

**SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN TÜRKİYE-İRAN
İLİŞKİLERİNDE SINIR KAPILARININ ÖNEMİ**

Güven KARAKAYA

Yüksek Lisans Tezi

Coğrafya Anabilim Dalı

Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

AĞRI-2022

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

GÜVEN KARAKAYA

**SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE
SINIR KAPILARININ ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

AĞRI-2022

...../.../20....

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye-İran İlişkilerinde Sınır Kapılarının Önemi**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

...../...../.....

Güven Karakaya

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye-İran İlişkilerinde Sınır Kapılarının Önemi

Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ danışmanlığında, Güven KARAKAYA tarafından hazırlanan bu çalışma, 09.12.2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Coğrafya Anabilim Dalı Coğrafya Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak **oy çokluğu (2/1)** ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ogün COŞKUN

İmza:

Üye : Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

İmza:

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... Tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE SINIR KAPILARININ ÖNEMİ

Güven KARAKAYA

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

2022, 182 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Prof. Dr. Ogün COŞKUN

Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

Siyasi coğrafyanın en önemli tartışma konularından birisi idari sınırlardır. Sınırların değişimi üzerine çok sayıda plan, proje veya strateji geliştirilmekte ve bu stratejiler insanlık tarihi açısından büyük değişimleri beraberinde getirmektedir. Ülkeler arasında belirlenmiş olan sınırlar, doğal sınırlar, yapay sınırlar ve etnografik sınırlar olarak üç başlık altında toplanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin İran İslam Cumhuriyeti ile olan kara sınırı 526 km uzunluğundadır. Türkiye-İran sınırı, İran ve Nahçıvan ülkelerinin kesişimde yer alan Dilucu'ndan başlayıp, Aras Nehri üzerinden Irak sınırının başladığı Şapatan Geçidi'ne kadar uzanmaktadır. Türkiye-İran sınırı Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana pek fazla değişikliğe uğramamıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin doğusundaki komşu ülkelerden biri olan İran'a açılan sınır kapılarının ekonomik, sosyal, kültürel, stratejik potansiyelini belirleyerek, yakın çevresine, Türkiye'ye ve ülkeler arası süreçlere etkisini siyasi coğrafya açısından değerlendirmektir. Araştırma esnasında hem nitel hem de nicel verilerden faydalanılmış olması sebebiyle keşfedici karma desenli bir çalışma ortaya konulmuştur.

Türkiye-İran sınır kapıları Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan yollarından biridir. Türkiye'nin de İran'ın Avrupa'ya açılan kapısı olduğu söylenebilir. Türkiye-İran sınırının önemli bir bölümü dağlık ve engebeli arazi yapısına sahiptir. Yine sınırın etnik yapısı da çeşitlilik göstermektedir. Türkiye-İran sınırı ticaretin yoğun olarak yapıldığı, yolcu giriş-çıkışlarının oldukça fazla olduğu, turizm potansiyeli bağlamında sınır bölgesi etki alanında bir cazibe merkezi olduğu ve gerek Türkiye gerekse İran için önemli potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Siyasi Coğrafya, Sınır Kapıları, Türkiye-İran Sınırı

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF BORDER CROSSES IN TURKEY-IRAN RELATIONS IN POLITICAL GEOGRAPHY

Güven KARAKAYA

Thesis Advisor: Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

2022, 182 Page

Jury: Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Prof. Dr. Ogün COŞKUN

Dr. Lecturer Tolga KORKUSUZ

Administrative borders are one of the most important topics of discussion in political geography. A large number of plans, projects or strategies are being developed on the change of borders, and these strategies bring about great changes in human history. The borders determined between countries are grouped under three headings as natural borders, artificial borders and ethnographic borders.

The land border of the Republic of Turkey with the Islamic Republic of Iran is 526 km long. The Turkey-Iran border starts from Dilucu, located at the intersection of Iran and Nakhchivan countries, and extends over the Aras River to the Şapatan Pass, where the Iraqi border begins. The border between Turkey and Iran has not changed much since the Treaty of Kasr-ı Şirin.

The aim of this study is to determine the economic, social, cultural and strategic potential of the border gates opened to Iran, one of the neighboring countries in the east of Turkey, and to evaluate its effects on its immediate surroundings, Turkey and inter-country processes in terms of political geography. Since both qualitative and quantitative data were used during the research, an exploratory mixed-pattern study was put forward.

The Turkey-Iran border gates are one of Turkey's routes to Central Asia. It can be said that Turkey is Iran's gateway to Europe. A significant part of the Turkey-Iran border has mountainous and rough terrain. The ethnic structure of the border also varies. It can be said that the Turkey-Iran border is a center of attraction in the sphere of influence of the border region in terms of tourism potential, and it has significant potential for both Turkey and Iran.

Keywords: Border, Political Geography, Border Gates, Turkey-Iran Border

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
TABLOLAR LİSTESİ.....	vi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	vii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	viii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Coğrafya Biliminin Tarihsel Gelişimi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi ve Sınırlılıkları.....	4
1.4. Araştırma Sahasının Konumu	4
1.5. Araştırma Sahasının Genel Coğrafi Özellikleri.....	7
1.5.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikler	7
1.5.2. İklim Özellikleri	10
1.5.3. Hidrografik Özellikleri.....	13
1.5.4. Bitki Örtüsü Özellikleri.....	14
1.5.5. Toprak Özellikleri	15
1.6. Türkiye-İran Sınırının Beşerî Coğrafi Özellikleri	17
1.6.1. Türkiye-İran Sınırı Ekonomik Coğrafya Özellikleri.....	17
1.6.2. Türkiye-İran Sınırı Nüfus ve Yerleşme Coğrafyası Özellikleri.....	24
1.6.3. Türkiye-İran Sınırı Kültürel Yapı Özellikleri	29

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	31
2.1. Siyasi Coğrafya Kavramı	31
2.1.1. Siyasi Coğrafyanın İçeriği ve Prensipleri	32
2.1.2. Siyasi Coğrafyanın Gelişim Süreci ve Coğrafi Özelliklerin Siyaset Üzerindeki Etkisi.....	34
2.1.3. Sınır Kavramı ve Siyasi Coğrafyada Sınır	54
2.1.4. Türkiye'nin Sınırları.....	61

2.1.5. Saha ile İlgili Alanyazın.....	65
---------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Araştırmanın Yöntemi.....	68
3.2. Araştırmanın Problem ve Alt problemleri.....	69
3.3. Veri Kaynakları	69
3.4. Araştırma Süreci.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR VE YORUM.....	71
4.1. Türkiye’de Sınırlar ve Önemi.....	71
4.2. Türkiye-İran Sınırı.....	74
4.2.1. Türkiye-İran Sınırının Tarihsel Süreci	75
4.2.2. Türkiye-İran Sınırının Önemi.....	97
4.3. Türkiye-İran Sınır Kapıları.....	100
4.3.1. Gürbulak Sınır Kapısı	101
4.3.2. Kapıköy Sınır Kapısı.....	110
4.3.3. Esendere Sınır Kapısı.....	119
4.3.4. Borualan Sınır Kapısı.....	126
4.4. Sınır Kapılarının Siyasi Coğrafya Açısından Önemi	126
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	143

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2. 1. Türkiye'nin Deniz ve Kara Sınır Uzunlukları.....	61
Tablo 2. 2. Türkiye Karayolu Sınır Kapıları	64
Tablo 4. 1. Türkiye-İran Sınır Kapıları. Gümrükler Genel Müdürlüğü.	75
Tablo 4. 2. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Meydana Gelen Kürt İsyanları	84
Tablo 4. 3. İran Türkiye Sınır Kapısı Ticaretine Yetkili İl ve Sınır Kapıları.....	99
Tablo 4. 4. Ağrı İl Merkezinin İlçelerine ve Bazı İllere Olan Karayolu Uzunluğu.	108
Tablo 4. 5. Doğu Bölgelerinde Sınır Ticareti Yapılabilecek İller ve Sınır Kapıları.....	108
Tablo 4. 6. Demiryolu Sınır Kapıları.....	115

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1. Kapıköy Sınır Kapısı Yıllara Göre Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı.	19
Grafik 1. 2. Gürbulak Sınır Kapısı Yıllara Göre Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı.	19
Grafik 1. 3. Esendere Sınır Kapısı Yıllara Göre Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı	20
Grafik 1. 4. Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları	21
Grafik 1. 5. Türkiye'nin Ülkelere Göre Yıllık İhracat Oranları	23
Grafik 1. 6. Türkiye'nin Ülkelere Göre Yıllık İthalat Oranları.	24
Grafik 4. 1. 2012-2021 Yıllarında Türkiye'ye İran'dan Gelen Turist Sayısı.....	98
Grafik 4. 2. Yıllara Göre Gürbulak Sınır Kapısı Yolcu Giriş-Çıkış İstatistikleri. ..	104
Grafik 4. 3. 2021 Yılı Kara Sınır Kapılarında Yolcu Sayılarına Göre İlk 10 Sınır Kapısı (Ticaret Bakanlığı Gümrük Müdürlükleri).	106
Grafik 4. 4. Gürbulak Sınır Kapısı Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları	110
Grafik 4. 5. Yıllara Göre Kapıköy Sınır Kapısı'ndan Giriş-Çıkış Yapan Araç Sayıları	113
Grafik 4. 6. Kapıköy Sınır Kapısı Yıllara Göre Yolcu Sayıları.....	114
Grafik 4. 7. Kapıköy Gümrük Müdürlüğü Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları	118
Grafik 4. 8. Esendere Sınır Kapısı Üzerinden Yıllara Göre Geçiş Yapan Yabancı Sayısı	122
Grafik 4. 9. Esendere Sınır Kapısı Yıllara Göre İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Miktarları.....	123
Grafik 4. 10. Yıllara Göre Esendere Sınır Kapısı'ndan Giriş-Çıkış Yapan Yolcu Sayısı	124
Grafik 4. 11. Esendere Sınır Kapısı'nın Yıllara Göre Yolcu Sayısı.	125
Grafik 4. 12. İran'ın Ülkelere Göre İhracatı	130
Grafik 4. 13. İran'ın Ülkelere Göre İthalatı.....	131
Grafik 4. 14. Yıllara Göre Türkiye'nin İran ile Yaptığı İthalat ve İhracat Verileri	132

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. 1. Hakkâri Dağlık Arazilerinden Bir Görünüş.	9
Fotoğraf 2. 1. Friederich Ratzel.....	38
Fotoğraf 2. 2. Türkiye-İran Sınırından Bir Görünüm.	57
Fotoğraf 2. 3. Türkiye-Ermenistan Sınırını Oluşturan Arpaçay’dan Bir Görünüş. ..	58
Fotoğraf 4. 1. Nasireddin Şah.....	82
Fotoğraf 4. 2. Yakup Cemil ve Arkadaşları.	84
Fotoğraf 4. 3. Rıza Şah Pehlevî.....	85
Fotoğraf 4. 4. Ahmed Şah Kaçar	86
Fotoğraf 4. 5. Muhammed Ali Şah’a Bağlı Kazak Tugayları ve Komutanı Liakhov	87
Fotoğraf 4. 6. Rıza Şah Pehlevî’nin Tahta Çıkışı	89
Fotoğraf 4. 7. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemaş Tengirşek ve Atatürk.	90
Fotoğraf 4. 8. Simko Lakaplı İsmail Ağa.	91
Fotoğraf 4. 9. Simko Misyonerlerle Birlikte.....	92
Fotoğraf 4. 10. 31 Mart 1922 tarihinde Rus Elçisi İvanoviç Aralof ve İran Elçisi İsmail Han	93
Fotoğraf 4. 11. Ağrı Dağı İsyançıları.....	94
Fotoğraf 4. 12. Gürbulak Sınır Kapısı Girişi.	102
Fotoğraf 4. 13. Kapıköy Sınır Kapısı.....	115
Fotoğraf 4. 14. Modernizasyon Sonrası Kapıköy Sınır Kapısı.	116
Fotoğraf 4. 15. Modernizasyon Sonrası Kapıköy Sınır Kapısı Girişi.....	117
Fotoğraf 4. 16. Modernizasyon Sonrası Kapıköy Sınır Kapısı Yerleşkesi İç Kısmı.....	117
Fotoğraf 4. 17. Esendere Gümrük Kapısı Yerleşkesi.....	121
Fotoğraf 4. 18. Esendere Sınır Kapısı Girişi.....	122
Fotoğraf 4. 19. ABD ile Meksika Sınırı Arasında Yapılan Duvar.....	129
Fotoğraf 4. 20. Van’ın Muradiye ilçesinden Türkiye’ye Yasadışı Geçiş Yapan Afganlar.	135
Fotoğraf 4. 21. İran Sınırına Yapılan Duvar.	135
Fotoğraf 4. 22. İran Sınırına Yapılan Duvar ve Güvenlik Devriyesi.	136
Fotoğraf 4. 23. Heyetler Arası Güvenlik Toplantısı ve Protokolün İmzalanması. .	137

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. 1. İran-Türkiye Sınırı Lokasyon Haritası	5
Harita 1. 2. Türkiye-İran Sınırı Topografya Haritası.....	6
Harita 1. 3. Hakkâri İli Yükselti Basamakları Haritası.....	10
Harita 1. 4. Türkiye İklim Haritası	11
Harita 1. 5. 2022 Şubat Ayı Ortalama Türkiye Sıcaklık Haritası.	12
Harita 1. 6. 2021 Temmuz Ayı Ortalama Türkiye Sıcaklık Haritası.....	13
Harita 1. 7. Van İli Büyük Toprak Grupları Haritası	16
Harita 1. 8. Türkiye Toprak Haritası.....	16
Harita 1. 9. İran İdari Bölünüş Haritası.	22
Harita 1. 10. İran Türkiye Sınırının İran Kesiminde Yer Alan Şehirlerin Haritası. .	26
Harita 2. 1. Dünya İklim Tipleri Haritası.....	44
Harita 2. 2. Avrupa Fiziki Haritası.	46
Harita 2. 3. Ege Havzasının Antik Dönem Coğrafi Konumu Haritası.	48
Harita 2. 4. Mısır Uygarlığının Coğrafi Konumu ve Çevresi.	50
Harita 2. 5. Japonya ve İngiltere Haritası.	51
Harita 2. 6. 1860 yılındaki Dünya Atlasında Rus Amerika'sı.....	55
Harita 2. 7. Fransa ve Almanya Sınırını Oluşturan Ren Nehri.	58
Harita 2. 8. Afrika Siyasi Haritası.....	59
Harita 2. 9. Amerikalı Antropolog George Murdock'ın Afrika Çatışması ve Etnik Grupların Dağılımı.	60
Harita 2. 10. Türkiye'nin Sınır Kapıları.	62
Harita 4. 1. Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Ülkelere Göre Sınırları.....	71
Harita 4. 2. 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan Bu Yana İki Ülkenin Devlet Sınırları.	79
Harita 4. 3. Ağrı İsyanlarının Yaşandığı ve İran ile Türkiye Arasında Sınır Bölgesi	95
Harita 4. 4. Türkiye-İran Sınır Kapıları.	100
Harita 4. 5. Gürbulak Sınır Kapısı ve Çevresinin Topografya Haritası.....	103
Harita 4. 6. Ağrı İli Karayolları Haritası. Ulaştırma Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü.....	107
Harita 4. 7. Kapıköy Sınır Kapısı ve Çevresinin Topografya Haritası	111

Harita 4. 8. Türkiye Demiryolları Haritası	112
Harita 4. 9. Hakkâri Karayolları Haritası.....	119
Harita 4. 10. Esendere Sınır Kapısı ve Çevresinin Topografya Haritası	120
Harita 4. 11. Hazar ve Ortadoğu Enerji Havzasında Yer alan Tesisler ve Askeri Varlıklar	141

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization / Merkezi Antlaşma Teşkilatı
DAKA	: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DHMI	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DİKA	: Dicle Kalkınma Ajansı
GB	: Güneybatı
GD	: Güneydoğu
GİM	: Gümrük İşletme Müdürlüğü
GTİ	: Gümrük ve Turizm İşletmeleri
GTM	: Gümrük ve Ticaret Müdürlüğü
KB	: Kuzeybatı
KGM	: Karayolları Genel Müdürlüğü
KM	: Kilometre
M	: Metre
MÖ	: Milattan Önce
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PH	: Power of Hydrogen

RCD : Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SERKA : Serhat Kalkınma Ajansı

TB : Ticaret Bakanlığı

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

UND : Uluslararası Nakliyeciler Derneği

Vb. : Ve benzeri

YİD : Yap-İşlet-Devret

ÖNSÖZ

Fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri tarih boyunca insanoğlu üzerinde birçok etkide bulunmuştur. Doğal unsurlar insan faaliyetlerinin çoğunluğunu etkilemiş olmakla beraber bazen iki topluluk veya birden fazla kavmin arasındaki ilişkileri dahi belirlemede etkili olmuştur. Örneğin verimli tarım arazilerine sahip olma isteği, güvenli olan ada topraklarına sahip olma arzusu veya insan yaşamı için gerekli olan su kaynakları ve iklimin uygun olduğu sahalar hemen hemen her dönemde insanları bir araya hatta karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla fiziki ve beşerî coğrafi unsurlar insanoğlunun yaşamı, kültürü, tarihi, düşünce yapısı ve siyasi düşüncesi üzerinde etkide bulunmaktadır.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı'nda hazırlanmış olan “Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye-İran İlişkilerinde Sınır Kapılarının Önemi” adlı bu tez çalışmasının amacı Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkilerinde başta ekonomi, siyasi, göç, terörizm ve kaçakçılık gibi konu başlıklarında sınır kapılarının ikili ilişkilerdeki önemine değinmektir. Çalışma yapılırken Türkiye'nin doğu sınırlarında bulunan komşu ülke İran'a açılan kara sınır kapılarının siyasi coğrafya açısından yeteri kadar ilgi görmediği tespit edilmiş ve bu nedenle konuya dikkat çekmek için araştırma konusu olarak Van Kapıköy, Hakkâri Esendere ve Ağrı Gürbulak sınır kapılarının önemine ve Türkiye-İran ilişkilerindeki rollerine değinilmek istenmiştir.

Tezin giriş bölümünde ilk önce coğrafya biliminin tarihsel gelişim seyri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca çalışmanın amacı, önemi, yöntemi ve sınırlılıkları, araştırma sahasının genel coğrafi özelliklerine değinilmiştir.

İkinci bölüm siyasi coğrafya kavramının tanımına, özelliklerine, gelişim sürecine ve siyasi coğrafyacılar ayrılmıştır. Ayrıca coğrafi özelliklerin yani gerek fiziki gerekse beşerî unsurların siyasi coğrafya üzerindeki etkisi, sınır çeşitleri ve önemi, Türkiye'nin sınırları ve önemi, Türkiye-İran sınırları ve önemiyle beraber İran sınır bölgesindeki fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi, araştırmanın problem ve alt problemleri, veri toplama araçları ve saha çalışma süreçleri hakkında bilgi

verilmiştir. Dördüncü bölümde ise Türkiye-İran sınırının siyasi coğrafya üzerindeki etkisi ile iki ülke arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde olumlu veya olumsuz etkileri incelenmiştir.

Tezin hazırlanma sürecinde bana yol gösteren, katkı sağlayan ve her türlü bilgi, tecrübe ve önerilerinden faydalandığım değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezin düzeltilmesi ve eksiklerinin tamamlanması hususunda büyük katkı sağlayan Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ogün COŞKUN hocam ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ hocama saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez süresince desteğini benden esirgemeyen IC Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Günseli ÇEÇEN'e, IC Vakıf Müdürü Dr. Meral DİNÇER'e, değerli arkadaşım Mücahit SEKİN'e ve Kapıköy Gümrük Müdür Vekili Ersin KELEŞ'e teşekkür ederim. Ayrıca tezin harita çizimlerinde yardım aldığım arkadaşım Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden Arş. Gör. Emre SAKAOĞLU'na teşekkürlerimle.

Tez çalışmam süresince yanımda olan anneme ve babama teşekkürü bir borç bilirim. Almış olduğum kararlarda yanımda olan, aldığım kararları her zaman destekleyen ve hayatımın her alanında olduğu gibi, tez çalışmamı hazırlarken de her aşamada bana yardımcı olan sevgili eşim Gülistan KARAKAYA'ya sonsuz teşekkür ederim.

Güven Karakaya

Ağrı- 2022

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tarih boyunca sınır oluşturma, özellikle toplumsal yaşamın başlaması ile ortaya çıkmış olup siyasi otoritelerin de güçlenmesiyle beraber önemi artmaya başlamıştır. Yine tarihsel süreç içerisinde sınır kavramı dönem şartlarına göre şekillenmiş olup, sınırların nitelikleri zaman zaman dikkat çekici özellikte olmuştur. Örneğin Irak- İran Savaşı'nın ortaya çıkmasında sınır sorunu olduğu gibi Türkiye- İran arasındaki yaşanan politik sorunların çoğunluğunu sınır sorunu oluşturmuştur. Bu bağlamda sınırların siyaset ve politikada yönlendirici etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Tarih boyunca değişen sınırların, siyasal ve idari yapının şekillenmesinde etkili olduğu görülmekle birlikte, buna bağlı olarak günümüz devlet yapısının ortaya çıkmasında ve gelişiminde de etkili olduğu söylenebilir.

Dünya tarihinin son 40 yıllık tarihine bakıldığında sınır kavramı gerek sosyal gerekse coğrafi alanda etkili olmaktadır. 1980 yılından itibaren sınır çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır denilebilir (Newman, 2000). Bu bağlamda: “Küreselleşme tartışmalarının temelini oluşturan ‘sınırsız dünya’ ve ‘sınırların önemsiz hale geldiği’ söylemleriyle ulus-devlet ve egemenlik kavramlarına yönelik yeni anlamlar yüklenmekte ve adeta yeni sınırlar oluşturulmaktadır. Bu dönemde sınır çalışmaları ve sınırlara vurgunun artması da yeni dünya düzeni arayışlarıyla yakından ilişkilidir.” (Karabağ, 2011). Dolayısıyla günümüzde sınırlar ile ilgili tartışmalar sadece ülkeler arası sınırlar olmaktan çıkmış, sosyal, ekonomik ve uluslararası ilişkiler bağlamında yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır.

1.1. Coğrafya Biliminin Tarihsel Gelişimi

Coğrafya insanoğlunun yeryüzünde ilk görüldüğü andan itibaren hayatının bir parçası olmuştur. Coğrafya en basit ve yalın hali ile bir yeryüzü ilmi olup, dünyamızı anlatan bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak zamanla tarihin ilk çağlarından itibaren coğrafya biliminin içeriği, ilgilendiği alanların ve kavramının değiştiği gözlenmiştir (Sekin M. , 2022). Elbette ki bu değişimlerin meydana

gelmesinde bu bilimi temsil eden ve bu bilim ile uğraşanların görüşlerindeki değişiklikler etkili olmuştur. Coğrafya biliminin gelişim sürecine bakıldığında bu kavramın tek bir tanımının mümkün olmayacağı açıkça görülmektedir. Zaman içinde coğrafyaya hâkim olan paradigmlar coğrafya kavramının tanımlamasında farklı görüşleri meydana getirmiştir.

Bu bağlamda en başında insanoğlunun zihninde mekânın tasviri algısı ortaya çıksa da ana hatları, beşerî unsurlar ile mekân etkileşimine yönelik işlevsel değerler bütününe meydana getiren zamanı belirli olan yaşam faaliyetleri olarak ifade edilebilir. Coğrafya, yeryüzünün tamamı veya bir bölümünün, doğal ve beşerî olayların dağılışını, karşılıklı ilgi ve neden sonuç ilkeleri doğrultusunda inceleyen bir bilimdir (Özgen, 2010).

Coğrafya bilimi köken itibariyle “gegraphe” (jegrafe) terimi yani “ge” yer “graphie” ise tasvir anlamındaki cümlelerin birleşimi ile meydana gelip en basit tanımıyla yeryüzü bilimidir. (Doğanay, 2015). Grekçe’de dünyanın tasviri anlamına gelen coğrafya terimi günümüze kadar geçen sürede yukarıda da ifade edildiği gibi birçok değişikliğe uğramıştır. İnsanoğlunun ilk ortaya çıkışı ile bulundukları ortamda beslenme, barınma ve korunma isteği ile en başından beri doğa ile iç içe yaşamıştır.

Zamanla insanoğlunun birçok değişik nedenlerle bulundukları mekândan başka bir mekâna göç etme olgusu oluşmuş olup gittikleri yerlerde daha da farklı coğrafyaları tanıma imkânı bulmuşlardır. Farklı bölgelere seyahatleri ve göçleri neticesinde doğal çevre ile ilgili birçok bilgiye sahip olmuşlardır. Bu bilgiler doğrultusunda birçok haritalar çizip, birçok yer hakkında tasvirler yapmış olup coğrafya biliminin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır.

Tarihi oldukça eskilere dayanan sınır kavramının şekillenmesinde farklı etki unsurlarının rol aldığı görülmektedir. Bu unsurların; tarihi, fiziki, etnografik ve sosyolojik olarak kategorize edilebilmesi mümkündür. Söz konusu etki unsurlarıyla düşünüldüğünde sınır kavramı, devlet ve toplumları birbirinden ayırdığı gibi birleştirdiği dönemler de olmuştur. Buradan hareketle sınırların siyasi coğrafya üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sınır kapılarının coğrafi konumu, beşerî ve fizikî coğrafya özellikleri devletlerin izlediği siyaset ve politika üzerinde önemli bir etki alanı bulmaktadır. Bu duruma örnek olarak sınırların bölge

halkı üzerindeki ekonomik etkisi verilebilir. Bunun yanında sınırlar ve sınır kapıları, ülkelerin güvenlikleri ve ekonomik politikalarını da şekillendirmektedir diyebiliriz.

Stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan Türkiye, jeopolitik özelliklerinden ötürü birçok avantaja sahip olduğu kadar, bazı dönemlerde de çeşitli sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Araştırma sahası olan Türkiye-İran sınır kapıları, siyasi coğrafya açısından Türkiye ve İran'ı etkilediği gibi, yüzyıllar boyunca iki ülkenin siyasetinin de önemli başlıklarından biri olmuştur. Zaman zaman iki ülke sınırında yaşanan; terör, kaçakçılık ve mülteci akını kaynaklı güvenlik sorunları iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Zira Türkiye-İran sınırının tansiyonu oldukça yüksek bir bölge olan Ortadoğu'da yer alması hem Türkiye'nin hem de İran'ın dış siyasetini önemli ölçüde şekillendirmektedir. Bu durum iki ülkeyi bazı zamanlarda yakınlılaştırırken, bazı zamanlarda ise karşı karşıya getirmektedir.

Sınır bölgelerine yönelik sosyolojik, ekonomik, politik, psikolojik ve siyasi araştırmaların yapılması sınır bölgelerini tanıma, ülke siyaseti ve dış politikasını anlamada elzemdir. Sınır bölgesi gerek devletlerarası siyaseti etkilediği gibi aynı zamanda sınır bölgesinde yaşayan insanların sosyo-ekonomik faaliyetleri üzerinde de etkili olmaktadır. Yine sınırlar, sınır bölgesinde yaşayan insan topluluklarının kültürel, ekonomik ve politik faaliyetlerinin ilişkide olduğu veya birbirleri ile mücadele ettiği noktalardandır. Böylesi ilişkiler sınır bölgesi halkının refah düzeyini ve ekonomik faaliyetlerini etkilemektedir. “Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye-İran İlişkilerinde Sınır Kapılarının Önemi” adlı bu tez çalışmasında, Türkiye-İran ilişkilerinde sınır kapılarının önemine dikkat çekilerek iki ülke siyasetine olumlu ve olumsuz katkılarının tespiti ön görülmüştür.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin doğusundaki komşu ülkelerden biri olan İran'a açılan sınır kapılarının ekonomik, sosyal, kültürel, stratejik potansiyelini belirleyerek, yakın çevresine, Türkiye'ye ve ülkeler arası süreçlere etkisini siyasi coğrafya açısından değerlendirmektir.

1.3. Araştırmanın Önemi ve Sınırlılıkları

Çalışma sahasını oluşturan, Türkiye-İran sınır kapılarının bölgesel etkilerinin siyasi coğrafya açısından incelenmediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ve İran arasındaki sınır kapılarının coğrafi konumu, fiziki coğrafya özellikleri, beşerî coğrafya özellikleri ve tarihsel süreci değerlendirilmiştir.

Çalışma Türkiye'nin İran sınırı ile sınırlandırılmış ve faal olan üç ve kapalı olan bir sınır kapısı üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmada sınır ve sınır kapılarının siyasi coğrafya özellikleri değerlendirilmiş ve bu şekilde bir sınırlandırma gerçekleştirilmiştir.

1.4. Araştırma Sahasının Konumu

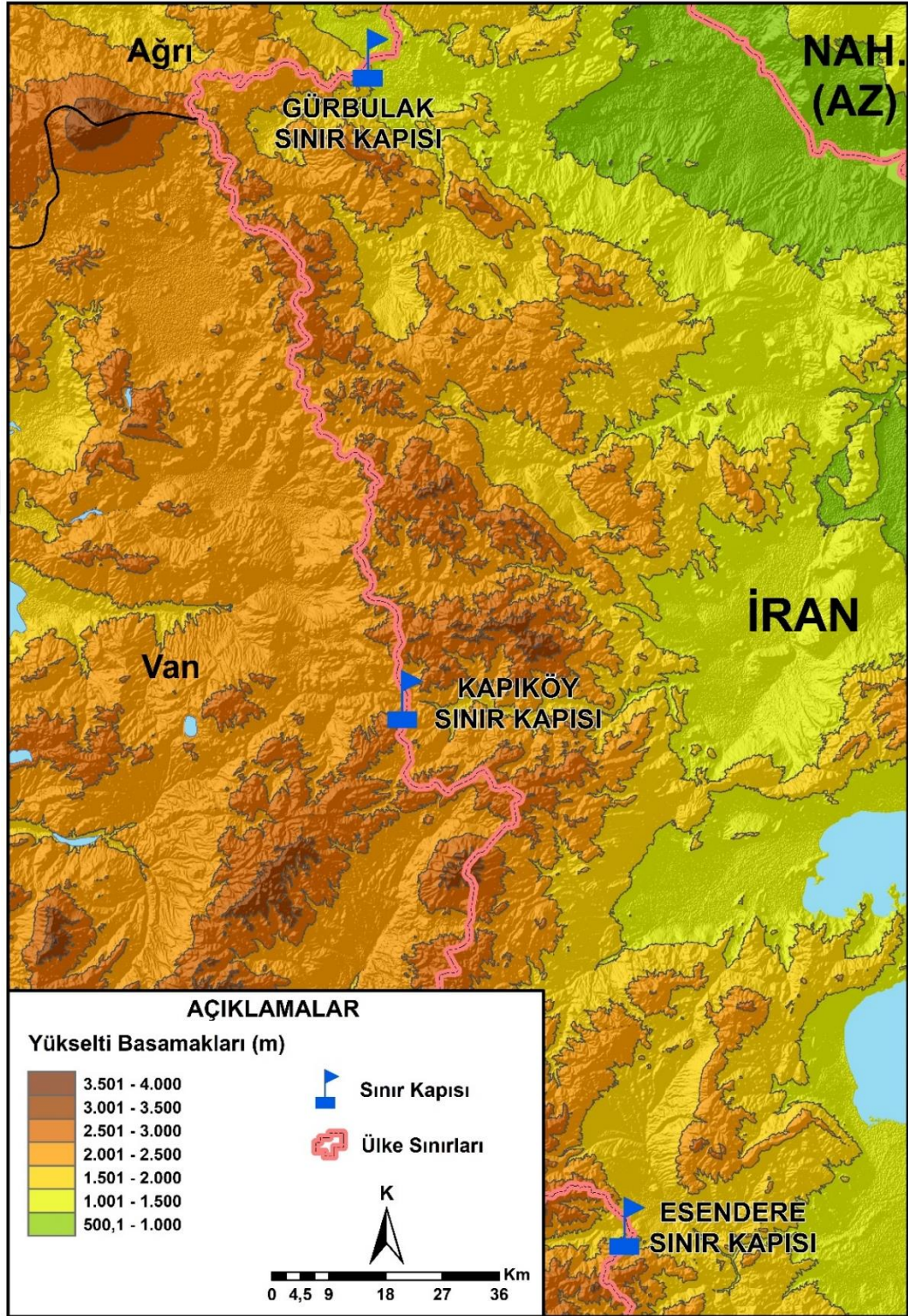
Türkiye İran sınırı, Nahçıvan'a açılan Dilucu Sınır Kapısı'nın güneydoğusunda, 39° 37' kuzey enlemi ve 44° 48' batı meridyeninden başlamaktadır. Kuzeyden güneye doğru ilerleyen sınır genellikle dağların su bölümü çizgilerinden geçerek, güneydoğuda Şemdinli'nin güneydoğusundaki Şapatan Geçidi'nin güneybatısına yönelerek, 37° 08' kuzey enlemi ve 44° 47' batı meridyeninde Irak sınırı birleşme noktasında sona ermektedir. (Doğanay, 2014) (Harita 1.1.)

Türkiye İran sınırı, kuzey güney doğrultusunda yaklaşık 529 km uzunluğundadır. Sınır 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenmiş olup Türkiye'nin en eski sınırı olarak dikkat çekmektedir.

Ayrıca Van Gölü ve İran'ın doğusundaki Urmiye Gölü kapalı havzalarını da birbirinden ayıran sınır olarak kabul edilmektedir. Sınır yüksek dağlar ve bunlar üzerindeki su bölümü çizgilerinden geçtiği için genellikle doğal sınırlardan oluşmaktadır. (Doğanay, 2014) (Harita 1.2.)

Harita 1. 1. İran-Türkiye Sınırı Lokasyon Haritası (Deniz & Doğu, 2000)

Harita 1. 2. Türkiye-İran Sınırı Topografya Haritası.

1.5. Araştırma Sahasının Genel Coğrafi Özellikleri

1.5.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikler

İran, etrafı sıradağlar ile kuşatılmış kütleli görünüme sahip bir ülkedir. Bu sıradağlar Azerbaycan yükseltilerinden başlayıp güneydoğu istikametine doğru birbirinden uzaklaşarak ilerlemektedir. Ülkenin kuzeyinde yer alan en yüksek nokta Demavend Tepesi olup 5,633 m.'ye ulaşmaktadır. Hazar Denizi'nin güneyini bütünüyle çevreleyen Elbruz Dağları'nda kuzeyde bulunmaktadır. Batıda Zagros Dağları İran-Türkiye ve İran-İrak arasında uzanmaktadır. Ortalama 3000-4000 metreyi bulan yükseltiler Pakistan'a doğru alçalmaktadır. Doğu istikametine ise Horasan ve Belucistan Dağları bulunmaktadır.

Ülkenin kuzeyindeki dağlar eski oluşumlu olup güneyde yer alan dağlar ise daha genç oluşumludur. Ülkenin iç kesimlerinde yer yer sıradağlar müteşekkil olup ovalık ve düz sahalar çok azdır. Sıradağlar arasında çoğunlukla çöller, bataklıklar ve tuzlu göller bulunmaktadır. Bu havzaların en büyüğü Deşt-i Kebir'dir. Alp-Himalaya kıvrım dağı silsilesi içinde yer alan İran aynı zamanda bir deprem ülkesidir (Güney, 2013). Genellikle dağlık alandan geçen Türkiye-İran sınırı 3000 m.'ye kadar ulaşan yükselti sahasında yer almaktadır. İran sınırı Küçük Ağrı Dağı hariç birbirini takip eden sıradağlar şeklinde uzanmaktadır. Sınır bölgesinde bulunan en yüksek nokta ise 3896 m. yükseltiye sahip olan Küçük Ağrı Dağı'dır. Buradaki sınırın hemen batısında yer alan Küçük Ağrı Dağı faaliyetine ara vermiş olan bir volkan olup Iğdır ile Doğubayazıt ovaları arasında yer almaktadır (Deniz & Doğu, 2000).

Doğubayazıt'ın güney istikametine Tendürek Dağı'na kadar uzanmakta olan 2503 m. yükseltisi ile Akyayla Dağı bulunmaktadır. Tendürek Dağı'nın güney istikametine ise kuzey-güney yönlü ve güney istikametine doğru ilerledikçe yükseltisi artan dağ sıraları yer almaktadır. Bu yörede sınır çizgisi genellikle bu dağların su bölümü çizgisi boyunca uzanmaktadır (Güney, 2013). Sınır bölgesi civarında olan yüksek alanlar Dumanlı Dağ (3061 m), Başkale arazisinde Yiğit Dağı (3318 m) ve Doğanlı Dağları (2973 m), Yüksekova civarında ise Mordağ (3807 m) ile Şemdinli arazisinde ise Çimen Dağı (3170 m) sınır bölgesindeki en önemli dağlardır. Sınırın güneyinde ise, Kotur Vadisi'nden İran, Irak ve Türkiye üçgeninden

ise Kandil Dağı'na kadar aşırı derecede sarp, eğimli ve dağlık arazi istikametinde seyretmektedir. Türkiye-İran sınırının geneline bakıldığında çoğunlukla dağlık alanlardan oluştuğu ve dağların zirvelerini takip ettiği görülmektedir. (Fotoğraf 1.1.) Tabi bu sahada kısmi bir şekilde yer yer akarsu vadileri ve ovalar bulunmaktadır. Ovalık araziler sınırın kuzeyinde Iğdır ve Doğubayazıt Ovası ile sınırın orta ve güney kısımları ise Kotur ve Esendere vadilerine denk gelmektedir. Ayrıca sınırın Iğdır ve Doğubayazıt kısmı İran sınırının en alçak alanlarını oluşturmaktadır. İran'a ve doğuya açılan en önemli sınır kapılarından Gürbulak ve Dilucu Sınır Kapısı ile kapalı olan Borualan Sınır Kapısı bu bölgede ovalık arazi yapısı nedeniyle doğal bir geçit olarak yer almaktadır. Yine Esendere Sınır Kapısı, Kotur Vadisi'nde bulunmakta olup üzerinde demiryolu ile ulaşım sağlanan Kapıköy Sınır Kapısı bulunmaktadır.

Gürbulak Sınır Kapısı'nın olduğu bölümün jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerine bakıldığında, Gürbulak oluşu olarak da ifade edilebilen bu bölge kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda faylara bağlı bir şekilde meydana gelen sübsidans neticesinde oluşmuştur. Genel olarak Orta Miyosen'deki tektonik hareketlere bağlı olarak gelişim göstermiştir (Arınç, 1999).

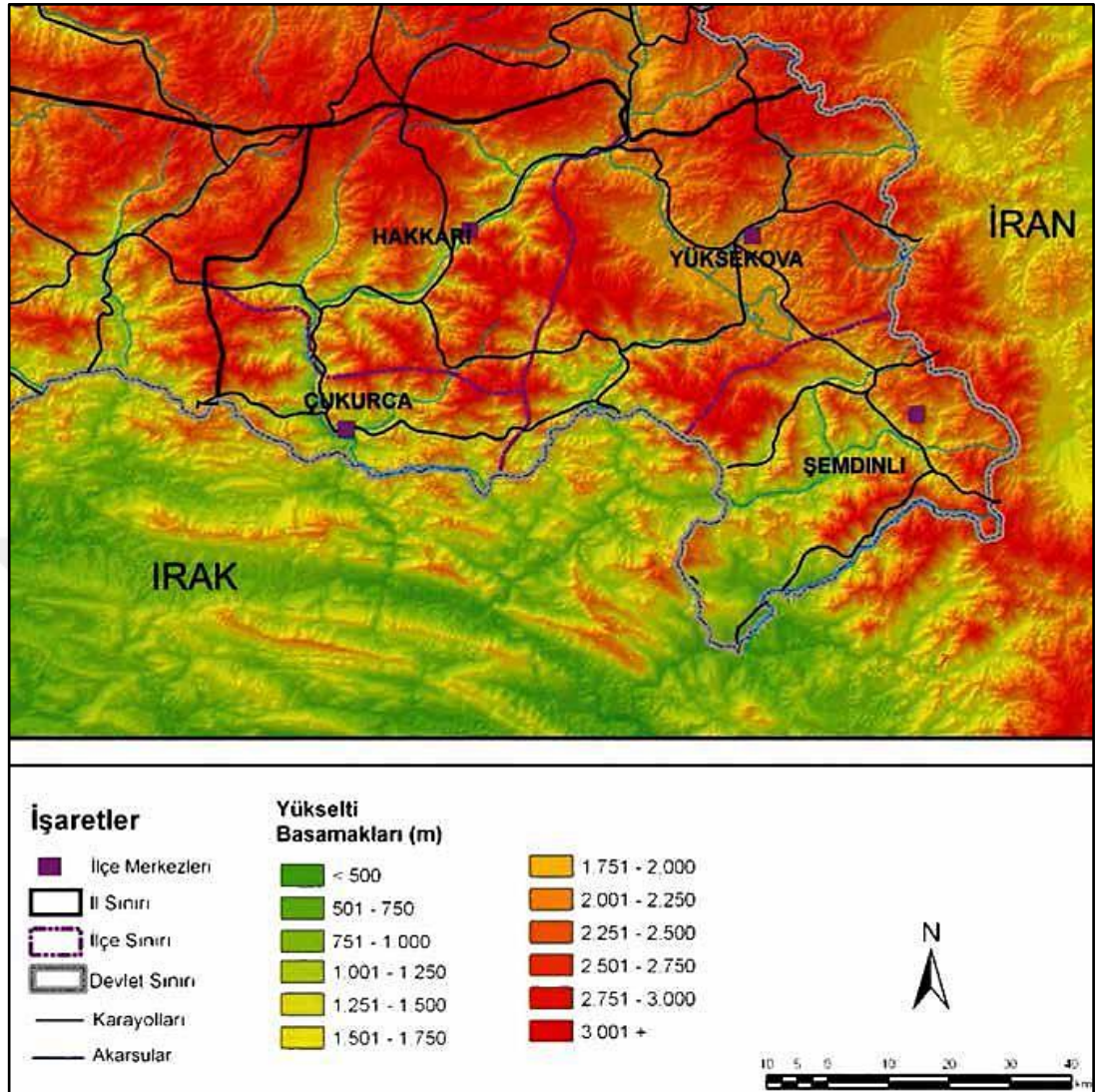
Hakkâri İli doğu kesimlerine ve İran Sınırında yer alan Bernuvaz Köyü civarları birbirine benzer görünümde olan Üst Kretase-Paleosen üstünde belirli olmayan açısız düzeyde uzanan diskordans ile, büyük kısmında kırmızı renkli fliş, marn, kumtaşı, kumlu çakıl taşı ve kireçtaşıdan müteşekkildir. Sınır bölgesinin bu kısmında tabakalama çok belirgin değildir. Cilo Dağı ve çevresinde bulunan, Yüksekova çöküntü alanı ile oyulma ve boşalma arazileri ortaya çıkmıştır. Sınırın İran-Irak-Türkiye birleşiminde olan Şemdinli-Yüksekova'da ise aktif fay zone bulunmaktadır. Bu fay İran'da bulunan Zağros kuşağı ile Güneydoğu Anadolu bindirmesiyle arasında meydana gelen doğrusal atımlı fay özelliğindedir (Sançar, 2018).

Fotoğraf 1. 1. Hakkâri Dağlık Arazilerinden Bir Görünüş.¹

Sınırın Hakkâri/Şemdinli kesimi ise en engebeli tarafıdır. (Harita 1.3.) Türkiye-İran sınır dağlarının batı eteklerinden başlayan Şemdinli Vadisi çentik ve yarma bir vadidir. Şemdinli Vadisi çok dar ve sarp yamaçlardan oluşmaktadır. Vadinin tabanı ile en üst yamacı arasında yükselti 1000 m'yi bulmaktadır. Vadinin bu kesimi yer yer volkanik ve kalkerli yapısından ötürü birçok mağara oluşumuna rastlanmaktadır. Sınır kesimi ise aşırı derecede engebeli ve dağlık olduğu için tarım alanı pek yoktur diyebiliriz. (Fotoğraf 1.1.)

¹Erişim Tarihi; 08.10.2022, <http://www.hakkari.gov.tr/tarihce-ve-cografi-yapi>

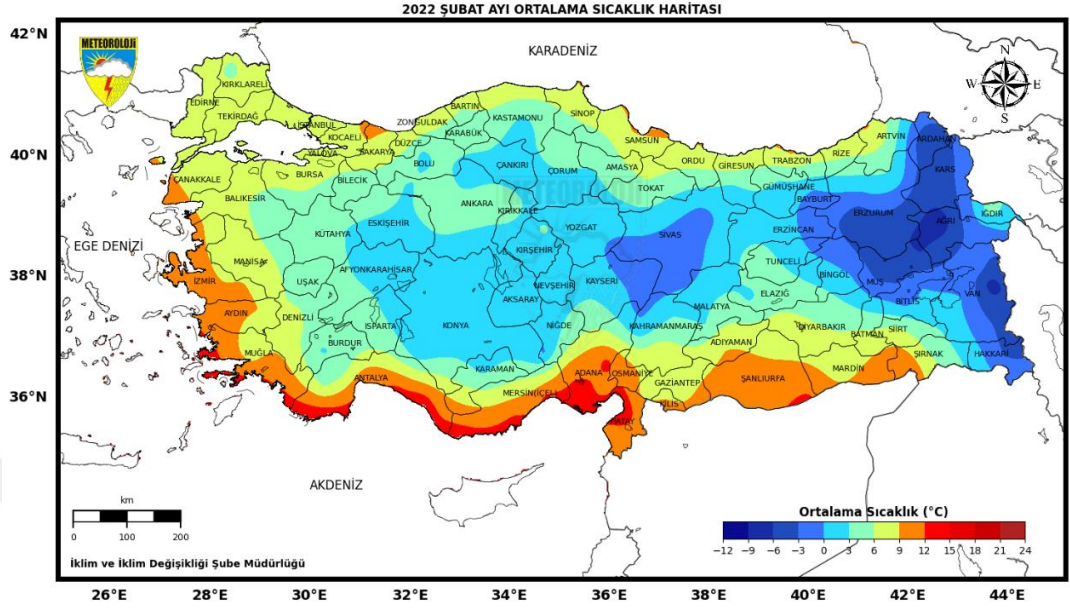
Harita 1. 3. Hakkâri İli Yükselti Basamakları Haritası (T.C.Hakkari Valiliği, 2010)

1.5.2.İklim Özellikleri

Gürbulak Sınır Kapısı'nın olduğu bölümün iklim özelliklerine bakıldığında sahaya en yakın meteoroloji istasyonu Doğubayazıt'ta yer almaktadır. Gümrük kapısı ve çevresi Türkiye'nin en az yağış alan yörelerinden biridir (Arınç, 1999). Haritada da görüldüğü gibi iklim özelliklerine bakıldığında Türkiye'nin İran sınırının olduğu Ağrı ve Iğdır en kurak olan illerindendir.

İran Sınırında genel itibariyle karasal iklim özellikleri görülmektedir. (Harita 1.4.) İran Sınırının Doğubayazıt ve Aralık Ovası'nın olduğu kısımda yükseltinin az

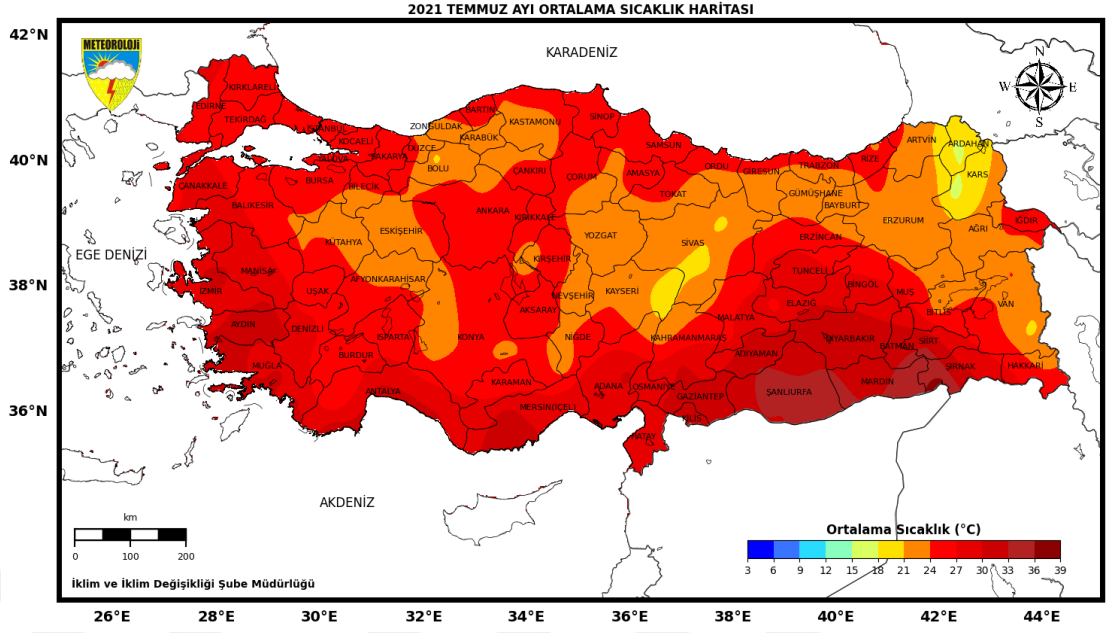
Hakkâri kısmında kalan dağ silsileleri ve su bölümü çizgisinin geçtiği yüksek alanlar en düşük sıcaklık ortalamalarının görüldüğü alanlardır.

Harita 1. 5. 2022 Şubat Ayı Ortalama Türkiye Sıcaklık Haritası (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022).

Türkiye İran sınırının 2021 Temmuz ayı sıcaklık ortalamalarına bakıldığında ise Van ve Hakkâri illerinin olduğu sınırlarda yükselti basamaklarının fazla olmasından kaynaklı olarak düşük sıcaklık ortalamaları görülmektedir. (Harita 1.6.) Ancak çevresine göre daha düşük bir havzada yer alan Iğdır Aralık İlçesi ile Ağrı Doğubayazıt İlçelerinde sıcaklık ortalamaları çevresine ve güney kesimindeki dağlık alanlara göre daha yüksek sıcaklık ortalamaları görülmektedir.

Türkiye-İran sınır bölgesi topraklarında gözlemlenen sıcaklık ve yağış unsurları, sınır bölgesinin bitki örtüsünü, akarsu rejimini ve bu şartlarda yerleşmenin dağılışı ile bölgenin sosyo-ekonomik unsurları üzerinde etkisini de göstermektedir. Buna bağlı olarak da bu unsurların siyasi coğrafyayı da etkilediği düşünülmektedir.

Harita 1. 6. 2021 Temmuz Ayı Ortalama Türkiye Sıcaklık Haritası (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022)

1.5.3. Hidrografik Özellikleri

Türkiye İran sınırında yer alan su kaynakları incelendiğinde bu kaynaklar arasında yer alan en önemli akarsuyun Aras Nehri olduğu görülmektedir. Aras Nehri, kaynağını Bingöl Dağları'ndan alarak doğu istikametine doğru ilerler ve Arpaçay'ı bünyesine alıp daha da güçlenerek önce Türkiye ile Nahcivan arasında daha sonra Nahcivan ile İran arasında, Ermenistan ile İran arasında, son olarak da Azerbaycan ile İran arasında idari sınırları çizer. Yine Türkiye'den doğup Gürcistan'a geçerek Azerbaycan'a ulaşan Kura Nehri ile birleşerek tek bir akarsu halinde Hazar Denizi'ne dökülür. Harita 1.2.'de görüldüğü gibi İran toprakları arasında yer alan kısmında Urmiye Gölü yer almaktadır. Deniz seviyesinden 1274 m yüksekte olan bu göl bir tektonik çukurda yer almaktadır. Gideğeni olmayan Urmiye Gölü aşırı derecede tuz yüklüdür. Ortalama yüzölçümü 5200 ile 6000 km² arasındadır. Urmiye gölü havzası dağlar, platolar ve yanardağ konileri ile çevrilidir. Göl içinde 50 kadar adacık mevcuttur. Gölü besleyen geleşen çoktur (Güney, 2013).

Aras Nehri haricinde sınır bölgesinde yüksek debiye sahip akarsu bulunmamaktadır. Aras Nehri dışında sınır bölgesinde Sarısu, Kotur Çayı, Esendere ve Meşgan dereleri bulunmaktadır. Bu bölgede İran'dan Türkiye'ye akışkanlık gösteren herhangi bir akarsu bulunmamaktadır (Deniz & Doğu, 2000). Yukarıda adı

geçen akarsuların hepsi kaynağını sınır bölgesinin Türkiye kısmından alıp İran topraklarına dökülmektedir. Akarsuların çoğunluğunun yatakları ilkbaharda kar erimeleri ve yağmur suları ile beslenmekte olup sonbaharda ise sadece yağmur suları ile beslenmektedir. Genellikle debileri kar erimeleri ve yağmur suları ile en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Yaz aylarında ise yüksek sıcaklık ve kuraklık nedeniyle akarsu debilerinde seviye düşmesi görülmektedir. Genel olarak sınır bölgesindeki akarsuların rejimi düzensiz olup karma yapılı bir rejime sahiptirler.

1.5.4. Bitki Örtüsü Özellikleri

İran sınır bölgesi, orman örtüsü vejetasyonu itibarıyla son derece fakirdir. Iğdır Ovası veya Sürmeli Çukuru (Ermeniler Sahat Çukuru demektedir) ile Doğubayazıt Ovası kısmında yer yer orman örtüsü bulunmakla beraber çoğunlukla yapay olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette böyle bir durumun ortaya çıkması sahanın iklimsel özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü saha Türkiye'nin en az yağış alan yörelerindendir. Sınırın kuzeyinde yer alan Küçük Ağrı Dağı civarı ile Şemdinli'nin güney kısımları hariç orman veya çalı formasyonu bakımından fakirdir. Sahanın böylesine fakir olmasını yükselti, sıcaklık, yağış, tahrip gibi faktörler etkilemektedir. Çeşitli meşe türlerinden oluşan orman arazilerine yer yer rastlanmakta olup bu orman arazileri en çok Şemdinli civarında görülmektedir.

Bu bölgenin vejetasyonu, iklim ve floristik açıdan değerlendirildiğinde sahip olduğu iklim özellikleri şu şekildedir:

- Günlük sıcaklık farkı fazla ve karasal,
- Yağış azlığı,
- Vejetasyonu etkileyen sıcaklık, kuraklık ve sert kış koşulları.

Floristik bölge olarak Batı-İran bölgesinde yer alan sınır bölgesi, topografik açıdan çeşitlilik arz etmektedir. Yer yer 400 m'den 4000 m'ye kadar yükselen dağlar mevcuttur. Yükselti çeşitliliği bağlamında yer yer farklı vejetasyonlar görülmektedir. Elbette bu yükselti ve kış soğukluğu hatta yağış azlığı çeşitli endemik türleri de beraberinde getirmektedir. Yüksek olan yerlerde ise Alpin çayırları bulunmaktadır (Muratgeldiev, Küçüköyük, Bingöl, Güney, & Geven, 2000).

Görülen endemik türler ise:

- Astragalus,
- Nepeta,
- Armenum (Hakkâri/Şemdinli),
- Salvia,
- Isatis,
- Euhorbia,
- Centaurea,
- Onosma,
- Salsola şeklinde sıralanmaktadır (Muratgeldiev, Küçüköyük, Bingöl, Güney, & Geven, 2000)

Ayrıca sınır bölgesi floristik alt bölge bağlamında Zagros Alt Alanı içinde yer almaktadır. Hakkâri sınırında kestane renkli toprakların altında yetişen kısa ve uzun otlar, çalılar ve seyrek ağaçlardan oluşmaktadır. Hakkâri sınır bölgesinde yeryüzü şekillerinin dağlık ve yüksek olmasından ötürü bitki örtüsü ile arasında ilişki bulunmaktadır. Genellikle ağaçlar dar ve derin vadilerden vadi yamaçlarından yüksek kesimlere doğru sokulmaktadır. Bu bölgede orman varlığının az olmasının sebebi ise iklim şartları ile yeryüzü şekillerinin etkisidir. Özellikle dik yamaçlarda kar ve buzul süpürmeleri doğal bitki örtüsünü geriletmiştir. En çok yetişme ortamı bulan ağaç ise meşedir. Yer yer sınırın Şemdinli yöresinde ardıç ve söğüt ağaçlarının yanında meşe ve bataklık arazileri bulunmaktadır (Muratgeldiev, Küçüköyük, Bingöl, Güney, & Geven, 2000).

1.5.5. Toprak Özellikleri

Türkiye-İran Sınırının Van İline ait olan topraklarında çoğunlukla görülen toprak çeşidi kestane renkli topraklardır. Bazı kesimlerinde kireçsiz kahverengi toprak, yüksek kesimlerinde kahverengi bozkır toprağı, yer yer verimi yüksek olan alüvyal topraklar bulunmaktadır. Ayrıca Van Gölü'nün getirdiğı arazi yapısından kaynaklı olarak da yer yer Ph'sı yüksek sodalı topraklara da rastlanmaktadır (Karaca, Sarğın, & Türkmen, 2019).

Yine Doğubayazıt ilçesinin sınır bölgesinde Kvarternere ait olan alüvyonlar yer almaktadır. Ayrıca sınır yöresinin olduğu kesimde geniş Doğubayazıt Ovası'nda alüvyon topraklar yayılış göstermektedir. Alüvyon topraklar üzerinde çakıl ve kum taşları yoğunluk teşkil etmekte olup andezit ve kireç taşları dağ eteklerinden aşınım neticesinde birikmiştir. Doğubayazıt ilçesinde, Ovanın kuzey kesiminde plato oluşturan bazalt, andezit, tuf, trakit ve lav erüpsiyonlarından müteşekkil saha yer almaktadır (Kaya & Kocaman, 2008).

Sınırın Hakkâri ili sınırları içerisinde yer alan toprak özelliklerine bakıldığında akarsular tarafından taşınarak yığılmış sedimentlerin oluşturduğu genç topraklar Zap, Habur, Şemdinli ve Nehil vadi tabanlarında yer almaktadır. Şemdinli Vadisi kısmında ise yüzey sularının meydana getirdiği kolüvyal toprak sedimentleri bulunmaktadır (Sadıkoğlu, 2021).

1.6. Türkiye-İran Sınırının Beşerî Coğrafi Özellikleri

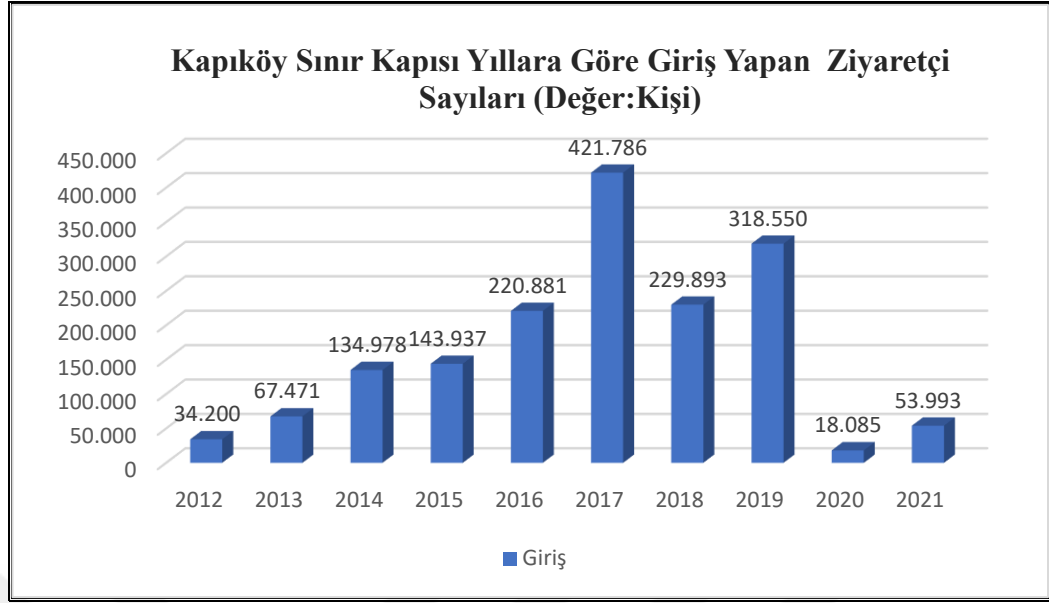
Türkiye-İran sınırının dağlık ve engebeli yapısı sınırın güvenliğini maalesef zorlaştırmıştır. Kontrolü zor bir sınır olmakla beraber dağlık yapısından ötürü birçok sorunu ve beşerî özellikleri de beraberinde getirmiştir. Sınır bölgesinin fiziki şartlarının meydana getirdiği avantaj ve dezavantajlarla beraber sınır bölgesinde bulunan köylerin nüfuslarında, konutların yapısında hatta yapı malzemesinde ve insanların yaşam ve tüketim alışkanlıkları üzerinde birtakım etkiler bırakmıştır (Deniz & Doğu, 2000).

1.6.1. Türkiye-İran Sınırı Ekonomik Coğrafya Özellikleri

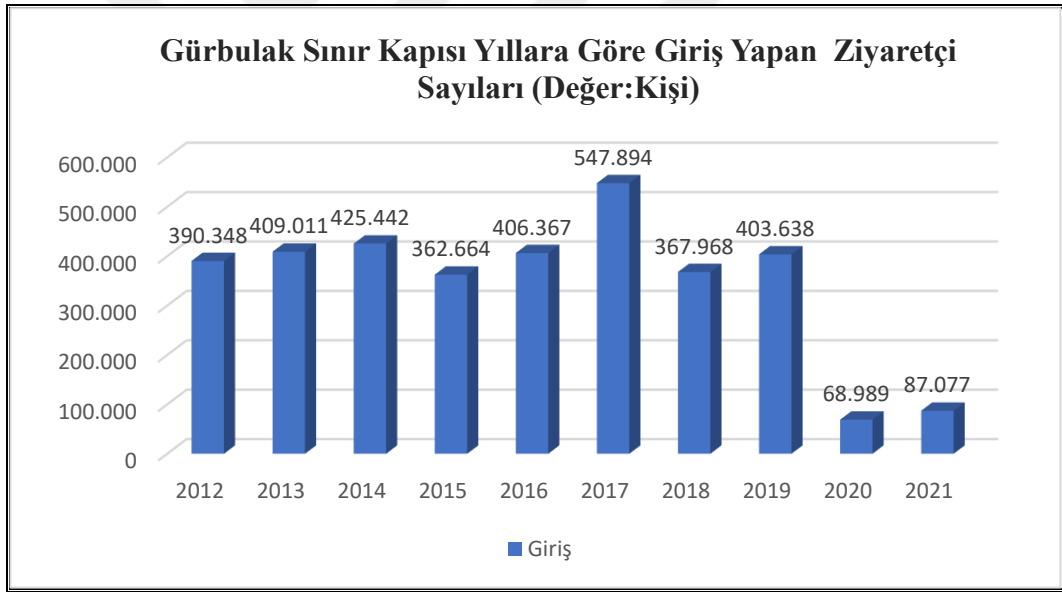
İran ekonomisi Türkiye'nin sınır komşuları içinde en büyük paylara sahiptir. Para birimi Riyal olan ülke, zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Ülkenin başlıca yeraltı kaynakları petrol (dünya rezervinde 3. sırada yer almakta) ve doğalgaz (dünya rezervinde 2. sırada yer almakta) olmakla beraber, çinko, bakır, demir, uranyum, kurşun, krom, manganez, kömür, altın ve sülfür gibi madenler çıkartılmaktadır. Dünya rezervinin en büyük çinko ve en büyük ikinci bakır yataklarına sahiptir. Devlet ekonomisinde özellikle petrol ve doğalgaz madeni ön plandadır (Budulgan, 2021).

Sınır bölgesinde ekonomik çeşitlilikler başlıca tarım, hayvancılık ve arıcılık faaliyetlerine dayanmaktadır. Bunlara ek olarak yasadışı ticari faaliyetler de bulunmaktadır. Sınır bölgelerindeki sınır kapılarının yolcu giriş-çıkış istatistikleri incelendiğinde yoğunluğun yaşandığı yıllarda yoğunluğun belirgin sebepleri arasında ticaret, turizm ve eğitim olduğu görülmektedir. Bu bağlamda sınır kapılarındaki yoğunlukların bir diğer sebebi ise bireysel ticari faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nden ucuza temin edilen malların, Türkiye'de kâr amaçlı satışı yapılmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti vatandaşlarının Türkiye'yi tercih etmesinin nedenleri arasında Türkiye'nin siyasi yönetim biçimi, kültürel bağlar ve turizm potansiyeli ön plana çıkmaktadır (Koday, Koday, & Kızıllan, 2019). Türkiye'nin İran sınırında genellikle temel ekonomik faaliyet hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Lakin bölgenin topografik şartlarından ötürü tarımdan ziyade hayvancılık faaliyetleri daha da önem kazanmıştır. Elbette sınır bölgesi halkını hayvancılığa iten sebeplerin başında mera alanlarının fazlalığı gelmektedir (Deniz & Doğu, 2000).

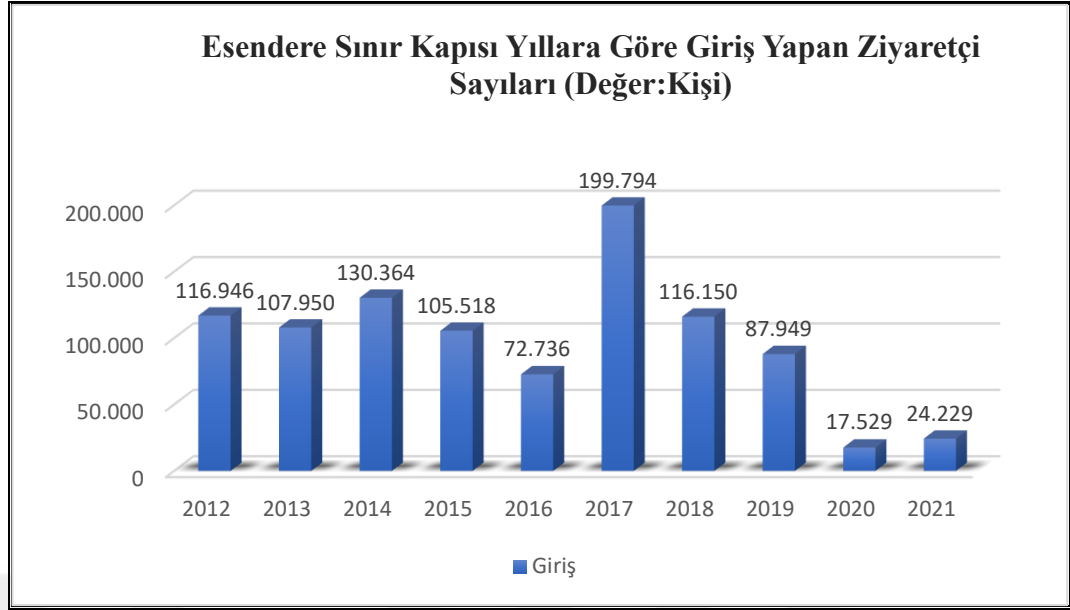
Yine İpek Yolu güzergahı üzerinde bulunan Van- Hakkâri ve Ağrı illerine yakınlığı açısından turizm olanaklarından yararlanmak ve turizm çekiciliklerini görmek amacıyla İran'dan Türkiye'ye geçişler yapılmaktadır. (Grafik 1.1.) Bu turistik faaliyetler yıldan yıla değişiklik göstermektedir. Turizm kaynaklı olarak sınır kapılarının bulunduğu Ağrı, Hakkâri ve Van illerinde turistik değerlerin varlığı gerek sınır illerinin gerekse bölgenin kalkınmasında önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir. Bölge ekonomisinde yerel halkın ekonomik bağlamda iyileşmesine hatta ülkeye döviz girdisine sebebiyet vermektedir. Yılın tüm zamanlarında İran'dan Türkiye'ye ciddi bir turist girdisi yapıldığı görülmektedir. (Grafik 1.1.-1.2.-1.3.) En yoğun dönemleri ise İran'da Nevruz Bayramı'nın kutlanmasından ötürü bahar aylarında sınır kapılarında yoğunluk yaşanmaktadır. Özellikle İran vatandaşları Esendere, Kapıköy ve Gürbulak sınır kapılarını kullanarak, ticaret ve turistik amaçlı olarak Hakkâri, Ağrı ve Van illerine ve bölge turistik merkezlerine yönelmektedir (Koday, Koday, & Kızıllan, 2019).

Grafik 1. 1. Kapıköy Sınır Kapısı Yıllara Göre Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı. TÜİK

Grafik 1. 2. Gürbulak Sınır Kapısı Yıllara Göre Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı. TÜİK

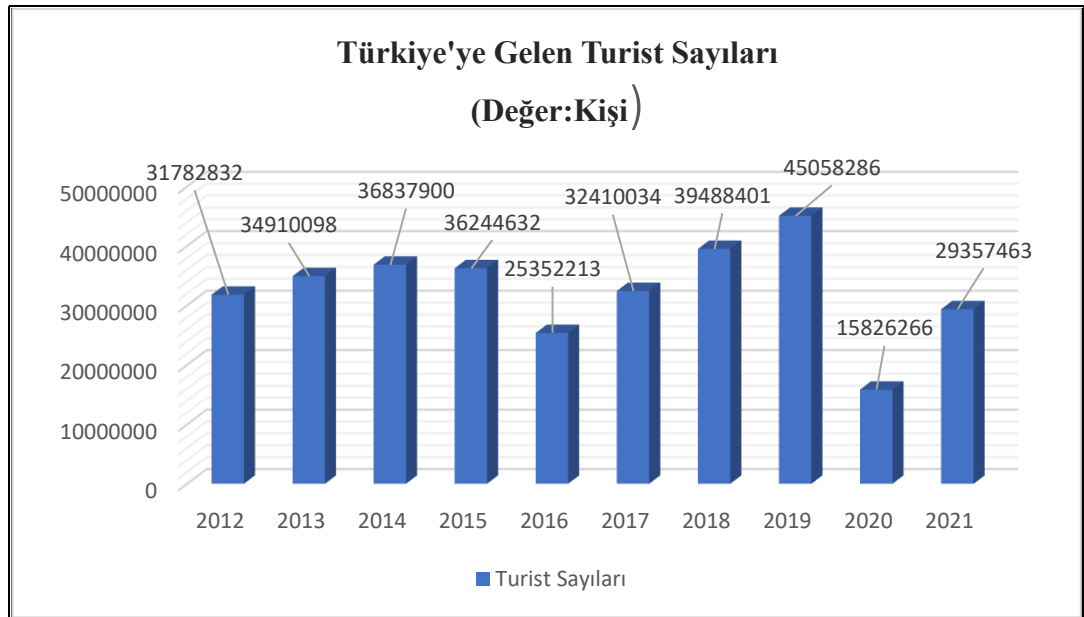

Grafik 1. 3. Esendere Sınır Kapısı Yıllara Göre Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı. TÜİK

Sınırın Doğubayazıt kesiminde temel ekonomik faktörler tarım ve hayvancılıkla beraber, İran gibi büyük bir pazara komşu olan ilçede dış ticaret de önemli bir ekonomik potansiyeldir. Doğubayazıt İlçesi sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre Türkiye'nin son sıralarında yer almaktadır. İran'dan Türkiye'ye gelen turistlerin Avrupa'ya transit geçiş güzergahı ve Türkiye'ye turist olarak geldiklerinde ilk karşılaştıkları kentlerden birisidir (Bocutoğlu, ve diğerleri, 2019). Bu bağlamda Doğubayazıt ilçesinin Türkiye-İran ticaretinde anahtar konumda olduğunu söylenebilir.

2018 yılı itibariyle Türkiye'ye havayolu ve karayoluyla İran'dan gelen turist sayısı 1.788.901 kişi, 2019 yılında 1.825.386 kişi 2020 yılında Covid-19 küresel salgını sebebi ile 319.065 kişi, 2021 yılında salgın seyrinin hafiflemesiyle 1.153.092 kişiye ulaşmıştır. Elbette Türkiye'ye gelen turistler incelendiğinde çoğunlukla Nevruz Bayramı kutlamaları dönemlerinde tatil amacıyla doğu sınır kapıları olan Gürbulak, Kapıköy ve Esendere'den Türkiye'ye giriş yapmaktadırlar. Turistlerin en çok tercih ettiği ulaşım türü havayolu olup ikinci sırada karayolu gelmektedir. Bu bağlamda sınır kapılarının turizm potansiyeli, doğu illerinin sosyo-ekonomik ve iktisadi faaliyetleri üzerinde etkili olacağı düşünülüp gerek sınır illeri gerekse sınır bölgelerinin refah düzeyi ile kalkınmasında yüksek bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Yine turizm potansiyelinin meydana getirdiği refah yadsınamayacak derecede önemlidir. Yıllara göre Türkiye'ye gelen turist sayıları incelendiğinde Covid-19 pandemisinin meydana getirdiği azalmadan ötürü döviz girdisinde bir azalma meydana gelmiştir. Grafik 1.4.'te de görüldüğü gibi gelen turist sayıları incelendiğinde 2016 yılı itibariyle 25.352.213 kişi Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 2017 yılında büyük bir artış görülerek 32.410.034 kişi Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Elbette bu durumun oluşmasında Türkiye ile Rusya arasındaki uçak krizinden sonraki ilişkilerin yumuşaması örnek olarak gösterilebilir. 2018 yılında 39.566.327 kişi, 2019 yılında Türkiye tarihinin en yüksek rakamına ulaşarak 45.058.286 kişiye ulaşmış ancak, Covid-19 küresel salgın neticesinde ise 2020 yılında 11.200.892 kişiye gerilemiştir. 2021 yılında salgının seyri hafifleyince turist sayısı 30.389.961 kişiye ulaşmıştır. Turizm gelirlerinin ülke ekonomisindeki payı yadsınamayacak derecede önemlidir. Yıllara göre turist verilerine bakıldığında Türkiye'ye İran'dan gelen turistlerin sayısı 2018 yılı itibariyle 1.788.901 kişi, 2019 yılında 1.825.386 kişi 2020 yılında Covid-19 küresel salgını sebebi ile 319.065 kişiye gerilemiş, 2021 yılında ise salgın seyrinin hafiflemesiyle 1.153.092 kişiye ulaşmıştır. İran'dan Türkiye'ye gelen turistlerin geçmiş dönemlerdeki profili incelendiğinde seyahat tercihlerinin deniz, kum, güneş, kültürel geziler, eğlence, alışveriş gezileri ve dinlenme tabanlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Özcan C. C., 2017). Son yıllarda gelen turist profilinin de benzer özellikler taşıdığı düşünülmektedir.

Grafik 1. 4. Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları. TÜİK

Türkiye-İran sınırında kaçakçılığın da yoğun olarak görüldüğü söylenebilir. Özellikle kaçakçılık faktörünün bu denli yoğun olmasında birçok sebep etkili olmaktadır. Örneğin iki ülke arasındaki ticarete dahil olan malların fiyat farkının fazla olması, yörede istihdam olanaklarının düşük olması gibi durumların fakir ve işsiz insanları kaçakçılığa yönelttiği düşünülmektedir. Yine sınırın dağlık, sarp ve engebeli yapısı kontrolünün zor olmasına sebebiyet vermiştir (Deniz & Doğu, 2000). Son yıllarda bu sorunun çözülebilmesi amacıyla Türkiye, sınır duvarı inşasına başlamış olup Ağrı ili sınırlarında kalan bölümde duvar inşası tamamlanmıştır. Van ve Hakkâri ili sınırlarında ise inşa süreci devam etmektedir.

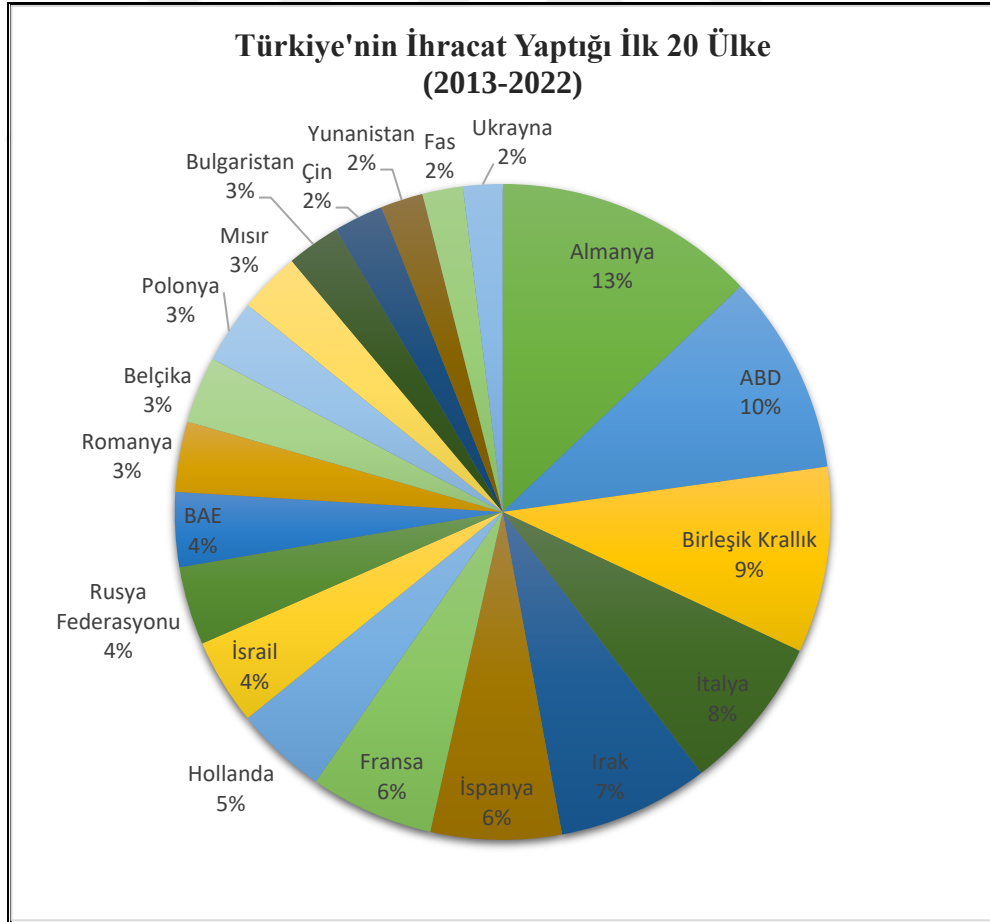
Türkiye'nin İran sınırının Doğubayazıt kesiminde yer alan Gürbulak Sınır Kapısı'nın geçişinde İran tarafında Bazergan Sınır Kapısı bulunmakta olup İran tarafında bu sınır kapısına en yakın olan şehir ise Batı Azarbeycan Eyaleti'nde yer alan ve eski bir hanlık merkezi olan Maku'dür. Maku şehri, Azerbeycan-ı Garbi olarak bilinmekte olup ülkenin kuzeybatısında yer almaktadır. Batı Azarbeycan Eyaleti'ne bağlı olan şehirler ise Urmiye, Bukan, Poldeşt, Piranşehr, Tekab, Oşneviye, Çaldıran, Çaypare, Hoy, Serdeşt, Salmas, Şahindej, Şot, Maku, Mahabad, Miyanduab ve Nakade'dir. (Harita 1.9.)

Harita 1. 9. İran İdari Bölünüş Haritası. (Koday Z. , 2020)

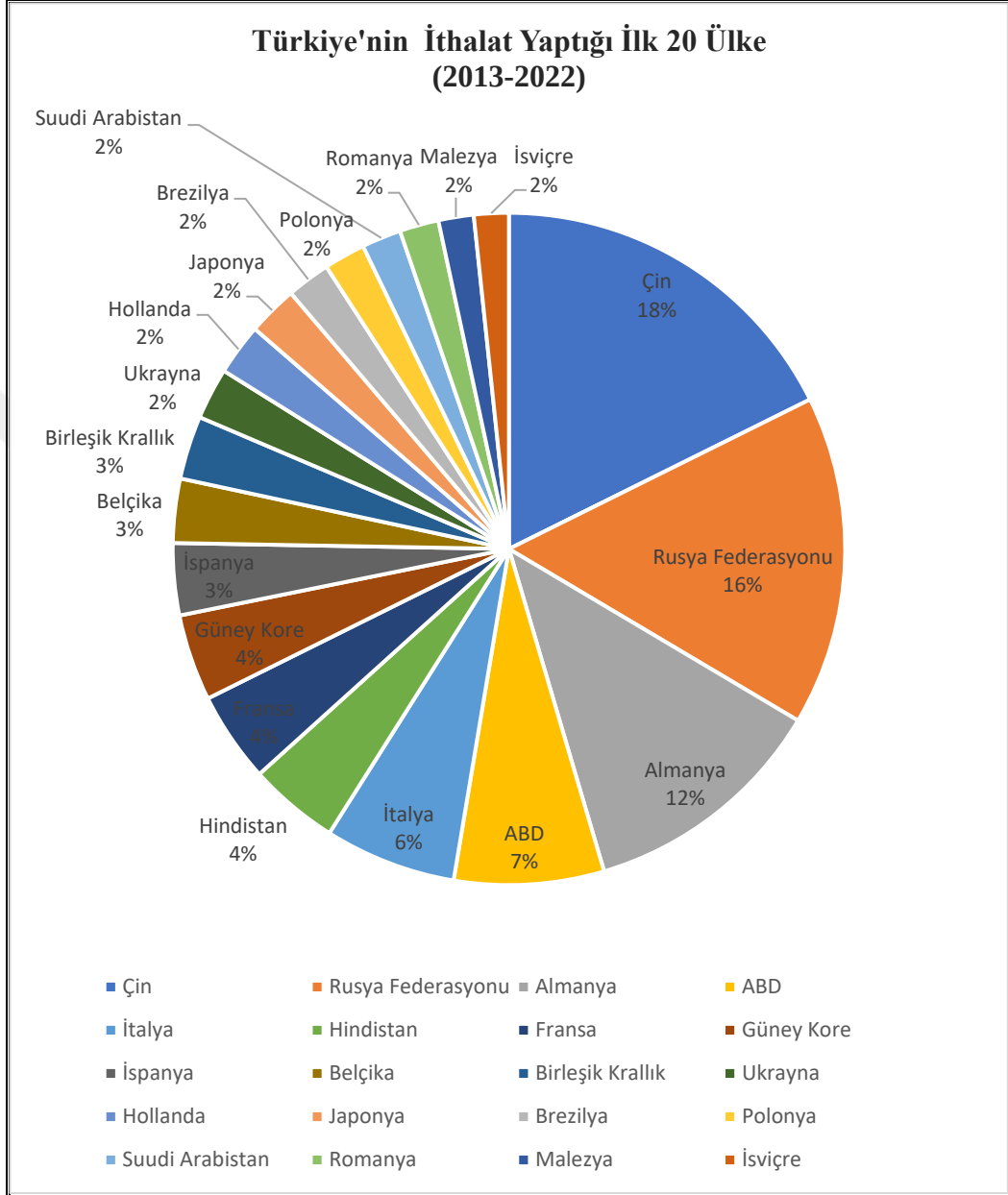
Batı Azerbaycan Eyaleti, sanayide inşaat malzemesi ve çimento, meyve suyu, ilaç üretimi ve el halısı üretiminde önemli yer tutmaktadır. Ayrıca birkaç kaplıca ve ılıcanın da bulunduğu alan termal turizm bölgesi olarak da görülebilir. Ak Dere ve Zeruşan isimli İran'ın en büyük altın ocakları burada bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye-İran sınırında yer alan Batı Azerbaycan Eyaleti'nde diğer ekonomik faaliyetlere bakıldığında başlıca tarım ürünleri elma, yonca, şeker pancarı, üzüm, kayısı, şeftali ve domatestir. Hayvancılıkta ise sığır ve manda yetiştiriciliği ön plana çıkmaktadır. İran'ın en çok bal üreten bölgesidir. Burada bulunan Hoy şehri ise İran ayçiçeği üretiminde birinci sırada yer almaktadır (DAKA, 2008).

Sınır ticareti açısından Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkelerin istatistiklerine bakıldığında, İran ile gerçekleştirilen sınır ticareti potansiyelinin istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Grafik 1.5. incelendiğinde Türkiye'nin İran ile sınırı olmasına ve sınır ticareti potansiyelinin de çok büyük olmasına rağmen en çok ihracat yapılan ilk 20 ülke arasında yer almadığı görülmektedir. (Grafik 1.5.)

Grafik 1. 5. Türkiye'nin Ülkelere Göre Yıllık İhracat Oranları. (TÜİK, 2022)

İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye'nin sınır komşusu olmasına rağmen ithalat verilerinin de istenilen düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ilk 20 ülke arasında İran'ın yer almadığı görülmektedir. (Grafik 1.6.)

Grafik 1. 6. Türkiye'nin Ükelere Göre Yıllık İthalat Oranları. (TÜİK, 2022)

1.6.2. Türkiye-İran Sınırı Nüfus ve Yerleşme Coğrafyası Özellikleri

Doğal çevre ile toplumlar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bir yörenin beşerî ve ekonomik faaliyetlerini araştırırken araştırmanın sağlıklı olabilmesi için

öncelikle yaşanan meskenler, yerleşme yerlerinin yapısı ve bulundukları ortamın bilinmesi elzemdir (Özçağlar, 1988).

Türkiye'nin İran ile olan sınır bölgesinde sınır ilçeleri Şemdinli, Yüksekova, Başkale, Saray, Özalp, Çaldıran, Doğubayazıt ve Aralık ilçeleri bulunmaktadır. Bu ilçeler Van, Ağrı, Iğdır ve Hakkâri illerinde yer almaktadır. Türkiye'nin ilçelere göre gelişmişlik endeksleri incelendiğinde bu ilçeler son sıralarda yer almaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022). Bu ilçelerin sınır bölgesinde yer alan köylerinde geçici köy altı yerleşmeleri ile daimî köy altı yerleşmeleri de bulunmaktadır. Türkiye-İran sınırı coğrafi olarak ülkenin ve bölgenin en dağlık ve sarp arazilerinden geçen siyasi sınırlarından birisidir. Sınır çoğunlukla 2500–3000 m yükseltiye sahip dağların su bölümü çizgilerinden geçmektedir. Dolayısıyla bölgenin coğrafi yapısı burada fazla nüfus toplanmasına imkân tanımamaktadır.

Esendere Sınır Kapısı, Hakkâri Yüksekova ilçe sınırında yer almaktadır. Esendere Sınır Kapısı'nın etki bölgesi içinde kalan yerleşim alanlarında; 2021 ADNKS verilerine göre; Hakkâri Merkez ilçesinde 77.606 kişi, Şemdinli ilçesinde 42.626 kişi, Yüksekova ilçesinde ise 119.194 kişi yaşamaktadır.

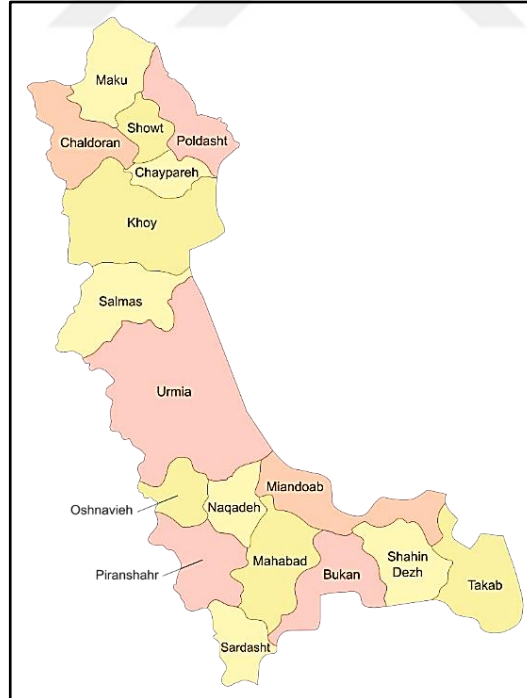
Gürbulak Sınır Kapısı, Ağrı ilinin Doğubayazıt İlçe sınırında yer almaktadır. Gürbulak Sınır Kapısı'nın etki bölgesi içinde kalan yerleşim alanlarında; 2021 ADNKS verilerine göre; Ağrı Merkez ilçesinde 150.335 kişi, Doğubayazıt'ta ise 118.643 kişi yaşamaktadır.

Kapıköy Sınır Kapısı, Van ilinin Saray ilçe sınırında yer almaktadır. Kapıköy Sınır Kapısı'nın etki bölgesi içinde kalan yerleşim alanlarında; 2021 ADNKS verilerine göre; Van Merkez ilçe Edremit'te 128.555 kişi yaşamakta olup, Tuşpa'da ise 163.320 kişi yaşamaktadır. Sınır kapısının bulunduğu Saray İlçesinde ise 20.224 kişi yaşamaktadır.

2022 nüfus verilerine göre İran'ın nüfusu 85,028,760 kişidir. Resmi dili Farsça olan ülkede Farslar ve Azeri Türkler çoğunluğu oluşturmaktadır. Yine Türkmenler, Afşarlar, Kürtler, Araplar ve Beluciler önde gelen etnik kökenlerdir. Ülkede Farsça dışında Azeri, Türkmen, Halaç, Afşar ve Kaşgay Türkçe lehçeleri konuşulmaktadır (Budulgan, 2021).

İran'ın idari yapısını oluşturan eyaletler şunlardır: *Erdebil, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Gilan, Zencan, Mazenderan, Kazvin, Hamedan, Kürdistan, Gülistan, Kuzey Horasan, Razavi Horasan, Güney Horasan, Yezd, Semnan, Tahran, Kum, Merkez, Kirmanşah, İlam, Luristan, İsfahan, Çaharmahal ve Bahtiyari, Huzistan, Kohkiluyeh ve Buier Ahmed, Fars, Alborz, Kirman, Buşehr, Hürmüzgan, Sistan ve Belucistan*. 2016 yılı istatistiklerine göre İran'ın yüzölçümü bakımından en büyük eyaletleri, *Sistan ve Belucistan (183.193 km²), Kirman (180.795 km²), Güney Horasan (140.634 km²), Fars (122.608 km²), Horasan Razavi (118.854 km²)*'dir (Koday Z. , 2020).

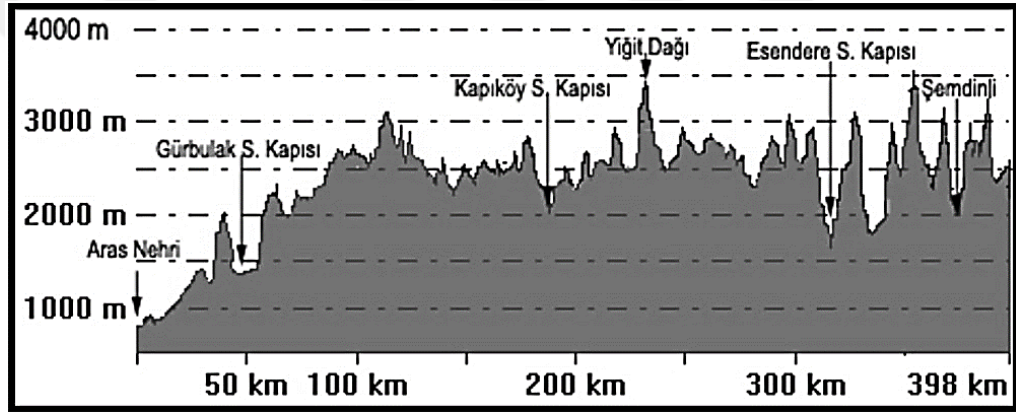
Türkiye İran sınırının doğusunda İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti yer almaktadır. Toplamda 43.660 km² genişliğinde bir yüzölçümüne sahip olan eyalette şehristan olarak adlandırılan 17 idari birim bulunmaktadır. Bu 17 şehristanın 8'inin Türkiye ile sınırı olup biri kapalı olmak üzere toplamda dört sınır kapısı ile geçişler sağlanmaktadır. T.C. Urumiye Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği verilerine göre Batı Azerbaycan Eyaleti'nin nüfusu 3.265.219 kişi olarak tespit edilmiştir (T.C. Urumiye Başkonsolosluğu, 2022). (Harita 1.10.)

Harita 1. 10. İran Türkiye Sınırının İran Kesiminde Yer Alan Şehirlerin Haritası.³

³ Erişim Tarihi: 08.10.2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Chaldoran_County#/media/File:West_Azerbaijan.svg

Sınır bölgesinde nüfus yoğunluğu fazla olmamakla beraber bunun sebebi olarak başta fiziki coğrafya unsurlarının etkisi ile birlikte, terör olaylarının başı çektiği düşünülmektedir. (Şekil 1.1.) Ayrıca sınırın hemen hemen her bölgesinde yerleşme yoğunluğunun farklı olduğu görülmektedir. Örneğin sınırın Türkiye kesiminde yer alan Çaldıran Ovası, Doğubayazıt Ovası, Yüksekova ve Özalp'ın Dorutay beldesi ile İran arasındaki Mordag ve Karacadağ etekleri civarı nüfus yoğunluğu diğer yörelere göre fazladır. Yerleşme yoğunluğunun azaldığı yerler ise sınırın kuzeyinde yer alan Nahçıvan, İran ve Türkiye sınırının kesişim noktası olan Dilucu, Küçük Ağrı Dağı çevresidir. Ayrıca Tendürek Dağı'nın doğusu, Yüksekova-İran arasında yer alan Mordag ve Karacadağ etekleri ile Çimen Dağı etekleri seyrek yerleşme yörelerindendir (Deniz & Doğu, 2000).

Şekil 1. 1. İran Sınır Hattının Topografik Profili. (Deniz & Doğu, 2000).

Türkiye-İran sınırının en kuzeyinde Maku şehristanı yer almaktadır. Maku, İran'ın kuzeybatısında, Gürbulak Sınır Kapısı'na 22 km mesafede Türkiye'den doğan Zengimar suyunun geçtiği dar bir boğazda kurulmuştur. Maku, İran'ın idari bölümlerinden Batı Azerbaycan Eyaleti'nde yer almaktadır. Halkının çoğunluğu Bayat ve Pörnek adlı Türkmen aşiretlerinden oluşmaktadır. Maku, Türkiye'nin Gürbulak Sınır Kapısı'ndan çıkıp Tebriz'e doğru giden yol üzerinde yer alan ve İran'ın en eski şehirlerindendir (Kurtuluş, 2003).

Sınırın Kapıköy ve Gürbulak arasında kalan Batı Azerbaycan kesiminde yer alan bir diğer şehristan ise Chaldoran (Çaldıran) (Siah Cheshmeh-Siyah Çeşme) isimli şehirdir. Bağlı bulunduğu eyaletin kuzeyinde yer almaktadır. Halkın çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Türk-İran tarihinde önemli bir yeri olan Çaldıran Savaşı bu şehir yakınlarında gerçekleştirilmiştir.

Sınır bölgesinde yer alan bir diğer şehristan ise Hoy'dur. Şehir adını ilk olarak 844-848 yılları arasında İbn Hurdazbih'in *Mesalik ve Memalik* eserinde görmekteyiz. O dönemden itibaren isminin değişmediği anlaşılmaktadır (Mukaddem, 2008). Şehir büyük oranda İran Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır. Evliya Çelebi şehir hakkında 700 hane, 70 cami ve mescit, iki hamam ve 100 iş yeri bulunduğunu söylemektedir (Yazıcı T. , 1998).

Türkiye- İran sınır bölgesinde yer alan bir diğer şehristan ise Salmas şehri olup Batı Azerbaycan Eyaletinin kuzeybatısında yer almaktadır. Halkının çoğunluğunu Azeri Türkleri, Kürtler, Asuriler ve Farslardan oluşmaktadır. Eski Asur kaynaklarına göre şehir Asur hükümdarı III. Salmansar tarafından savunma amaçlı bir kale olarak kurulmuştur. Sırasıyla Medler, Sasaniler, Sakalar ve Arap İslam Devleti hâkim olmuştur. Şehrin sınır bölgesinde Türkiye'nin Van ili bulunmaktadır. Şalmas şehrinin ovasını Türk-İran sınır bölgesindeki dağlardan kaynağını alan Zolaçay Nehri beslemektedir (Van Ticaret ve Sanayi Odası, 2017).

İran sınır bölgesinde yer alan bir diğer şehristan ise Urmiye'dir. Şehir ile aynı ismi alan Urmiye Gölü'ne yakındır. Şehir zengin su kaynaklarına ve verimli tarım arazilerine sahiptir. Arkeolojik bulgular sonucunda çok eski bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiş olup, Müslüman yazarların eserlerinde ise Zerdüş'tün doğum yeri olarak belirtilmiştir. Eski Çağ'da Asur ve Urartu devletlerinin toprakları içinde yer alıp Hz. Ömer zamanında fethedilmiştir. XI. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlanmış olup, daha sonra İlhanlıların hakimiyetine girmiştir. Sonrasında ise sırasıyla Çobanoğulları, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevi ve kısa bir süreliğine de Osmanlı himayesine girmiştir (Özgüdenli, 2012).

Sınır yerleşmelerinde bulunan meskenlerin yapı, mimari ve özelliklerine bakıldığında ise genel olarak tek katlı, geniş duvarlı ve düz damlı olmakla beraber yer yer taş ve kerpiç yapı malzemesi kullanılmaktadır. Elbette son yıllarda ulaşım ve iletişimde meydana gelen olumlu gelişmeler betonarme yapıların sayısını da bir hayli arttırmıştır. Evlerin ekseriyeti birbirine bitişik olup sıra halinde ahır, samanlık, depo, tezeklik veya odunluk gibi eklentiler bulunmaktadır (Deniz & Doğu, 2000). Sınır bölgelerinde kar yağışının hayli fazla olması ve kış aylarının uzun, soğuk ve sert

geçmesi sebebi ile konutların bir kısmı yere gömük ve düz damlı olarak inşa edilmiştir (Kaya & Kocaman, 2008).

1.6.3.Türkiye-İran Sınırı Kültürel Yapı Özellikleri

Sınır bölgesinin kültürel özelliklerini genel anlamda değerlendirmek yerine Türkiye ve İran özelinde değerlendirmenin daha doğru olduğu düşünülmektedir. Bu sebepten dolayı öncelikle Türkiye'nin sınır kapılarının olduğu ilçelerin genel özelliklerine değinilip ardından da İran'ın sınır kapılarının yer aldığı yerleşmeleri değerlendirilmiştir.

Gürbulak Sınır Kapısı'nın yer aldığı Doğubayazıt ilçesi, dağlık arazi yapısı sebebiyle yayla kültürü bağlamında oldukça önemli bir yere sahiptir. İlçenin sınır kesiminin etrafında birçok yayla bulunmaktadır. Otlığı ve geniş mera alanlarının varlığı ile hayvancılık kültürü gelişim göstermiştir (Bocutoğlu, ve diğerleri, 2019). Kapıköy Sınır Kapısı'nın bulunduğu Van'ın Saray ilçesi ile Esendere Sınır Kapısı'nın yer aldığı Hakkâri'nin Yüksekova ilçelerinde fiziki coğrafya şartları elverişli olmadığı için halkın çoğunluğu hayvancılık faaliyetlerine yönelmiştir. İran sınır bölgesi köy ve ilçelerinde dikkat çeken diğer bir husus ise okur-yazar oranının oldukça düşük olmasıdır.

Güneybatı Asya'da bulunan İran İslam Cumhuriyeti'nin güneyinde Umman ve Basra Körfezi, kuzeyinde Hazar Denizi bulunmaktadır. Başkenti Tahran olan ülkenin batısında Türkiye, kuzeyinde Azerbaycan, Ermenistan ve Nahcivan, güneybatısında Irak, doğusunda Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan bulunmaktadır. Ülke stratejik anlamda önemli bir konuma sahip olmakla beraber aynı zamanda birçok kültüre komşu olması kültürel etkileşimin yoğun olarak görülmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda kültürel yapının çok çeşitliliğe sahne olduğu görülmektedir.

Türkiye-İran sınırında etnik unsur çok çeşitli olmakla beraber genellikle sınırın her iki tarafında Türkçe, Kürtçe ve Farsça en çok konuşulan diller arasındadır. İran'da Hint-Avrupa, Altay ve Sami dil aileleri olarak sınıflandırılan dil aileleri bir arada yaşamaktadır. İran sınırının dağlık bölgelerinde Türkçe, Kürtçe, Lori ve Laki dilleri yer almaktadır (Babaei & Koday, 2021). Sınırın her iki hattında da kültürel

yapı ve sosyal yaşantı birbirleri ile çok benzerlik göstermektedir. Kültürel gelişmelerin ve kültürel kesişmelerin yaşandığı bir bölge olmakla beraber sosyal alanda birtakım çeşitliliğin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Sınırın İran kısmında yer alan Batı Azerbaycan Eyaleti'nin Hoy şehristanında İslamiyet'ten önce Zerdüştlük ve Hıristiyan inancının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki dönemde Hoy sakinleri İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Mukaddem'in aktardığına göre Zekeriyya Kazvini ve Evliya Çelebi, Hoy halkı hakkında "*Sünni itikadına mensup olup Şafi mezhebine bağlıdırlar*" ifadesini kullanmaktadır (Mukaddem, 2008). Bölgede yer alan Urmiye Şehri çok eski bir şehir olmakla beraber birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığı için yer yer farklı adlarla anılmaktadır. Batı Azerbaycan Eyaletinin yönetim merkezi olan şehirdir. Kültürel yapısına bakıldığında Azerbaycan Türkleri ve Afşar Türkleri çoğunluğu ellerinde bulundurmaktadır (Doğan, 2011). Sınırın İran kesiminde yer alan bir diğer şehir ise Salmas şehri olup Batı Azerbaycan'a bağlıdır. Farsça Şahpur, Dilman, Dilmagan da denilmektedir (DAKA, 2008).

Batı Azerbaycan Eyaleti bölgesinde bulunan Ermeni Manastırı Siteleri ile Taht-ı Süleyman UNESCO Dünya Mirası Listesinde yer almaktadır. Kültürel mekanlar tarihi geçmişi ile paralellik gösterip oldukça fazladır. Şems-i Tebrizi Türbesi, Üç Kümbet ve Şelmas Şelaleri gibi doğal ve tarihi kültürel değerlere sahiptir (DAKA, 2008).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Siyasi Coğrafya Kavramı

Siyasi coğrafya terimi Arapça kökenli siyasi kelimesi ile yeryüzünün tamamını veya bir bölümünü doğal, beşerî ve ekonomik olayların dağılışını, birbiri ile olan ilişkilerini sebep ve sonuç prensipleri ile inceleyen coğrafya biliminin birleşmesinden meydana gelmiştir (Özey & Kocalar, 2019).

Hartshorne’a göre siyasi coğrafya “bölgelerin siyasi bağlamda benzerliklerini ve farklılıklarını ve bunların birbirleri ile olan ilişkilerini” araştırmaktadır (Hartshorne, 1960). Siyasi coğrafya; insanın beslenme, barınma, üretme ve siyasi organizasyon gibi temel ihtiyaçları ile ilgilenen beşerî coğrafyaya ait alt dallardan biridir (Akengin, 2017).

Günümüz dünyasında sürekli olarak karşımıza çıkan siyaset kelimesi ve kavramı, yeryüzünde modern anlamda tanımını sanayinin tamamlandığı XIX. yüzyıldan sonra elde etmiştir. Çünkü Sanayi Devrimi ile meydana gelen gelişmeler, devletlerarası rekabetin artmasına bağlı olarak siyaset kavramını tartışılan bir kavram olarak ön plana çıkarmaya başlamıştır. Siyaset veya bir diğer ifadeyle politik kavramının bir bilim sistemiyle ortaya çıkması ve bir bilim dalı olması ise ancak XIX. yüzyıldan sonra mümkün olmuştur (Gürbüz, 2010).

Carl Ortwin Sauer’e göre siyasi coğrafya ise “coğrafyanın düzensiz çocuğu” olarak adlandırılmaktadır. Siyasi coğrafya, beşerî coğrafyanın bir alanı olup hem siyaset hem de coğrafya ile ilgilidir (Akengin, 2017).

Coğrafya ve siyaset kelimelerinin birleşmelerinden meydana gelen siyasi coğrafya terimi ise; Dünyanın tamamında veya bir bölümünde doğal, beşerî ve ekonomik olayların dağılışını, karşılıklı bağlaşımını, sebep ve sonuçlarını inceleyerek, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı ile ilgili görüşleri ve anlayışları belirleyen bir bilimdir (Özey & Kocalar, 2019). Ülkeler arası farklılıklar, güç farklılıkları, aralarındaki ilişkiler gibi birçok unsur ile şekillenen siyaset kavramı XIX. yüzyıl sonrasında modern devletlerin şekillenmesi ile günümüzdeki halini almıştır. Siyaset ifadesi genel olarak devlet idaresini veya devletlerarası ilişkileri

ifade etmekte olup, sadece siyasi coğrafyanın değil aynı zamanda uluslararası ilişkilerin de bilim alanı olmuştur.

2.1.1. Siyasi Coğrafyanın İçeriği ve Prensipleri

Siyasi coğrafya, esasen siyasi faaliyetlerin ve olguların mekâna yani coğrafi ortama bağlı olduğunu, bu ortamın farklılıklarını analiz ederek ortaya koymaktadır. Bu bağlamda siyasi coğrafya kavramı siyaseti, merkeze alan diğer bilim dallarından farklı bir yere oturtmaktadır. Siyasi coğrafya yeryüzünün tamamını bir bütün olarak ele alındığı gibi bölgesel ve yöresel incelemeler yapmaktadır. Yeryüzünün farklı bölgeleri ve bu bölgeler arasındaki ilişkileri karşılıklı etkileşimler doğrultusunda incelediği ifade edilebilir (Gürbüz, 2010).

Siyasi coğrafya yeryüzündeki siyasi bölgelerin dağılışını, bu bölgelerin siyasi bağlamda neden önemli oldukları hakkında coğrafi faktörlerle bağlantı kurarak açıklayan bu faktörleri mekân ölçeğinde karşılıklı olarak inceleyen coğrafyanın alt bilim dalıdır. Bütünsel anlamda dünya üzerindeki siyasi bölgelerin dağılışı, siyasi coğrafyanın esas unsuru olup siyasi bölgeler ile coğrafi özellikler arasındaki karşılıklı etkileşim coğrafyanın inceleme alanıdır (Göney, 1993). Yine siyasi coğrafya, siyasi olayların ve bu bölgelerin dağılışını ve dağılışın nedenlerini, siyasi bağlamda neden önemli olduklarını veya geri kaldıklarını, siyasi olayların ve ilişkilerin yeryüzünün hangi bölge ve yörelerinde yoğunlaştıklarını coğrafi etkenlerle mekâna göre karşılıklı ilişkilerini ele almaktadır (Gürbüz, 2010). Dünya üzerinde var olan bölgelerin birbirinden farklı olarak coğrafi konuma, saha özelliklerine, yer şekillerine, iklimsel özelliklere, tarımsal özelliklere, hidrografik özelliklere, ulaşım, ticaret, maden sahaları, doğal ve beşerî özelliklere sahip olması siyasi coğrafya bağlamında farklı bir şekilde gelişim göstermektedir (Herb, 2007).

Ayrıca yeni kıtaların keşfi, sanayi devrimi gibi gelişmeler devletlerarası mücadelede çok sayıda karşılıklı etkileşimi beraberinde getirmiş olup bu süreçler de devletleri, siyasi bağlamda diğer ülkelere karşı hem ekonomik hem de siyasi anlamda üstünlük mücadelesine yönlendirmiştir. Örneğin daha önce hiçbir şekilde kullanılmayan yerler, kıtaların keşfi ve sanayi devrimi gibi gelişmeler ışığında coğrafi bölgelerin gelişimini daha da hızlandırmıştır. Kömür, doğalgaz, petrol vb. doğal kaynakların enerji kaynağı olarak kullanılması dünya üzerinde köklü siyasi değişikliklere sebebiyet vermiştir (Göney, 1993).

Coğrafyanın siyasi unsurlara tesiri hemen hemen her dönemde ve her devirde ama az ama çok hep olmuştur. Siyasi coğrafya ülkelerin ve devletlerin uyguladığı siyasette ve politikada veya mücadelelerde birçok etkiye sahiptir. Yine siyasi coğrafyayı, dünyanın genelinde veya bir bölümünde bir devletin sahip olduğu beşerî ve fiziki özelliklerin etkilerini sebepleri, sonuçları, dağılışları ve karşılıklı etkileşimlerini irdeleyen, devletlerin politikalarını gelecek planları bağlamında değerlendiren bir bilim olarak ifade etmek mümkündür (Özey, 2002).

Coğrafyacılar politikanın, coğrafi özellikler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ve siyaseti nasıl ilgilendirdiği bağlamında sorgulayıp, sürekli inceleme alanı olarak görmektedirler (Agnew, 2002). Siyasi coğrafyada dünya üzerindeki siyasi oluşumların nasıl meydana geldiği, bu oluşumların nedenselliği, etkisi coğrafi açıdan incelenmektedir. Bununla birlikte siyasi coğrafya, analizlerini gerçekleştirirken sadece fiziki coğrafyayı esas almaz, aynı zamanda kültürel, politik ve ekonomik unsurları da esas alır. Dünyada fiziki ve beşerî özellikler bir ülkeden başka bir ülkeye farklılıklar göstermekte hatta ülke içinde de farklılıklar göstermektedir. Günümüz dünyasında birçok ülkede politika ve siyaset üzerinde coğrafi konumun etkisi tartışılmaz derecede yüksektir. Her ülke ve her bölgenin iklim, bitki örtüsü, hidrografik özellikleri, yer şekilleri, coğrafi konumları, fiziki ve beşerî özelliklerinin çeşitlilikler arz etmesi farklı siyasi politikalara neden olmaktadır. İnsanoğlunun ihtiyaç duyduğu yeraltı ve yerüstü kaynaklar dünyanın her yerine eşit oranda dağılmamıştır. Böylesi bir durum ülkeler hatta ülke içindeki bölgeler arasında dahi farklı gelişmişlik düzeylerini ortaya çıkarmıştır. Yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zenginliklere sahip olan devletler kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını da ona göre şekillendirmektedir. Bu şekillendirme de ülkelerin farklı farklı siyasi politikalar uygulamasına sebep olmaktadır. Siyasi coğrafyanın esas konularını hâkimiyet teorileri oluşturmakla beraber, günümüz dünyasında meydana gelen gelişmelere paralel olarak ilerleyişini sürdürmektedir. Siyasi coğrafyanın ilgilendiği konular ise:

- Devletlerin gruplaşmasında etkili olan faktörler,
- Devletlerin gruplanmasında öne çıkan faktörler,
- Devletlerin tarihi ve varsa eski sömürgeleri arasındaki ilişkiler,
- Devlet ile halk arasındaki ilişkiler

- Devletlerarası antlaşmaların ve ilişkilerin dayanakları,
- Devletlerarası sınırların oluşumu ve gelişimi ile ilgili sorunlar,
- Siyasi güçlerin, coğrafi saha üzerindeki etkisi
- Seçim sonuçları, sonuçların dağılımı ve üzerindeki etkileri gibi konular olarak gösterilmektedir (Özey, 2002) .

Siyasi coğrafyanın ilgilendiği konular ile birlikte zaman içerisinde ele alınış biçiminde de değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler bağlamında ortaya çıkan siyasi coğrafya yaklaşımları ise şu şekildedir: (Hartshorne, 1960)

- Determinist yaklaşım: Fiziki çevrenin kontrol eden bir güç olduğunu ve insan davranışlarını etkilediği görüşüdür (Arı Y. , 2017).
- Pozitivizm yaklaşım: Fiziki çevrenin insan faaliyetleri üzerinde etkisinin olduğunu ancak temel belirleyici faktör olmayacağı görüşüdür (Yavan, 2005).

Siyasi Coğrafyanın esas konusu ise devlet ile devletin bulunduğu saha arasındaki ilişkidir. Bu bağlaşım devletlerin kurulduğu sahalar ile siyaset arasında bir bağ kurmaktadır. Siyasi coğrafya, coğrafya ile siyaset arasında bağ kuran çok yönlü ve karmaşık konuları kapsamaktadır.

2.1.2. Siyasi Coğrafyanın Gelişim Süreci ve Coğrafi Özelliklerin Siyaset Üzerindeki Etkisi

Bu bölümde ise araştırmaya açıklık getirmesi amacıyla siyasi coğrafyanın gelişimi hakkında bilgiler verilecektir. Siyasi coğrafya çok eskiden beri beşerî coğrafyanın bir kolu olarak gelişim göstermiştir. Bu konudaki ilk çalışmalar Herodot'a kadar gitmekte olup Herodot Tarihi içeriğinde birçok ülkeye ait olan siyasi ve idari konularla ilgili bilgiler yer almaktadır. Herodot, Mısır'ın gelişmesinde ve önemli bir medeniyet olmasında Nil Nehri'nin rolüne dikkat çekmiştir (Herodotos, 1973). Bu bağlamda denilebilir ki siyasi coğrafya 2500 yıllık bir geçmişe sahiptir ve o zamandan itibaren siyasi coğrafyanın içeriği birçok bilim adamı tarafından geliştirilmiştir (Göney, 1993).

Tarihin ilk çağlarından itibaren günümüze ulaşan birçok argüman, coğrafi şartların insan yaşayışı üzerindeki etkisine değinmektedir. Geçmiş zamanlardaki astrolojik inanışların insanın kaderi üzerinde gök cisimlerinin ve coğrafi unsurların

etkisini göstermektedir. Yine coğrafi faktörlerin insan üzerinde ruhsal, sosyal ve bedensel etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Sorokin, 1994).

İlkçağlardan itibaren insanoğlunun yerleşmelerinin gelişimi için temel olan unsurlar, fiziki coğrafya ile sıkı sıkıya ilişkiliydi. Örneğin uygun şartlara sahip bir iklim olması, savunma açısından korunaklı olması ve uygun ekonomik ve ticari sahalara sahip olması gibi şartlar önemli olmakla beraber zamanla bu şartlar ve ölçütler de değişiklikler göstermiştir. Bu bağlamda İlk Çağ düşünürlerinden Aristoteles, insan ile coğrafya arasındaki ilişkilere değinerek insanların ve devletlerin coğrafyadan etkilenmesi ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Aristo iklimin insan üzerindeki etkisine önemli atıflar yaparak iklimsel özelliklerin insan üzerindeki etkisi hakkında yorumlar dile getirmiştir. Böylesi bir yorum sadece Aristo ile sınırlı kalmayıp ilerleyen zamanlarda birçok bilim adamı tarafından da aynı yorumlar yapılmıştır. Atina'da yaşayan Aristoteles ülke konumunun önemini vurgulayarak yer şekilleri ve konum hakkında bir ülkenin saldırılara karşı savunulabilmesi için dağlık, yüksek alanda konumlandırılması, deniz ticaretinden yararlanabilmesi için de kıyı kenarında kurulmuş olması gerektiğine inanmaktaydı (Aristoteles, 1993). Aristoteles'e göre sıcak iklimlerde yaşayan insanlar zeki olmakla beraber sıcak iklim onları gevşeklik ve tembelliğe itmektir. Soğuk iklimde yaşayan insanlar ise daha ihtiraslı ve çalışkandır. Lakin soğuk iklim devletlerin siyasi açıdan gelişimine uygun değildir. Aristoteles'e göre bir devletin uzun ömürlü olması için en gerekli şartlar Atina'da bulunmaktadır. Çünkü dört mevsimin meydana geldiği orta kuşak ülkelerinde sıcak ve soğuk iklim zamanlarının olması bunun en büyük sebebidir. Dört mevsimin yaşanması yaşam koşulları açısından daha uygun olup insanı da olumlu etkiler (Gürbüz, 2010). Aristoteles'in dışında Roma İmparatorluğu döneminde yaşayan Lucretius ve Strabon da siyasi coğrafya ile ilgili görüşler ileri sürmüşlerdir. Roma döneminde yaşayan Lucretius, doğanın olumlu yanlarının ve olumsuz yanlarının verdiği bir etki ile toplumların buna paralel bir şekilde güç sahibi olduklarını savunmuştur (Göney, 1993).

Lucretius, sismik hareketlerin, volkanik patlamaların, salgın hastalıkların ve sel-taşkın gibi birçok doğal afetin insanoğlu üzerinde engelleyici etkisinin olduğunu söylemekteydi. Ona göre doğa insanın dostu değil rakibi olup, insanoğlu yaşayabilmek için doğayı tanımalı ve daima teyakkuzda olmalıdır. Grek dönemi

Anadolu'sunda çok önemli bir coğrafyacı olan Strabon, Geographika eserinde coğrafyanın beşerî unsurlar üzerindeki etkisini ele almıştır. Strabon'a göre, coğrafya siyasi yaşamın üzerinde çok önemli etkilere sahiptir. Strabon, önce iklim üzerinde durmuş, sahanın özellikleri ve Roma İmparatorluğu'nun yayılışı ile aralarındaki ilişkilere dikkat çekmiştir (Gürbüz, 2010).

İlk Çağ döneminde yukarıda bahsedilen düşünürlerin haricinde siyasi coğrafya hakkında görüşler öne süren çok sayıda düşünür yoktur. Orta Çağ döneminde ise Hristiyanlık dininin hâkim olması ile özellikle Avrupa dünyasında bilimsel bir gerileyiş olmakla beraber Doğu dünyası ise altın çağını yaşamıştır. Tunuslu bir düşünür olan tarihçi ve sosyolog İbn Haldun (XIV. yüzyıl) coğrafya, tarih, siyaset ve sosyoloji alanlarında bilimsel üretkenliği en iyi olanlardandır. İbn-i Haldun'un yedi cilt olan Kitabü'l-İber eserinde devletlerin doğup, yaşayıp yok olmasında belirli aşamalardan söz etmektedir. İbn-i Haldun bazı toplulukların güç kazanmasını doğal unsurlara dayandırmakta olup siyasi coğrafyanın sahip olduğu özelliklerin insan ve devletlere olan etkisinden sıklıkla bahsetmektedir (Şahin & Belge, 2016).

İbn-i Haldun'a göre, büyük imparatorluklar ve devletlerin ortaya çıkmasında iklim şartlarının önemi büyük olmakla beraber bu imparatorlukların ve devletlerin çoğunluğu karasal kavimler veya göçebeler tarafından kurulmuştur. Bu kavimler büyük devlet olabilmek için doğa ile sürekli etkileşim halindedirler. Çünkü step iklim şartlarının zor olması o kavmi çok iyi derecede geliştirmiştir ki İslam'ın ilk zamanlarında Araplarda ve özellikle Türklerde bu dinamiklik ve çeviklik var olup başta Türkler olmak üzere en güçlü devletleri kurmuşlardır (Belge, 2018). İbn-i Haldun'un düşüncelerinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise kendisinin devleti canlı bir organizmaya benzetmesidir (Gürbüz, 2010).

İbn-i Haldun'un "Uzviyet" adlı bu görüşü, XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Alman siyasi coğrafya ekolü üzerinde etkiye sahip olan "Organismus" adı altında gelişim göstermiştir. Modern siyasi coğrafyanın öncüsü olan Frederic Ratzel tarafından bu teori daha da geliştirilmiştir. Aydınlanma devri ile Bodin, Rousseau, Michelet gibi düşünürler de kölelik, yönetim, devrim gibi çeşitli unsurlar üzerinde farklı coğrafyaları karşılaştırmışlardır (Kışlalı, 2004).

Devlet ile doğa arasındaki ilişkiler üzerine bağlantı kuran en önemli düşünürlerden biri de Jean Bodin'dir (1530-1596). Bodin'in görüşü Aristo'nun görüşü ile uyumluluk göstermektedir. Jean Bodin'e göre ırkların karakterleri, iklim şartları ile bağlaşımlı göstermektedir. Soğuk iklim insanların daha dinamik olduğunu güney iklim insanların ise daha zeki olduğu tezini ileri sürmüştür. Bu iki iklim arasındaki insanların ise iktidar için daha elverişli olduğu düşüncesini savunmuştur (Gülbüz, 2010).

Jean Bodin'den itibaren XVIII. yüzyıla kadar geçen sürede belirli bir siyasi görüş ortaya çıkamamakla beraber XVIII. yüzyılda Baron de Montesquieu (1689-1755) siyasi coğrafya konusunda belirli görüşlerle ortaya çıkmıştır. O'na göre soğuk iklimde yaşayan insanların özgürlük mücadelesinin daha çok olduğunu, sıcak iklimde yaşayan insanların ise köleliğe ve esarete mahkûm olduğunu savunmuştur. Montesquieu, geniş ve ovalık olan, yer şekillerinin sade olduğu arazilerde büyük imparatorluklar kurulmasının çok daha kolay olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda da Avrupa ve Asya ovalarını karşılaştırmıştır. Asya'da kurulan devletlerin mutlak rejimli geniş devletler olduğunu, Avrupa'da kurulan devletlerin ise özgürlüğe düşkün daha küçük ölçekli olduğu görüşünü ileri sürmüştür (Karnıbüyük, 2018).

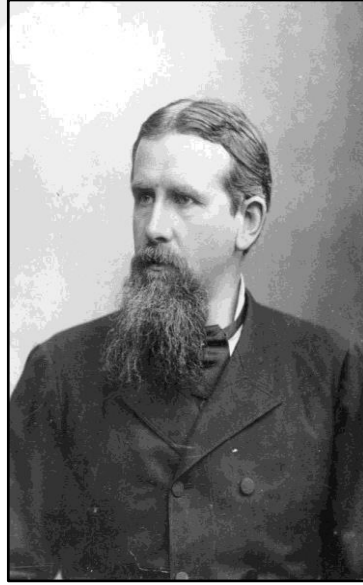
Siyasi coğrafyanın bilimsel bir kimlik ve metodolojik bir yapıya bürünmesi ise ancak XVIII. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Bu bağlamda sömürgecilik faaliyetleri ile başlayan I. ve II. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan durumlar siyasi coğrafyanın daha fazla önem kazanmasına sebep olmuştur.

İlk Çağda Herodot, Aristoteles ve Strabon'la başlayan, Orta Çağda İbn-i Haldun tarafından geliştirilerek, siyasi coğrafyanın temelini oluşturan görüşler; XIX. ve XX. yüzyılda, Almanya'da Friedrich Ratzel, Rudolf Kjellen, Karl Haushofer, ABD'de E. Churchill Semple, Alfred T. Mahan, Nicholas Spykman, İngiltere'de Halford Mackinder, Fransa'da Paul Vidal de la Blache ve Jean Brunhes'in katkılarıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

I. Dünya Savaşı öncesinde, ülkeler arasında sömürgecilik ve sömürge yarışının başlamasında siyasi coğrafyanın etkisi olduğu bilinmekle beraber, özellikle Alman devlet adamı Adolf Hitler'in bazı siyasi coğrafyacıların etkisinde kalması II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Akengin, 2017). Savaşın ardından Harvard Üniversitesi'nde coğrafya bölümünün kapatılmasında, dünya

savaşlarında siyasi coğrafyanın ve coğrafyacıların totaliter rejimlere verdiği desteğin sebep olduğu söylenmektedir (Anaz, 2012).

Aslında bir tarihçi olan Alman bilim adamı Carl Ritter (1779-1859) siyasi coğrafya ile ilgilenmiş olup, çalışmalarını X ciltlik “Erdkunde” isimli eserinde toplamıştır. Ritter, siyasi coğrafya alanında sayılan düşüncelerini ise “Coğrafya’da Tarihi Unsurlar” adlı eserinde ele almıştır. Ritter, günümüzdeki anlamıyla siyasi coğrafya ile ilgilenen ilk bilim insanlarından kabul edilmektedir. Siyasi coğrafyanın fikri düzlemden bir bilime dönüşmesi XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda siyasi coğrafyanın kurucuları Carll Ritter, Friederich Ratzel ve Paul Vidal de la Blache’dir (Öngör, 1963). (Fotoğraf 2.1.) Bunlar içinde Ratzel, doğrudan siyasi coğrafya ifadesini kullanarak eser yayınlayan ilk kişi olmuştur. Paul Vidal de la Blache ve Mackinder ise siyasi coğrafya alanında birçok görüş ortaya atmakla birlikte söz konusu görüşlerini tek bir eserde toparlamamışlar, düşüncelerini çoğunlukla makalelerinin veya kitaplarının içeriklerinde ele almışlardır. Genel anlamda siyasi coğrafyanın bir bilim dalı olarak tanımlanmasında en önemli bilim insanının Frederic Ratzel olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 2. 1. Friederich Ratzel (Özey & Kocalar, 2019).

Siyasi coğrafyanın prensiplerini ortaya koyan ilk bilim adamı olan Friederich Ratzel aynı zamanda beşerî coğrafyanın önde gelen isimlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Kendisi esasen biyoloji öğrenimi görmekle beraber ilerleyen zamanlarda coğrafya profesörü olarak araştırmalarını yürütmüştür (Gürbüz, 2010). Ratzel, Charles Darwin’in “Natural Selection” teorisinden etkilenmiştir. Bu

bağlamda etkilendiği görüşle Ratzel devleti yaşayan bir organizmaya benzetmiştir. Ratzel'e göre her canlı organizma gibi devlet denilen organizma da bulunduğu coğrafyadan etkilenmekte olup aralarındaki ilişkileri ortaya çıkarma gayesini gütmüştür. Ratzel, bu alanla ilgili görüşlerini, 1894 yılında yayınladığı “Devletin Saha Gelişim Kanunları” makalesi ile ilk defa 1897 yılında yayınlanan “Politische Geographie (Siyasi Coğrafya)” adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu kitapta, “Ülke sınırları değişebilir ve genişleyebilir” görüşü ile genişleme politikalarına yer vermiş, bu görüşler, Alman lider Adolf Hitler'in politikalarına dayanak oluşturmuştur (Günel, 1995).

XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan hakimiyet teorileri kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Bu teorilerin ortaya çıkışı irdelendiğinde insanoğlunun ilk dönemlerine ve bilim dünyasının ilk zamanlarına kadar gitmektedir. Örneğin Aristoteles Helenistik dönemde site devleti üzerinde araştırmalar yapmış bir düşünür olarak coğrafi çevre ile site devleti arasında bağ olduğunu belirtmiş ve “Devlet, coğrafyanın bir eseridir” şeklinde ifade etmiştir (Özey & Kocalar, 2019).

Stratejik bir bilgi olan coğrafya bilimi siyasetin gözde unsurlarındandır. Tüm siyasi ve ekonomik planlar coğrafi şartlar düşünülmeden eksik kalır şeklinde değerlendirilebilir. Genel anlamda XX. yüzyılın başlarına kadar geçen süreçte devletlerin az gelişmişliğinin sebebi doğal şartların yetersizliği ile beraber düşünülmüştür. Bu doğrultuda yetersiz şartları değiştirebilmek için yeni topraklar elde etme isteği yaygın görüş olmuştur. Hatta “coğrafya savaşmak içindir” fikri hâkim görüş olarak kabul edilmiştir (Lacoste, 1976). Bu görüş II. Dünya Savaşı öncesinde de yayılmacı ve topraklarını genişletme arzusu hâkim olan devletlerde siyasi yapılanmaya etki etmiştir. Buna bağlı olarak coğrafya teorilerinin bu dönemde savaşlarla olan bağlaşımı yoğunlaşmış ve coğrafya bölgelerin zenginliklerini araştıran pragmatist bir bilim olarak görülmeye başlanmıştır (Günel, 1997).

Ülkelerin siyasi bağlamda geçmiş dönemde benimsedikleri hakimiyet teorilerinde en çok ön plana çıkanlar; Mackinder'in “Kara Hakimiyet Teorisi”, Alfred Thayer Mahan'ın “Deniz Hakimiyet Teorisi”, Nicholas John Spykman'ın “Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi”, havacı albay Hausy Scitaklian'ın ve Alexander P. De Seversky'in ortaya koyduğu “Hava Hakimiyet Teorisi”, George F. Kennan'ın ortaya koyduğu “Muhafaza Doktrini” ve “Domino Teorisi”, jeopolitikçiler

tarafından ortaya koyulan “Kuşatma Teorisi”, “Yeni Domino Taşları Teorisi”, “Tarihin Sonu Teorisi”, “Medeniyetler Çatışması Teorisi”, “Medeniyetlerin Bütünleşmesi Teorisi”, “Büyük Satranç Tahtası Teorisi”, “Eksen Ülkeler Hakimiyet Teorisi”, “Entrika Çemberi Hakimiyet Teorisi”, “İşleyen Merkez ve Boşluk Hakimiyet Teorisi”, “Uzay Hakimiyet Teorisi”, “Avrasyacılık Hakimiyet Teorisi” ve “Orta Bölge Hakimiyet Teorisi’dir” (Özey, 2002). İfade ettiğimiz teoriler araştırma konumuz için bizlere önemli ipuçları sunmaktadır. Zira ülkelerin gelişmesinde, güçlenmesinde ve zayıflanmasında bazı önemli coğrafi teoriler etkili olmuştur.

Öncelikli olarak kara hakimiyetine dayanan fikirler siyasi coğrafyada etkili olmuştur. İlerleyen zamanlarda yani II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise denizlerde üstünlük mücadelesinin ön plana çıkması neticesinde Deniz Hakimiyet Teorisi ön plana çıkmıştır. Daha sonra ise havacılıkta kat edilen gelişmeler siyasi coğrafya görüşlerini Hava Hakimiyet Teorisine kaydırmıştır (Göney, 1993).

Kara Hakimiyet Teorisi, Dünyaya hâkim olmanın şartının Doğu Avrupa’ya hâkim olmaktan geçtiğini savunan görüştür. Bu sahanın dünyanın kalbi olduğunu savunarak; bu sahadaki doğal kaynaklara ve stratejik sahalara hâkim olmaya çalışılan, yayılmayı amaçlayan teoridir. Bu teori 1919 yılında Halfrod John Mackinder tarafından ortaya atılmıştır. Elbette ki bu görüşün bir sonucu olarak Almanya’da Hitler II. Dünya Savaşı’nın çıkmasına zemin hazırlamıştır (Özey, 2002). Yaşanan bu savaş neticesinde milyonlarca insan hayatını kaybetmiş ve birçok devletin de sınırı değişmiştir. Bu değişim ülke sınırlarına etki ettiğinden dolayı bu teorilerin hayat bulması coğrafi ortamlarda değişikliğe hatta ülke siyasetinde farklı politikaların doğmasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyıldan sonra ise bir devletin güçlenmesinde etkili olan faktörün liman ve kıyıların uzunluğu ile ölçülebileceği görüşü hâkim olmuştur. Bundan ötürü uluslararası ilişkilerde deniz hakimiyet teorisi Alfred Thayer Mahan (1840- 1914), tarafından ortaya atılmış olup, denizlere yönelinmesi gerektiğine yönelik söylemlerde bulunmuş, bu bağlamda ABD’yi dünya egemenliğine deniz hakimiyetinin götüreceğini söylemiştir (Günel, 1997). Esasında bu teori geçmiş dönemde Osmanlı Devleti’nde de görülmekteydi. Osmanlı döneminde ifade edilen “Denizlere hâkim olan cihana hâkim olur” sözü ile ülkelerin politikalarında deniz hakimiyeti önemini arttırmıştır (Ceylan, 2020).

Nicolas Spykman (1893-1943) tarafından 1930'lu yıllardan sonra ortaya atılan Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi “Dünyanın peyklerine sahip olan bir millet, öncelikle Dış-Kenar Hilal'e ve sonra İç-Kenar Hilal'e ya da Rimland'a hükmeder. Rimland'a hükmeden bir devlet Doğu Avrupa'ya ve Heartland'a hâkim olacaktır. Heartland'a hâkim olan bir devlet ise tüm dünyaya hâkim olacaktır” (Erenel, 2021).

1930'lu yıllardan itibaren ise teknolojik gelişmeler beraberinde farklı teorilerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. George Runner ve Alexander Seversky havaya hükmeden bir devletin tüm dünyaya hükmedeceğini söylemişlerdir. Alexander Seversky bu teoriyi geliştirerek uçaklar ve hava teknolojisiyle birlikte coğrafi zorlukların yüksek oranda ortadan kalkacağını söyleyerek bir devletin hangi coğrafyada olursa olsun havacılıkta ileri giderek dünyaya hâkim olabileceği düşüncesini savunmuştur (Özey & Kocalar, 2019).

Ayrıca 1990'lı yıllardan sonra ortaya çıkan birçok yeni teori de mevcuttur. Kuşatma Teorisi, Yeni Domino Taşları Teorisi, Tarihin Sonu Teorisi, Medeniyetler Çatışması Teorisi, Medeniyetlerin Bütünleşmesi Teorisi, Büyük Satranç Tahtası Teorisi, Eksen Ülkeler Hakimiyet Teorisi, Entrika Çemberi Hakimiyet Teorisi, İşleyen Merkez ve Boşluk Hakimiyet Teorisi, Uzay Hakimiyet Teorisi, Avrasyacılık Hakimiyet Teorisi ve Orta Bölge Hakimiyet Teorisi ile Türk coğrafyacı Prof. Dr. Ramazan Özey tarafından ortaya atılan Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi'dir.

Yukarıda özet bir şekilde ifade ettiğimiz teoriler devletlerin sınırlarının değişimine haliyle hudutların değişmesine sebebiyet vermiştir. Elbette ki bu durum ülkelerin iç ve dış politikalarında da çok çeşitli değişikliklere sebep olmuştur.

Yeryüzünün farklı yerleri arasında hem fiziksel hem de beşerî farklılıklar olmaktadır. Bu bağlamda toplumların siyaseti açısından coğrafi konumun önemi yadsınamaz bir gerçektir. Yeryüzünün tamamında kara ve deniz dağılışı eşit oranlarda olmamıştır. Yine yeryüzünün tamamında yer şekilleri, iklimsel özellikler, bitki örtüsü, denizlerin dağılımı, nüfus, yerleşme, yeraltı ve yerüstü kaynakları, ekonomik farklılıklar ve sosyal- kültürel özellikler yerden yere farklılıklar göstermektedir. Bazı bölgeler enerji kaynakları bakımından petrol, doğalgaz ve kömür madenleri gibi diğer yeraltı kaynakları açısından zengin iken, bazı bölgeler de oldukça fakirdir. Kaynakların çeşitliliği ve dağılışı devletlerarası siyaseti de önemli oranda etkilemektedir. Çünkü bu kaynaklara sahip olunması günümüz dünyasında

siyasal güç oluşturmakta gerek bölgesel ve gerekse küresel etkiye sahip olmaktadır. Çünkü bu kaynaklar devletler için gelir kaynağı ve nüfuslarının geçim kaynağı olmaktadır.

Coğrafi özellikler arasında yer alan iklim, yağış ve bitki örtüsü gibi unsurlar, insanlık tarihi boyunca birey ve toplum üzerinde belirleyici bir etki yapmıştır. Yine zamanla teknolojik gelişmeler sonucu bu coğrafi unsurların etkisi geri planda kalmıştır. Tarihsel süreçte coğrafyanın sağladığı imkanlar ve ortaya çıkardığı zorlukları ülkeler arası farklı gelişmişlik düzeylerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

İklimler, hayvanlar, bitkiler, okyanuslar, depremler, rüzgarlar, dağlar, arazinin yapısı, coğrafi konum vb. birçok unsur fiziki coğrafya unsurları olarak kabul edilmekle birlikte; kanallar, kültürler, bahçeler, köyler, şehirler vb. birçok unsur ise beşerî coğrafyanın araştırma sahası içerisinde kabul edilmektedir (Dönmezer, 1984). Coğrafi özellikler dünyanın her yerine homojen bir şekilde dağılım göstermediği için iklim, sıcaklık, yer şekilleri, denizellik, karasallık, topografik yapı, arazinin verimliliği vb. birçok coğrafi faktör birey ve toplumların yaşayış biçimlerini siyasete dair kararlarını ve politikalarını etkilemektedir.

Ayrıca coğrafi şartların askeri stratejiler üzerindeki etkisi çok büyüktür. Örneğin ABD gibi dünyanın en yüksek askeri teknolojisine sahip olan bir devletin bile coğrafi şartları göz ardı ettiği Afganistan'da kum fırtınalarına yani coğrafi unsurlara yenildiği apaçık ortadadır. Coğrafi özellikler tarih boyunca savaşlar planlanırken düşünülmesi gereken bir unsur olma özelliğini korumuştur ama modern teknoloji ile bu yapının etkisi azaltılmıştır. Çünkü uçak gemisi gibi modern araçlar, yakıt ikmali yapmadan bir yerden başka bir yere veya ülkelerin kendi topraklarından daha uzakta olan bir yere taarruz etmesine imkân sağlamıştır. Japonya gibi bir ülke, zengin yeraltı ve yer üstü kaynakları bulunmamasına rağmen, gelişme gösterebilmiştir. Bu bağlamda teknolojik seviyeyi yukarıya çıkararak ülkeler arasında çok önemli bir siyasi konuma ulaşmıştır (Lacoste, 1976).

Ülkelerin sahip olduğu teknolojik, ekonomik, kültürel özellikleri o ülkenin siyasi gücünün artmasına veya azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca devletlerin sahip olduğu doğal ve beşerî özellikler o ülkenin gelişmesinde ve siyasi bağlamda güç sahibi olmasında tek başına yeterli olmamaktadır. Örneğin dünyada en büyük petrol rezervlerine sahip ülke Venezuela'nın gelişmemiş bir ülke olması veya Irak, İran,

Suriye gibi devletlerin sahip olduğu yeraltı kaynakları bu ülkeleri dünya siyasi arenasında çok önemli bir konuma ulaştıramadığı gibi. Coğrafi özelliklerin etkileri siyasi bağlamda olduğu gibi toplumsal boyutta da etkilidir. Coğrafi özellikler toplumların yaşayış biçimi, örf ve adetleri ve kurallarını da etkilemektedir. Antik Yunanlıların agorası, Romalıların forumu, Türklerin yaşam tarzları ve kültürleri coğrafi şartların belirgin bir etkisi ile farklılıklar göstermektedir (Duverger, 1984).

Siyaset kavramı insanlar arasında ortaya çıkmış olup doğası gereği insan esaslıdır (Kışlalı, 2004). Bu bağlamda siyasetin temelinde insan ve toplum vardır. İnsan ve toplum ise hem beşerî hem de fiziki faktörler ile etkileşim halindedir. Fiziki çevre ile insan arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyen bilim dalı ise coğrafyadır (Karnıbüyük, 2019). Coğrafyanın da insan ve doğa üzerinde belirgin bir etkisi söz konusu olup bu bağlamda coğrafi etkiler siyaset üzerinde etkili olmaktadır. Coğrafi unsurların toplum üzerindeki farklılıkları, toplumların yaşayışları, beşerî ilişkileri, siyasal tutumları ve planları gibi siyaseti ilgilendiren birçok mevzuda etkili olduğu bilinmektedir (Arı T. , 1999).

Siyasi coğrafya açısından Türkiye ise, coğrafi konumu ile toplumlara her bakımdan sunduğu alternatif avantajlar sayesinde medeniyetlerin buluştuğu, kaynaştığı ve yeri geldiğinde de bu avantajlara sahip olmak için mücadelelerin verildiği bir coğrafi ünite olmuştur. Türkiye, Avrupa ve Asya için bir kavşak noktası, deniz, kara, hava ve demir yolu açısından da sunduğu ulaşım çeşitliliği açısından önemli bir ulaşım koridorudur. Türkiye, verimli tarım arazileri, akarsu varlığı, enerji arz ve potansiyeline kolay ulaşılabilirliği, uygun iklimi ve tüm coğrafi avantajlarıyla, insanlar için her dönem egemenlik kurulmak istenen ve mücadelelere sahne olan stratejik bir saha olmuştur. Bu durum tesadüfi bir olay değil aksine coğrafi özelliklerin getirdiği bir sonuç olarak görülmektedir.

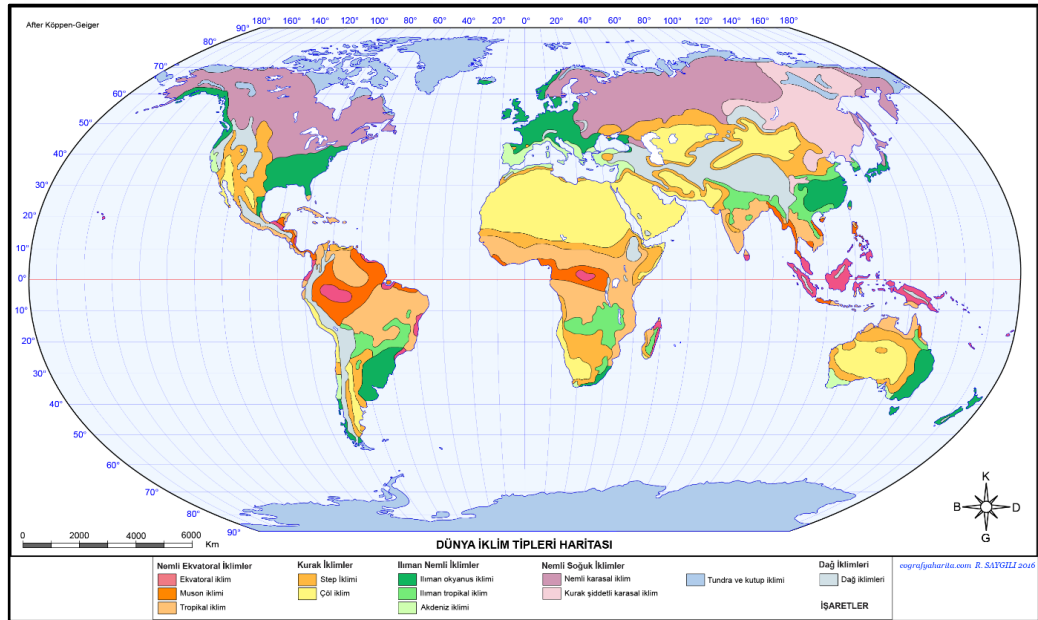
Bilim tarihi sürecine bakıldığında birçok düşünür tarafından örneğin Aristoteles, İbn Haldun, Nizam-ül Mülk, İbn Sina, Strabo ve Montesquieu siyasete ilişkin birçok hususta coğrafi özelliklerin etkisinden söz etmiştir. Yakın zamanda ise Yuval Noah Harari ve Huntington gibi bilim adamları da siyasi coğrafya analizleri yapmış olup, siyasete etki eden tutum ve davranışlar bağlamında coğrafi faktörleri ele almışlardır.

Fiziki Coğrafyanın Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

İklim Özelliklerinin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

İklimin elverişliliği sebebi ile tarımsal zenginliğe sahip olan bölgeler, ilk çağlardan itibaren aynı zenginliğe sahip olmayan bölgelerdeki insanların sürekli ele geçirip yönetmek istedikleri bölgeler olarak düşünülmüştür. Bugün dünya tarihi incelendiğinde siyasi olayların yoğunlukta yaşandığı yerlerin çoğunlukla ılıman kuşak bölgelerinde ortaya çıktığı apaçık ortadadır. Tarım kaynakları açısından zengin ürün çeşitliliğine sahip olan ülkeler stratejik açıdan diğer ülkelere göre daha avantajlı konumda olmuştur. Çünkü gıda kaynakları açısından yeteri kadar zengin olmayan devletler zamanla siyasi ve stratejik anlamda sıkıntı çekmektedirler.

Tarımsal zenginlik bağlamında dört mevsimin belirgin olarak görüldüğü Kuzey Akdeniz ülkeleri, Güney-Güneydoğu Asya ülkeleri ile bazı sıcak bölgeler ön plana çıkmaktadır. İspanya, Fransa, Portekiz, Hollanda, Almanya ve Belçika gibi ülkeler tarımsal açıdan zengin ülkeler olup iklimsel özellikleri bakımından avantajlıdır. (Harita 2.1.) Yine saha genişliği bağlamında ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan gibi ülkeler tarımsal açıdan zengin ülkelerdir.

İklim, ekonomik faaliyetleri etkilediği gibi bu bağlamda insan ve toplum üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Örneğin; şiddetli iklim koşulları sebebi ile

⁴ Erişim Tarihi: 08.02.2022, http://cografyaharita.com/haritalarim/1cdunya_iklim_tipleri_haritasi.png

doğanın imkân vermediği çevresi tundralar ve çöller ile kaplı olan Orta Asya toplumlarını hayvancılığa zorlanmıştır. Bu bağlamda konar göçer bir hayat tarzı yaşayan Orta Asya toplumları daima otlak ve su kaynakları aramak zorunda kalmışlardır. Göçebe hayat ise geniş topraklara hükmetmeyi zorunlu kılarak, Cengiz Han, Emir Timur ve Kubilay gibi sultanların geniş alanlara hükmetmesi gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Duverger, 1982).

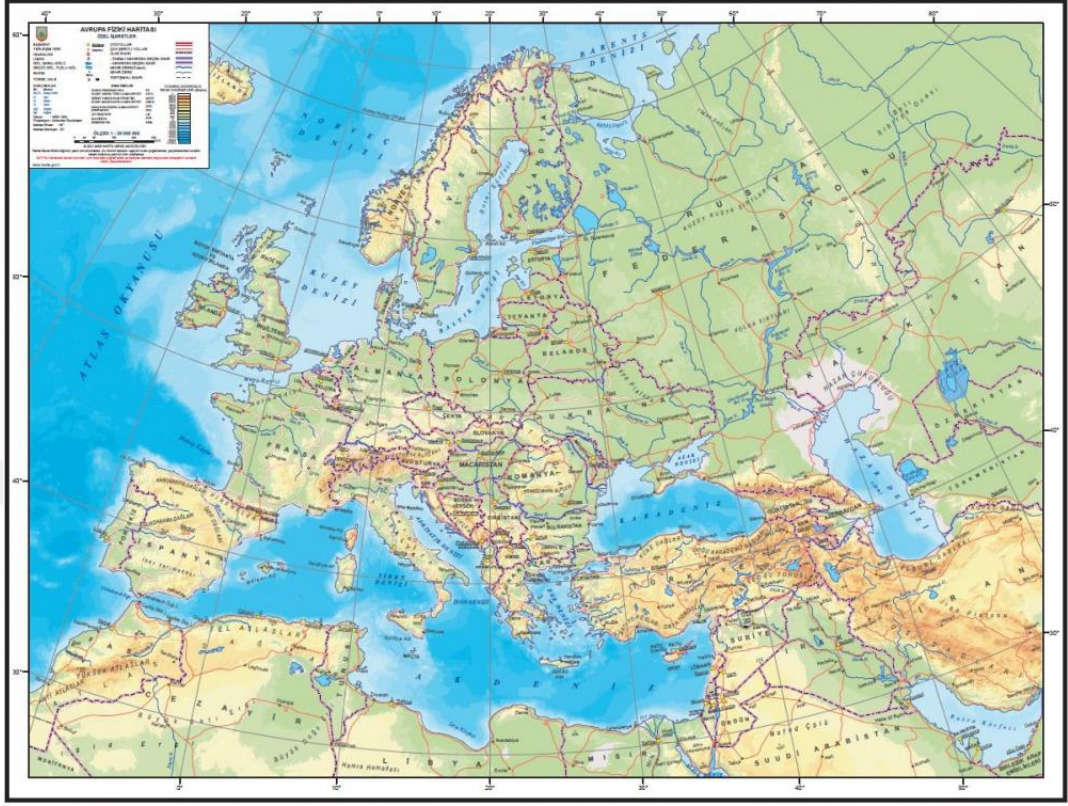
İklim önemli bir coğrafi unsurdur. Diğer coğrafi unsurlara nazaran etkisi ülkelere göre hatta bölgelere göre farklılıklar göstermektedir (Sorokin, 1994). İklim elemanlarının bazı ülkelerde azlığı veya çokluğu siyasi faaliyetler üzerinde olumlu ve olumsuz yönde etkisi söz konusudur. Örneğin yağışın ve bitki örtüsünün seyrek olduğu Habeşistan bölgesi ve Şili'nin And Dağları alanları, nüfuslanmanın az olup siyasi hayatın çok az gelişim gösterdiği yerler olmuştur (Haldun, 1982).

Avrupa'nın genelinde ise yağış miktarı hem yeterli olup hem de istikrarlı bir rejime sahiptir. Bu durum Avrupa'da sulama kanallarını veya tarımı kolektif bir faaliyet olarak yapma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır (Özcan U. , 2006).

Yer Şekilleri Özelliklerinin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

Yer şekilleri ile siyasi coğrafya arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Siyasi coğrafya ile ilgili olarak yapılan değerlendirmelerin büyük bir çoğunluğunda da bu konuya vurgu yapılmaktadır. Örneğin Rusya ve çevresinin topoğrafik yapısı ile ilgili olarak yapılan bir çıkarımda şöyle denilmektedir: “Vladimir Putin dindar bir adam ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin büyük bir destekçisi olduğunu söylüyor. Eğer öyle ise her gece yatarken duasını ettikten sonra Tanrı'ya şunu soruyor olabilir: Neden Ukrayna'ya biraz dağ serpiştirmedin? Tanrı eğer Ukrayna'ya dağlar bahşetmiş olsaydı, Kuzey Avrupa Ovası adındaki muazzam düz arazi Rusya'ya saldırmak isteyenler için bu kadar elverişli bir bölge olmazdı. Durum böyle iken Putin'in başka bir şansı yok: En azından batısındaki düzlükleri kontrol etme girişiminde bulunmak zorundadır. Tüm liderler ülkelerinin sahip olduğu coğrafi şartların esiri olmuştur. Atina, Pers, Babil ve daha niceleri topluluklarını korumak için yüksek bir arazi bulmaya çalışan liderler için de bu görüş etkilidir” (Marshall, 2020). Dağlar doğal bir set gibi savunma görevi görmekte olup bir ülkenin istila edilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin; Alp Dağları Almanya'yı güneyden kuşatmayı, Pirene Dağları İspanya'yı kuzeyden Fransa'yı ise güneyden kuşatmayı zor hale getirmiştir. Bununla beraber

batısında Ural Dağları gibi dağlık arazisi olmayan Rusya'nın ise savunulmasını zor hale getirmiştir (Roskin, 2009) (Harita 2.2.).

Harita 2. 2. Avrupa Fiziki Haritası.⁵

Bütüne bakıldığında herhangi bir coğrafi bölge veya yöreye ait olan olgu diğerinden üstün veya önemli değildir. Dağlar çöllerden, nehirler yağmur ormanlarından üstün değildir. Mısır uygarlığı çevresindeki çöl arazilerinin varlığı birçok medeniyetin uğradığı istilaya maruz kalmayarak günümüze dek yapılan eserleri ve kalıntıları ile korunaklı bir şekilde muhafaza edilmiş bir halde kalmıştır. Elbette bu muhafaza üzerinde coğrafi şartların etkisi göz ardı edilemez.

Yine bu hususta Hindistan ve Çin gibi dünyanın en büyük nüfuslu ülkeleri ele alındığında birer milyardan fazla nüfusa ve çok uzun bir kara sınırına sahip olduğu halde bu iki ülke tarih boyunca 1962'deki bir ay süren çarpışma haricinde hiç savaşmamışlardır. Çünkü aralarında yeryüzünün en büyük sıradağları olan devasa boyutta ve alanda Himalaya Dağları mevcuttur. Büyük askeri grupları bu dağ sıralarından geçirmek pratikte imkânsızdır. Ebetteki teknoloji geliştikçe bu şartlar

⁵ Erişim Tarihi; 04.10.2022, <https://www.harita.gov.tr/urun/avrupa-fiziki-haritasi-/200>

iyileşiyor olabilir ama coğrafi faktörler her zaman caydırıcılığını koruyacaktır (Marshall, 2020).

Dağların etkileri sadece jeopolitik açıdan sınırlı değildir. Dağlık arazilerde yaşayan toplumların siyasi düşüncelerine dair ipuçları ve sonuçları vardır. Dağlık bölgelerde yaşayan insanlar özgürlüğe daha düşkün olup toplumsal kurallara uyum göstermekte zorlanmaktadır (Ülger, 2004). Dağların siyasi bağlamda etkileri olduğu gibi kültürel anlamda da etkileri söz konusudur (Burke, 2002). Dağlar İspanya, Meksika, Afganistan ve Bulgaristan gibi ülkelerde nüfuz etmeyi ve siyasi birlik kurmayı zorlaştırmaktadır. Bu zorluk da elbette ülkelerin ekonomik ve siyasi gelişimini zorlaştırmaktadır (Roskin, 2009).

Dağlık arazilerde olduğu gibi düz araziler de siyasete dair sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bir ülkenin topoğrafik yapılanmasında geniş ovalar yer kaplıyorsa ve iklim şartları da uygun ise tarım ve ulaşım imkânları geliştirilip ilerleme sağlanabilir. Farklı ırk, dil ve kültürleri olan toplumlar bir araya getirilerek bu toplumların birleşmesi sağlanabilmekte, aralarında sosyo-ekonomik ve politik iş birliği sağlanarak güçlü bir siyasi yapı oluşturulabilmektedir.

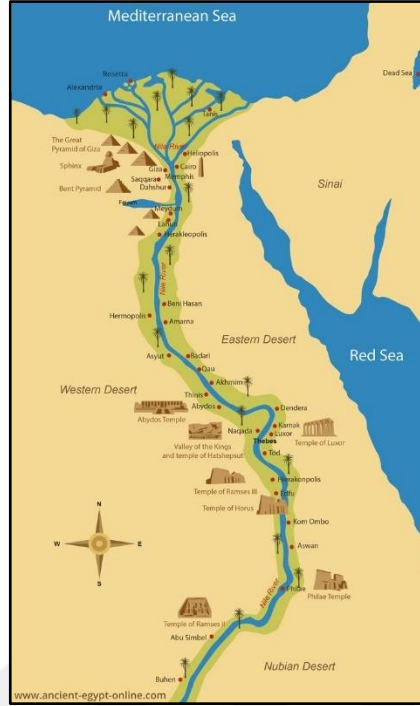
Geniş düzlükler, tarihin her döneminde önemli rol üstlenmişlerdir. Su kaynaklarının bol ve tarıma elverişli olduğu yerler her zaman göçebe toplulukların dikkatini çekmiştir (Yetişgin, 2007). Buna bağlı olarak da düzlük alanlarda yaşayan topluluklar topraklarını koruyabilmek için farklı stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Çünkü ovalık ve düz bir arazide yerleşmiş olan bir devletin savunma stratejisi ile dağlık ve engebeli sahada yerleşmiş olan bir devletin veya bir ada devletinin savunma stratejileri birbirinden farklılıklar göstermektedir (Gürbüz, 2010).

İnsanlık tarihi boyunca topluluklar veya devletler denize kıyısı olan bölgeleri daha çok tercih etmişlerdir. Siyasi coğrafya bağlamında denizlerin fonksiyonel özellikleri gerek balıkçılık gerek limanlar ve gerekse yeraltı kaynakları açısından stratejik öneme sahip olmuşlardır. Buna bağlı olarak da deniz kıyısına sahip olmayan devletler stratejik öneminden dolayı deniz kıyısı bölgeleri hedeflemişlerdir. Bu bağlamda deniz kıyısına sahip olmak tarih boyunca stratejik bir potansiyel oluşturmuştur.

Tarih boyunca Anadolu topraklarında egemenlik hakkını elinde tutan devletler olan Hititler, İyonlar, Urartular, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlı Devleti gibi devletler coğrafyanın onlara sunmuş olduğu bu stratejik konumdan yararlanmışlardır. Çünkü Anadolu'nun üç tarafının denizlerle çevrili olmasının yanı sıra Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü görevi görmesi ve ticaret yollarının üzerinde olması neticesinde siyasi ve ekonomik güç anlamında bu devletlere etki ettiği görülmektedir.

Coğrafi konuma bağlı olan farklılıklar ülke içinde de kendini göstermektedir. Aynı ülkede bulunan farklı coğrafi konumlar ülke içinde topluma ve siyasete dair farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Örneğin günümüzde Avrupa kıtasında bulunan Fransa, Almanya, İtalya gibi ülkelerin kuzey kesimleri güneyine oranla daha gelişmiştir. Bölgesel gelişmişlik farklılıkları ise beraberinde ekonomik faaliyetleri, buna bağlı olarak da farklı siyasal tutum ve davranışları beraberinde getirmiştir (Kışlalı, 1987).

İskandinav ülkelerinde ise durum tam tersidir. Gelişmişlik, şiddetli soğukların olduğu kuzey kesimlerinde değil de güney bölgelerde kendini göstermiştir (Roskin, 2009). Yine ilk medeniyetlerden olan Mısır uygarlığından kalma kalıntıların veya eserlerin günümüze kadar ulaşabilmiş olması coğrafi konumla ilgilidir. Çünkü Mısır Uygarlığının güney, doğu ve batısı çöllerle kaplı olup etrafından gelecek tehlikelere karşı doğal bir sur görevi görmüştür. Bu örnek, çöl arazilerinin insan yaşamı açısından olumsuz etkileri olduğu gibi, siyasi ve stratejik açıdan olumlu etkilerinin de olduğunu göstermektedir. (Harita 2.4.)

Harita 2. 4. Mısır Uygarlığının Coğrafi Konumu ve Çevresi.⁶

Coğrafi konumun gerek ekonomiye gerekse siyasi coğrafyaya etkisi ada devletleri özelinde de farklı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin küresel bir etkiye sahip olan İngiltere ve Japonya dünya tarihinde oldukça önemli konumlara sahiptir. Bu iki devlet coğrafi konumlarından dolayı korunaklı bir yapıya sahip olmuşlardır. Ada devletleri olarak savunma açısından korunaklı olmaları ile birlikte, İngiltere'nin Avrupa kıtasına, Japonya'nın da Asya kıtasına yakın olması siyasi açıdan etkili adımlar atmalarını sağlamıştır. Bununla birlikte bu ülkelerin ada ülkesi olmaları, denizcilik faaliyetlerinde de ileri seviyeye ulaşmalarına sebep olmuştur (Gürbüz, 2010). (Harita 2.5.)

⁶ Erişim Tarihi: 04.10.2022, <https://www.indyturk.com/node/346286/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/antik-m%C4%B1s%C4%B1r%C4%B1n-kurulu%C5%9F-devri-din-co%C4%9Frafyas%C4%B1>

Harita 2. 5. Japonya ve İngiltere Haritası.⁷

Beşerî Unsurların Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

Beşerî unsurların en az doğal özellikler kadar jeopolitik ve jeostratejik unsurlar üzerinde etkisi bulunmaktadır. Örneğin beşerî unsurlar bakımından bir ülkenin sahip olduğu bazı özelliklerin bu özelliklere sahip olmayan ülkelere göre önemli bir etkiye hatta üstünlüğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Nüfusun Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

Beşerî unsurlar arasında yer alan nüfus özellikleri kendi başına hemen hemen her yönüyle siyaset ve siyasi coğrafya üzerinde etkili olan bir unsurdur. Nicelik bakımından bir ülkenin nüfusunun fazla olması o ülkenin yer politikasında ve askeri stratejileri üzerinde etkili olan bir unsurdur. Bugün dünya genelindeki ülkelere bakıldığında nüfusun sayısal fazlalığı neticesinde bazı ülkelerin hakimiyetleri çok fazla ön plana çıkmaktadır. Bugün sahip olduğu bir milyardan üzerindeki nüfusu ile Çin, büyük bir nüfus gücüne ve bu nüfus büyüklüğünün getirdiği büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Tabi ki bu nüfus fazlalığı aynı zamanda büyük bir askeri potansiyeli de beraberinde getirmektedir. Çin sahip olduğu askeri gücü neticesinde hemen hemen her siyasi arenada söz sahibi olmuştur. Özellikle BM’de olduğu gibi tüm teşkilatlarda baş köşeye oturtulmuştur (Özey & Kocalar, 2019).

⁷ Erişim Tarihi: 04.10.2022, <https://geology.com/world/japan-satellite-image.shtml>

İbn-i Haldun da *Kitabü'l İber* kitabında şöyle ifade etmektedir; “*Bil ki, nüfus üretimi ve bayındırlığı artmakla, türlü türlü ırkların yaşadığı il ve bölgeler insanının ekonomik durumunu ve refah düzeyini arttırır, mal ve servetleri, şehir ve kasabaları artar. Devletleri kuvvetlenir ve büyür*” (Haldun, 1982). Nüfusun az olması o ülkenin siyasi anlamdaki gücünün az olması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Dünya siyasi coğrafyasına bakıldığında en fazla nüfusa sahip olan ülkeler sırasıyla; Çin, Hindistan, ABD, Rusya şeklinde sıralanmakta ve bu ülkeler kalabalık ülkeler olarak kabul edilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı da dünya siyasi coğrafyasında ön plana çıkan ülkeler haline gelmektedirler. Nüfusları bakımından dünyanın en az nüfusuna sahip olan ülkeler incelendiğinde bunlar; Tuvalu, Nauru, San Marino, Monako, Marshall adaları gibi ülkeler olup dünya siyasi coğrafyasında etkilerinin oldukça az olduğu görülmektedir.

İrk Farklılıklarının Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

Siyasi coğrafya bağlamında düşünüldüğünde önemli beşerî unsurlardan bir diğer unsur ise ırktır. İrk, farklı soydan olan, farklı dilde konuşan, farklı kültürel özelliklere sahip olan insan topluluğu veya millet olarak ifade edilmektedir. İrk, kalıtsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğu (TDK, 2022). Nüfusun ırk ve etnik gruplarının dağılışı dünya üzerinde farklılıklar gösterdiği gibi bir ülke içinde hatta bir bölgede hatta bir nehrin iki tarafında dahi farklılıklar arz etmektedir. Dünya geneline bakıldığında ırkların çoğunluğu iklim şartlarının daha uygun olduğu orta kuşakta görülmektedir. Bu bağlamda bu kuşakta farklı farklı etnik gruplara sahip olanlar arasında birçok sorun ortaya çıkmaktadır.

Bugün dahi ABD, zenci-beyaz gibi insanlığın yüz karası olan bir ayrımı devam ettirmekte olup bu sorunu halen çözemediği gözlenmektedir. Yine 1989 yılında SSCB'nin dağılmasında etnik grupların farklılığı büyük bir etken olmuştur (Özey & Kocalar, 2019). Komünizmin çökmesi ile SSCB dağılmış, o topraklarda çok sayıda halk ortaya çıkmış olup bunlardan bazıları da bağımsızlığını ilan etmişlerdir.

Dil Farklılıklarının Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

Siyasi coğrafya üzerinde etkili olan unsurlardan bir diğeri ise dildir. Günümüzde dünyada 7000'in üzerinde dil ve lehçe konuşulduğu tahmin edilmektedir

(Uzun, 2012). Hemen hemen her ülkede de farklı diller konuşulmakta olup bazen birden fazla ülkede de aynı dil konuşulmaktadır. Örneğin çok geniş bir coğrafya üzerinde bulunan Afrika ülkelerinde yüzlerce dil bulunmaktadır. Yeni Gine’de 849, Nijerya’da 413, Zaire’de ise 212 farklı lehçe konuşulmaktadır (Özey & Kocalar, 2019). Ülkelerde yer alan farklı diller o ülke için kültürel çeşitliliğin sağlanmasının yanında aynı zamanda aynı dili konuşan insanların daha iyi anlaşmakta olduğu da görülür. Elbette bu farklılık bazen de olumsuz etkilere sahip olmaktadır.

Kültür ve Medeniyetin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

Beşerî unsurlar içerisinde yer alan bir değer husus ise kültür ve medeniyettir. Etimolojik olarak kültür, Latince *cultura* kelimesinden gelmektedir. Latince *cultura* kelimesi tarım ve tarımsal faaliyetler anlamına gelmektedir (Lewis & Short, 1958). Arapça’da “şehir” anlamına gelen ve *müdûn* köküne dayanan *medîne* isminden Osmanlı Türkçesi’nde medeniyet olarak türetilmiştir (Kutluer, 2003). Medeniyet belirli bir insan topluluğunun veya kavmin belirli bir zamanda bulundukları yerde kendine has değerler topluluğu olarak ifade edilebilir. Elbette bu medeniyet ve kültürlerin ortaya çıkması zamanla o bölgelerde şehirleri hatta metropollerini ortaya çıkararak daha da geliştirmiştir. İnsanlık tarihi boyunca birçok medeniyet ortaya çıkmış olup, bu medeniyetlerde farklı farklı devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda orta kuşak ve çevresinde görülen medeniyetler de siyasi unsurların çoğunluğunun bu bölgelerde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dini Farklılıkların Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkisi

Siyasi coğrafyayı etkileyen bir diğer beşerî unsur ise dindir. Dünya tarihi incelendiğinde savaşların çoğunluğunun dini sebeplerden dolayı ortaya çıktığı görülmektedir. Yapılan bu savaşların öncelikli sebebi olarak dini mücadeleler ön plana çıkarken, arka planda ekonomik ve sosyal güç çekişmeleri gösterilmiştir. Örneğin Müslüman Türklere karşı düzenlenen Haçlı Seferleri ile Hindistan ve Pakistan’ın sürekli karşı karşıya gelmesi bu durumu kanıtlamaktadır.

Dini çatışmalar sadece farklı din grupları arasında olmamıştır. Tarihin birçok döneminde aynı dine sahip olmalarına rağmen, aynı dine inanan mezhep

mensuplarının da karşı karşıya geldiği çok sayıda örnek bulunmaktadır (Özey & Kocalar, 2019). Örneğin: Osmanlı-Safevi savaşları çoğunlukla Safevilerin Şii politikasından ötürü meydana gelmiştir. Yine Ortodoks ve Katolikler arasında süregelen hazımsızlık da bunun bariz bir örneği olarak görülebilir.

2.1.3. Sınır Kavramı ve Siyasi Coğrafyada Sınır

Siyasi coğrafyanın en önemli tartışma konularından birisi de idari sınırlardır. Sınırların değişimi üzerine çok sayıda plan, proje veya strateji geliştirilmekte ve bu stratejiler insanlık tarihi açısından büyük değişimleri beraberinde getirmektedir. “Sınır” kelimesi Türk dilinde iki komşu devletin topraklarını ayıran çizgi veya hudut olarak tanımlanmaktadır (Pakalın, 1993). İngilizcede “Border” Çin dilinde ise “Bianjei” Fransızcada “Frontiere” Almancada “Grenze” İspanyolcada “Frontera” gibi tek bir kelime ile kullanılmaktadır. *Komşu devletlerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut; komşu köy, kasaba, ilçe ve il topraklarını birbirinden ayıran çizgi; bir yerin genişleyebileceği veya yayılabileceği son uç ve niceliksel yaklaşımlarda karşılık bulan son limit* sınır şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 1998). Sınır ile aynı anlama gelen bir diğer ifade ise serhat kelimesidir. Serhat, Osmanlı Devleti’nin, komşu ülkeler ile arasında kalan sınır bölgesine verilen isimdir (Pakalın, 1993).

Siyasi coğrafya açısından ise sınır, bağımsız bir devletin hâkimiyet alanını belirleyen, farklı siyasi otoriteleri ayıran, harita üzerinde ince hatlarla gösterilen çizgilerdir (Akengin, 2017). Bir başka tanımla sınır, herhangi bir mekânsal olguyu veya grubu diğerinden ayıran hattır (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, & Whatmore, 2009). Bazı Türk toplumlarında ise sınır “seğir, ara çek, senir, sınırdaş, sınırko” kelimeleri ile ifade edilmektedir. Sınır ile aynı manayı taşıyan ve Türkçe’ye Arapça’dan geçen bir diğer kelime ise huduttur (Türk Dil Kurumu, 1998). Bir diğer tanıma göre sınır, devletlerin ulusal egemenlik haklarını kullandığı toprak parçasını diğer ulusun toprak parçasından ayıran çizgidir (Sönmezoğlu, 1996).

Friederich Ratzel ise, sınırı organizmaya benzettiği devletin ölçülerinin yanında dinamik olarak görmüştür (Paasi, 1996). Friederich Ratzel’in savunduğu şekilde hudut veya sınır kavramı, bir devletin kenar organıdır. Bu bağlamda sınırlar devletin gücünü ve gelişimini etkilemektedir ve sınırlar ile sınırların ortaya çıkardığı özellikler bir devletin gelişiminde ve siyasi politikalarında etkili olmaktadır (Göney,

dikkate alınmadan yapılan sınırlar ise yapay sınırlar olarak adlandırılmaktadır (Özey, 2002). Diğer yandan Fransız İhtilali sebebi ile milliyetçilik kavramının ortaya çıkardığı aynı dil ve kültüre sahip toplulukların oluşturduğu etnografik sınır kavramı ortaya çıkarak literatürde yer edinmiştir (Günel, 1997).

Doğal (Tabii) Sınırlar

Sınırların ortaya çıkmasında belki de ülkeler için en kolay olanı ve en güvenli yöntem, doğal unsurlar üzerinde çizilenlerdir. Örneğin Asya'da Himalayalar birçok ülkenin tabii sınırı olarak belirlenmiştir. Latin Amerika'da And Dağları ve Türkiye'de bulunan Ermenistan ve İran sınırları dağlar ve akarsular gibi doğal unsurlar ile belirlenmiştir (Özey, 2002). İki ülkenin toprakları arasında yer tutan dağlar, akarsular, çöller, bataklıklar veya göller gibi doğal unsurlar tarafından belirlenen sınırlara doğal sınırlar denilmektedir.

Doğal sınırlar genel itibari ile dört başlıkta oluşturulmaktadır. Bunlar:

1. Yeryüzü şekilleri
2. Akarsular
3. Göller
4. Denizlerdir (Özey, 2002).

Doğal sınırlar dünya üzerinde bulunan ülkeleri birbirinden ayıran sıradağlar, nehirler, göller ve bataklık sahalardır. Örneğin Türkiye-İran sınırı su bölümü çizgileri esas alınarak belirlenmiştir. Bazı sınırlar ise dağ sıralarını esas almıştır. Çünkü yer şekilleri doğal bariyer olarak görülmüştür. Ancak bazen böyle sınırlar kaçakçılık veya terör unsurlarının giriş çıkış yapabildiği kontrolün zor olduğu sınırları meydana getirmektedir. Bu durumun yaşandığı Türkiye-İran sınırına son zamanlarda yasadışı eylemlerin ve göçmenlerin önüne geçilmesi amacıyla duvar örülmüştür. (Fotoğraf 2.2.)

Fotoğraf 2. 2. Türkiye-İran Sınırından Bir Görünüm.⁹

Doğal sınırların oluşturulmasında bazen akarsular esas alınmakta olup genellikle bu sınırlar nehrin en derin noktasını oluşturan talveg çizgisi olarak belirlenmektedir. Bazen de bu akarsuların yatağı menderesler çizerek kıyı aşındırması neticesinde değişebilmektedir. Böylesi durumlarda ise iki ülke arasında sınır komisyonları bir araya gelerek sınır değişikliği yapmaktadırlar. Örneğin Gürcistan ile olan sınırın zamanla Çaksu Deresi'nin yatağının değişmesi ile sınır değişimini meydana getirmiş daha sonra iki ülke arasında heyetlerin bir araya gelmesi ile derenin eski hali esas alınarak Türkiye lehine karar alınmıştır. Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan arasında bulunan Meriç Nehri, Ermenistan sınırında Arpaçay (Fotoğraf 2.3.), Irak sınırında Dicle Nehri'nin Hezil kolu, Suriye sınırında Asi Nehri akarsuların meydana getirdiği doğal sınırlardır.

⁹ Erişim Tarihi:04.10.2022, https://parstoday.com/tr/news/iran-i178538-van_%C4%B0ran_s%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1_beton_duvar_hendek_ve_kulelerle_ge%C3%A7ilemez_olacak

Fotoğraf 2. 3. Türkiye-Ermenistan Sınırını Oluşturan Arpaçay'dan Bir Görünüş.¹⁰

Dünya'da akarsuların oluşturduğu sınırların birçok örneği bulunmaktadır. Örneğin; Niagara Nehri ABD ve Kanada sınırını, Ren Nehri Fransa ve Almanya sınırını meydana getirmektedir. (Harita 2.7.) Ayrıca göller, bataklıklar ve okyanuslar da sınır olarak kabul edilmektedir. Örneğin Kongo ve Zambiya arasında bulunan Tanganika Gölü sınır olarak kabul edilmektedir. Orman sınırlarına ise Kolombiya ve Brezilya'yı ayıran Amazon yağmur ormanları örnek olarak verilebilir.

Harita 2. 7. Fransa ve Almanya Sınırını Oluşturan Ren Nehri.¹¹

¹⁰ Erişim Tarihi; 04.10.2022,

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9f/Sugar_powder_on_nature.jpg

¹¹ Erişim Tarihi: 04.10.2022, <https://ikon.news/haber/detay/918662>

Yapay Sınırlar

Suni yani yapay sınırların oluşumu ikiye ayrılmaktadır. İlki astronomik sınırlar olup bu şekilde meydana getirilen sınırlar enlem ve boylam derecesi ile yapılmaktadır. İkincisi ise geometrik sınırlar olup düz çizgiler, eğriler veya dairemsi şekilde meydana getirilmiştir (Akengin, 2017).

Geometrik sınırlar savaş sonrası antlaşmalarla meydana getirilmektedir. Bu şekilde oluşturulan sınırlar genellikle savaşı kazanan tarafın lehine sonuçlanmakta olup genellikle güvenlik zafiyeti veya ekonomik nedenler ön planda tutulmaktadır. Bu sınırlar genellikle her iki sınır hattı boyunca aynı kültür ve dilleri dahi birbirinden ayırabilmektedir (Agnew, 2003). Örneğin Türkiye'nin Irak ve Hatay sınırı Lozan Antlaşması'ndan sonra yapılan antlaşmalarla kesinleşmiştir.

Devletler matematik konum özelliklerini ortaya koyarak genellikle yapay sınırları oluştururlar. Bu sınırların ortaya çıktığı yerlere bakıldığında sınır çizgilerinin genellikle nüfusu az olan, değersiz ve kullanılmayan arazilerden oluştuğu görülmektedir. Dünya siyasi haritası incelendiğinde Afrika'da birçok ülke sınırı, Suriye-Irak-Ürdün sınırı ve ABD- Kanada sınırının bu şekilde olduğu görülmektedir. (Harita 2.8.)

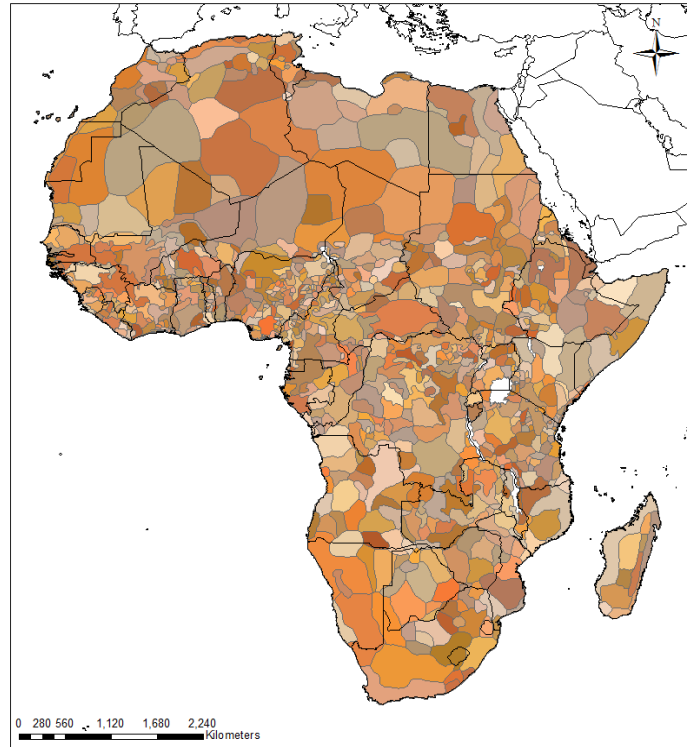
Harita 2. 8. Afrika Siyasi Haritası.¹²

¹² Erişim Tarihi: 08.02.2022, http://cografyaharita.com/haritalarim/3g_afrika_siyasi_haritasi.png

Etnografik Sınırlar

Bu sınır türü ise çok yakın bir zamanda ortaya çıkmış olup insan toplulukları dikkate alınarak yapılan sınırlardır. Antromorfik olarak da ifade edilen sınırlar aynı dili, dini ve kültürü ihtiva eden toplulukları içine alarak elde edilen sınırlardır. Genellikle devletlerarası görüşmelerle veya o bölgedeki halkın fikrini sorarak yani referanduma gidilerek tespit edilmektedir. Hollanda-Almanya, Polonya-Çekya ve Hindistan-Bangladeş gibi örnekler bu sınır tipini oluşturmaktadır (Günel, 1997).

Sınırların etnografik bağlamda ayrılmasının en güzel örneklerinden birisi ise Türkiye'dir. Türkiye çok sayıda etnografik unsuru birbirinden ayırmaktadır. Türkiye ırk bağlamında Arap, Gürcü, Bulgar, Ermeni, Yunan, Pers ve Slav ırklarını birbirinden ayırmakta olup bu ırklara da sınırdadır. Yine aynı bağlamda Hollanda, Danimarka, Polonya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, İsviçre, Belçika ve Lihtenştayn gibi çok sayıda ülkeyi ve ırki nitelikler bakımından farklı milletleri birbirinden ayıran Almanya bu tür sınır tipinin en güzel örneğidir (Akengin, 2017).

Harita 2. 9. Amerikalı Antropolog George Murdock'ın Afrika Çatışması ve Etnik Grupların Dağılımı.¹³

¹³ Erişim Tarihi, 04.10.2022, <https://peterslarson.com/2011/01/19/african-conflict-and-ethnic-distribution/>

Yukarıdaki haritada da görüldüğü gibi Afrika kıtasında çok sayıda etnik grup olup, bu çeşitlilik çatışmalarında en önemli sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda etnografik sınırların ne kadar önemli olduğu apaçık ortadadır. (Harita 2.9.)

2.1.4. Türkiye'nin Sınırları

Türkiye'nin yüzölçümü son yapılan hesaplamalara göre 779.452 km²'lik yüzölçümü ve 11.208 km'yi bulan toplam sınır uzunluğuna sahiptir. Bu bağlamda gerek alansal genişlik gerekse sınır uzunlukları bağlamında büyük sayılabilecek ülkeler arasına dâhil edilebilir.

Belirtilen toplam sınır uzunluğunun çoğunluğunu deniz sınırları oluşturmaktadır. Sekiz ülkeye kara sınırı komşusu olmasına bağlı olarak da kıyılardan sonra ikinci sırada kara sınırları yer almaktadır. (Tablo 2.1.) Türkiye'nin Deniz Sınırları açısından dört farklı denize kıyısı bulunmaktadır. En fazla deniz sınırına sahip olan kıyılar Ege Denizi'nde yer almaktadır. Deniz sınırının en kısa olanı ise iç deniz olan Marmara Denizi'nde yer almaktadır.

Kara Sınırları		Deniz Sınırları	
Ülke	Sınır Uzunluğu (Km)	Deniz	Kıyı Uzunluğu (Km)
Gürcistan	276	Karadeniz	1695
Ermenistan	325	Marmara Denizi	1189
Bulgaristan	269	Akdeniz	1577
Yunanistan	203	Ege Denizi	2805
Suriye	877	Adalar	1067
İran	529	Toplam	8333
Irak	378		
Nahçıvan	18		
Toplam	2875	Türkiye Sınırlarının Toplamı	11208

Tablo 2. 1. Türkiye'nin Deniz ve Kara Sınır Uzunlukları. (Doğanay, 2014)

Kuzeydoğuda Gürcistan, doğuda Ermenistan, Nahçıvan ve İran, güneyde ise Suriye ve Irak, batıda Yunanistan ve Bulgaristan Türkiye ile kara sınırı komşusudur. Türkiye'nin deniz sınırı uzunluğu 8333 km, kara sınırı uzunluğu 2875 km olmak üzere toplam sınır uzunluğu 11. 208 km'dir.

Türkiye'nin sekiz farklı ülke ile kara sınırı bulunmaktadır. Bu ülkelerden Yunanistan ile iki, Bulgaristan ile üç, Gürcistan ile biri kapalı olmak üzere dört, Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile bir, İran ile biri kapalı olmak üzere dört, Irak ile dördü kapalı olmak üzere altı, Suriye ile ikisi kapalı olmak üzere on bir sınır kapısı faaliyet göstermektedir. Toplamda otuz bir farklı sınır kapısı olan Türkiye'nin bu kapılarından sekizi çeşitli sebepler ile geçişlere kapatılmış durumdadır. (Harita 2.10.) (Tablo 2.2.)

Harita 2. 10. Türkiye'nin Sınır Kapıları.

Kara Hudut Kapıları							
	Hudut Kapısının Adı	Gümrük Müdürlüğü	Komşu Ülkedeki Hudut Kapısı	Durumu		Bakanlar Kurulu Kararı Tarih ve Sayısı	Sınır Ülkesi
1	Pazarkule (Edirne)	Pazarkule Gümrük Müdürlüğü	Kastanion	Faal	Daimî	20.04.1952-3/15923	Yunanistan
2	İpsala (Edirne)	İpsala Gümrük Müdürlüğü	Kipi	Faal	Daimî	10.07.1961-5/1444	Yunanistan
3	Kapıkule (Edirne)	Kapıkule Gümrük Müdürlüğü	Kapitan Andrevo	Faal	Daimî	04.09.1953-4/1407	Bulgaristan

4	Hamzabeyli (Edirne)	Hamzabeyli Gümrük Müdürlüğü	Lesova	Faal	Daimî	22.11.2004- 2004/8117	Bulgaristan
5	Dereköy (Kırklareli)	Dereköy Gümrük Müdürlüğü	Malko Tırnova	Faal	Daimî	18.07.1969- 6/12115	Bulgaristan
6	Sarp (Artvin)	Sarp Gümrük Müdürlüğü	Sarpi	Faal	Daimî	31.08.1988- 88/13286	Gürcistan
7	Türkgözü (Ardahan)	Türkgözü Gümrük Müdürlüğü	Vale	Faal	Daimî	12.07.1995- 95/7073	Gürcistan
8	Aktaş (Ardahan)	Aktaş Gümrük Müdürlüğü	Kartsakhi	Faal	Daimî	24.07.1995- 95/7140	Gürcistan
9	Muratlı (Artvin)	Muratlı Gümrük Müdürlüğü	Maradidi	Faal Değil	Daimî	26.11.2013- 2013/5677	Gürcistan
10	Dilucu (İğdır)	Dilucu Gümrük Müdürlüğü	Sederek	Faal	Daimî	20.05.1992- 92/3065	Nahcivan
11	Gürbulak (Ağrı)	Gürbulak Gümrük Müdürlüğü	Bazergan	Faal	Daimî	04.09.1953-4/1407	İran
12	Kapıköy (Van)	Kapıköy Gümrük Müdürlüğü	Razi	Faal	Daimî	13.05.2010- 2010/411	İran
13	Esendere (Hakkâri)	Esendere Gümrük Müdürlüğü	Serow	Faal	Daimî	15.09.1964-6/3651	İran
14	-	Borualan Gümrük Müdürlüğü	-	Faal Değil	-	-	İran
15	Habur (Şırnak)	Habur Gümrük Müdürlüğü	El-Halil	Faal	Daimî	18.07.1969- 6/12119	Irak
16	Derecik (Hakkâri)	Derecik Gümrük Müdürlüğü	Mergesur	Faal Değil	Daimî	14.02.2011- 2011/1434	Irak
17	Üzümlü (Hakkâri)	Üzümlü Gümrük Müdürlüğü	Serzeare	Faal	Daimî	25.05.2015- 2015/7704	Irak
18	Gülyazı (Şırnak)	Gülyazı Gümrük Müdürlüğü	Zaho	Faal Değil	Geçici	24.01.2012- Bakan Onayı	Irak
19	Aktepe (Şırnak)	Aktepe Gümrük Müdürlüğü	Bacuka	Faal Değil	Daimî	21.04.2014- 2014/6271	Irak
20	Ovaköy (Şırnak)	Ali Rıza Efendi Gümrük Müdürlüğü	Karavala	Faal Değil	Daimî	21.04.2014- 2014/6271	Irak
21	Karkamış (Gaziantep)	Karkamış Gümrük Müdürlüğü	Carablus	Faal	Daimî	04.09.1953-4/1407	Suriye
22	Cilvegözü (Hatay)	Cilvegözü Gümrük Müdürlüğü	Babul Havva	Faal	Daimî	04.09.1953-4/1407	Suriye
23	Yayladağı (Hatay)	Yayladağı Gümrük Müdürlüğü	Kesep	Faal ¹⁴	Daimî	04.09.1953-4/1407	Suriye

¹⁴ Suriye/güvenlik nedeniyle fiilen hizmet verilmemektedir.

24	Nusaybin (Mardin)	Nusaybin Gümrük Müdürlüğü	Kamışlı	Faal ¹⁵	Daimî	04.09.1953-4/1407	Suriye
25	Akçakale (Şanlıurfa)	Akçakale Gümrük Müdürlüğü	Tell Abyat	Faal	Daimî	16.10.1974-7/9027	Suriye
26	Öncüpınar (Kilis)	Öncüpınar Gümrük Müdürlüğü	Bab Es Selame	Faal	Daimî	04.09.1953-4/1407	Suriye
27	Çobanbey (Kilis)	Çobanbey Gümrük Müdürlüğü	Ar Ra'i	Faal	Geçici	08.02.2013-Bakan Onayı	Suriye
28	Ceylanpınar (Şanlıurfa)	Ceylanpınar Gümrük Müdürlüğü	Resulayn	Faal	Geçici	26.03.1999- Bakan Onayı	Suriye
29	Mürşitpınar (Şanlıurfa)	Mürşitpınar Gümrük Müdürlüğü	Ayn El Arab	Faal Değil	Geçici	08.09.2010- Bakan Onayı	Suriye
30	Kumlu (Hatay)	Zeytin Dalı Gümrük Müdürlüğü	Afrin	Faal	Geçici	17.04.2018- Bakan Onayı	Suriye
31	Şenyurt (Mardin)		Derbesiye	Faal Değil	Daimî	04.09.1953-4/1407	Suriye

Tablo 2. 2. Türkiye Karayolu Sınır Kapıları¹⁶

Türkiye'nin İran sınırı haricinde olan sınırları hemen hemen tarih itibari ile yeni olup, Lozan Barış Antlaşması ve sonrasında meydana gelmiştir. Türkiye'nin Irak ve İran sınırları doğal sınır özelliğinde olup, her ne kadar Yunanistan, Ermenistan ve Nahcivan'ın bir kesimi doğal olmakla beraber çoğunluk yapay sınır olarak kaşımıza çıkmaktadır (Doğanay, 2014). Türkiye'nin bazı sınırlarının belirlenmesinde yer şekilleri büyük role sahip olmuştur (Tunçdilek, 1986).

Doğu sınırlardan Türkiye-İran sınırı 529 km'lik uzunluğa sahiptir. Buradaki sınırın Türkiye- Nahcivan-İran sınırlarının kesişme noktasında bulunan Dilucu'nda Aras Nehri üzerinden başlayıp Şapatan Geçidi olan Irak sınırının başladığı yere kadar uzanmaktadır. Türkiye-İran arasında uzanan sıradağların zirve noktalarından yani su bölümü çizgisinden geçerek Türkiye tarafından Van Gölü havzası ile İran tarafından Urmiye Gölü havzasını birbirinden ayıran kısım ana hatları ile iki ülkenin sınırlarını oluşturmaktadır. Bu görünüm ile İran Sınırı doğal sınır özelliği göstermektedir (Doğanay, 2014). İran sınırı, 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenmiş olup, Küçük Ağrı Dağı dolaylarında yaşanan sınır değişimi haricinde genel hatları ile korunmuştur.

¹⁵ Suriye/güvenlik nedeniyle fiilen hizmet verilmemektedir.

¹⁶ Erişim Tarihi: 06.12.2022, <https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/gumruk-idareleri/hudut-kapilari/kara-hudut-kapilari>

Türkiye'nin komşuları içinde en uzun sınırını Türkiye-Suriye sınırı oluşturmaktadır. Bu sınırın uzunluğu ile ilgili birçok görüş bulunmakla beraber son yıllarda yapılan detaylı ölçümler ile 904 km (farklı kaynaklarda 877 km ile 911 km arasında değişen rakamlar verilmektedir) olarak belirlenmiştir (Geçen & Usun, 2017). Suriye sınırı, Kurtuluş Savaşı'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Fransızlar ile 1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması sonucunda belirlenmiştir. 1939 yılında da Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile son şeklini almıştır.

Kuzeybatıda bulunan Bulgaristan sınırı ise 269 km uzunluğuna sahiptir. Bu sınır II. Balkan Savaşları'ndan sonra 1913 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile belirlenmiştir. Lozan Antlaşması ile de bir değişiklik göstermeden günümüze kadar ulaşmıştır. Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olan en işlek gümrük kapıları burada yer almaktadır. Bu bağlamda da ihtiva ettiği özelliği bakımından stratejiktir.

Türkiye'nin kuzeybatısında olan bir diğer sınır ise Yunanistan sınırıdır ve 212 km uzunluğa sahiptir. Yunanistan ile olan sınır 1923 Lozan Antlaşması neticesinde şekillendirilmiştir. Bu sınırın büyük bir bölümünü Meriç Nehri doğal sınır olarak oluşturmaktadır.

2.1.5. Saha ile İlgili Alanyazın

Çalışma ile ilgili alanyazın incelendiğinde, Türkiye'nin doğu sınırlarında bulunan İran'a açılan sınır kapıları üzerine yapılmış olan birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalarla sınır kapıları birçok yönden ele alınmıştır. Sınır kapılarının fiziki yapısı, ekonomik potansiyeli, siyasi gücü, sosyal etkisi ve stratejik önemi gibi konularda çalışmalar yapılmıştır. Kronolojik olarak değerlendirilecek olursa çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Erim, (1952) *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları* adlı makalesinde tarihi açıdan ele alarak sınır değişimleri, yapılan antlaşmalar ve maddelere göre değerlendirme yaparak konuyu açıklamaya çalışılmıştır (Erim, 1952).

Arınç, (1999) *Coğrafi Özellikleri Bakımından Gürbulak Kapısı ve Çevresi* adlı makalesinde Gürbulak Sınır Kapısı'nın öneminden bahsederek bulunduğu konum itibarıyla değerlendirmeler yapılmış ve öneminden bahsedilmiştir. Coğrafi etkisi ve hinterlandı üzerinde durulmuştur (Arınç, 1999).

Çetinsaya (2000) *Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri* adlı makalede ise I. Dünya Savaşı'ndan sonra İran'da Şah Rıza'nın tahta geçtiği 1925 tarihine kadar Türk-İran ilişkilerine değinilmiştir. Araştırmada Türk-İran ilişkileri bu devirde sınırlarla ilgili meseleleri, etnik unsurları ve ikili siyasal ilişkileri konu alınmıştır (Çetinsaya G. , 2000).

Deniz, Doğu (2008) *Türkiye-İran Sınırının Coğrafi Durumu ve Sınır Köylerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları* adlı makalede ise Türkiye-İran sınırının konumu, coğrafi yapısı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bununla beraber İran sınırında bulunan ilçe ve sınır köylerimizin sosyo-ekonomik durumu değerlendirilmiştir (Deniz & Doğu, 2000).

As, (2010) *16. Yüzyıldan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü* adlı makalede ise İran-Türkiye sınırında sürekli çatışmaların olmadığını, böylesi bir kanının da yanlış olduğunu, 1639 yılındaki Kasr-ı Şirin antlaşmasından sonra iki ülke arasında genel anlamda sıcak çatışmanın yaşanmadığını açıklamıştır. 1639 yılından sonra iki ülke arasında sadece küçük çapta gerginlikler yaşandığına değinilmiştir (As, 2010).

Ertürk, Deniz ve Ağırkaya (2013), *Bölgeler Arası Dengesizliklerin Giderilmesinde Güçlü Bir Dış Ticaret Aracı: Sınır Ticareti* adlı makale ise sınır ticaretine değinilmiş olup Van-Kapıköy Sınır Kapısı ile sınır ticareti anlatılmıştır (Ertürk, Deniz, & Ağırkaya Batu, 2013).

Karhan (2016) *Gürbulak Sınır Kapısının Ağrı İli Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri* adlı yüksek lisans tezinde ise Gürbulak Sınır Kapısı'nın 1936 yılında Atatürk'ün direktifleri ile kurulmuş olduğunu ve 4 Eylül 1953 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile de hudut kapısı ilan edildiğinden söz edilmiştir. Hizmet binası yapıldıktan sonra yarısı İran'a verilmiş olup hala Bazargân Hudut Kapısı olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Zaman içerisinde Gürbulak Sınır Kapısı'nda ticaretin çoğalması ve uluslararası kara nakliyatının öneminin artmasından dolayı Gümrük sahası ve eski hizmet binalarının yetersiz kaldığını belirtmekte olup bu bağlamda sınır kapısının tekrardan düzenlenmesi gereksinimini ortaya koymuştur (Karhan, 2016).

Baytar, Enginyürek, (2016) *Yeryüzü Şekillerinin Ülkeler Arası Ticarete Etkisi: Türkiye-İran Örneği* adlı makalede ise yeryüzü şekillerinin ülkeler arası

ticarete olan etkisine değinilmiştir. Türkiye-İran sınır bölgesinin dağlık ve engebeli yapıya sahip olmasının etkilerine değinerek etkilemiş olduğu ulaşım, ticaret gibi önemli konular üzerinde durulmuştur (Baytar & Enginyürek, 2016).

Bashimov, (2017) *Türkiye İran Arasındaki İkili Ticaretin Analizi* adlı makalesinde dış ticaret bağlamında Türkiye-İran sınırı analiz edilmiştir. Bu makale 2000-2015 yıllarını kapsamaktadır (Bashimov, 2018).

Koday, Koday ve Kızıllan (2019), *Coğrafi Özellikleri Bakımından Esendere Gümrük Kapısı ve Sınır Ticareti* adlı makale çalışmasında ise geçmişten günümüze Esendere Sınır Kapısı'nın tarihsel süreci hakkında bilgi vermekle beraber, Esendere Sınır Kapısı'nın ticaret hacmi, yolcu giriş ve çıkışları istatistiksel olarak anlatılmış ve bu istatistiksel değişimler üzerinde etkili olan faktörler üzerinde durulmuştur. Ayrıca gümrük ticaretinin daha da gelişmesi için gerekli olan hususlara değinilmiş ve ticaretin gelişmesi için gerekenler öneri olarak sunulmuştur (Koday, Koday, & Kızıllan, 2019).

Özdemir, (2020) *Türkiye İran Sınır Meseleleri: 1913-1939* adlı makalesinde Türkiye-İran sınırını tarihi çerçeveden incelemiş olup iki ülke sınırında ortaya çıkan sorunları temelinden ele alarak açıklamaya çalışılmıştır (Özdemir, 2020).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma esnasında hem nitel hem de nicel verilerden faydalanılmış olması sebebiyle keşfedici karma desenli bir çalışma ortaya konulmuştur. Keşfedici karma desende araştırmacı nicel araştırmadan önce konuyu nitel olarak keşfetmeye başlar. Keşfedici desen nitel keşif sonuçlarını başka bir örnekleme veya ana kütleye genelleştirip genelleştiremeyeceğini görmek amacıyla, araştırmacının bu sonuçları genellemek, sınamak ve değerlendirmek istediği durumlarda en kullanışlı olanıdır (Creswell, 2014). Araştırma, sahanın nitel verilerle keşfedilmesiyle başlamış daha sonrasında ise nicel verilerin analiziyle sürdürülmüştür. Dolayısıyla araştırma keşfedici karma desenli bir araştırma özelliği göstermektedir.

Araştırmanın nitel boyutunu dokümanlar ve araştırma sahasında yapılan gözlemlerden elde edilen veriler oluşturmaktadır.

“Dokümanlar, erişim maliyetlerinin genellikle düşük olması, bazı bilgilerin farklı formlarda bulunması, geçmişe dönük toplanabilmesi, tarihsel perspektif sağlaması vb. yönleriyle sosyal bilimlerde önemli veri kaynaklarından biridir.” (Sözer & Aydın, 2020, s. 259). “Doküman inceleme, araştırmanın konusu ile ilgili bilgi içeren materyallerin analizidir. Bu materyaller, yazılı materyaller (kitap, dergi, gazete, magazin, arşiv, mektup, günlük resmi yayın ve istatistikler vb.) olabileceği gibi konuyla ilgili film, video veya fotoğraflar şeklinde de olabilir. Hangi dokümanların analiz edileceğini ise araştırma problemi doğrultusunda karar verilir.” (Cansız Aktaş, 2016, s. 363). Bu çalışmada basılı materyaller araştırma sahasının tarihsel sürecini ve mevcut durumunu değerlendirmek amacıyla analiz edilmiştir.

“Gözlem, çalışmada ihtiyaç duyulan verilerin insan, toplum ya da doğa gibi belirli hedeflere odaklanılarak çıplak gözle ya da bir araç kullanılarak izlenmesi suretiyle toplanması sürecini tanımlar.” (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2021, s. 145). Bu çalışmada araştırmacı tarafından Gürbulak, Kapıköy ve Esendere sınır kapılarının fiziki donanımları ve ulaşım altyapıları gözlemlenmiştir.

Araştırmanın nicel verilerini ise TÜİK, Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan elde edilen sayısal veriler

oluşturmaktadır. İlgili kurumlardan alınan istatistiki veriler frekans ve yüzde analizi yapılarak kullanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Problem ve Alt problemleri

Çalışmanın problem cümlesini “Siyasi coğrafya bağlamında Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti arasında yer alan sınırların ve sınır kapılarının beşerî ve fiziki coğrafya özellikleri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır.

Bu ana probleme bağlı olarak tez çalışmasında aşağıdaki alt problemlere de cevaplar aranacaktır.

- Türkiye-İran sınırının beşerî ve fiziki coğrafya özellikleri nelerdir?
- Türkiye-İran sınırında bulunan sınır kapıları hangileridir ve beşerî ve fiziki coğrafya özellikleri nelerdir?
- Türkiye-İran sınır kapılarının siyasi coğrafya açısından özellikleri nelerdir?

3.3. Veri Kaynakları

Çalışma evreni olarak Türkiye’nin doğu sınırı ve sınır kapıları ele alınmıştır. Doğu sınırının dört farklı ülke ile komşu olmasından dolayı tamamı çalışmaya dahil edilmemiş ve erişilebilirlik açısından yakın olması değerlendirilerek İran İslam Cumhuriyeti sınırı örneklem olarak belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye-İran sınırının tamamının analiz süreci fiziki ve beşeri unsurlar açısından değerlendirilmesi zor bir bölge olduğu için Ağrı-Gürbulak, Van-Kapıköy ve Hakkâri-Esendere sınır kapıları çalışmada amaçlı örneklem olarak seçilmiştir.

Araştırmada öncelikle durum tespiti ve konu ile ilgili kaynaklar araştırılmıştır. Daha sonra araştırmada saha çalışmalarına gidilerek gezi-gözlem yoluyla araştırma sahası ile ilgili bilgiler elde edilmiştir. Araştırmada, saha araştırmaları tamamlandıktan sonra gezi-gözlem yoluyla elde edilen veriler içerik analizi ile yazılı kaynaklardan elde edilen veriler doküman analizi ile Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu’ndan alınan istatistikî verileriyle de frekans analizi yapılarak sentezlenerek özetlenip yorumlanmıştır. Çeşitli kaynaklardan elde edilen harita, şekil ve fotoğraf gibi görsel materyaller kaynak gösterilerek kullanılmıştır. Bazı haritalar

ise ArcGis 10.5 programı ile hazırlanmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından saha gözlemleri esnasında çok sayıda fotoğraf çekilerek görsel veriler temin edilmiştir.

3.4. Araştırma Süreci

Araştırma esnasında coğrafya biliminin en önemli veri toplama yöntemlerinden biri olan yerinde gözlemler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sahasındaki sınır kapılarına gidilerek sahada üç ayrı tarihte bu gözlemler gerçekleştirilmiştir. Hakkâri Esendere Sınır Kapısı, Van Kapıköy Sınır Kapısı ve Ağrı Gürbulak Sınır Kapısı araştırmacı tarafından ayrı ayrı tarihlerde ziyaret edilmiş ve gözlemler yapılmıştır. Saha gözlemleri yapılırken sınır kapılarının fizikî durumu, sosyal donatıları, ulaşım alt yapısı ve bölgenin ekonomik gelişmişlik düzeyi değerlendirilmiş, yazılı ve görsel materyaller elde edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Türkiye’de Sınırlar ve Önemi

Ülkelerin sınırları ve sınır komşuluğu, o ülkenin sosyal ve ekonomik çeşitliliğinde önemli rol oynamaktadır. Türkiye’nin de sekiz ülkeye komşu olması ve farklı kültürlerle yakınlığı, sosyal ve ekonomik hareketliliği stratejik açıdan önemini arttırmaktadır. Türkiye toprakları, tarih boyunca birçok uygarlığın kesişme noktası veya ilk çıkış noktası olmuş, buna bağlı olarak da kültürel çeşitlilik zenginleşmiştir. Bu özellikleri nedeniyle Anadolu, birçok devlet ve uygarlık tarafından ele geçirilmek istenmiş. Özellikle Asya ve Avrupa kıtaları arasında tampon ve köprü görevi görmesi Türkiye’nin önemini daha da arttırmıştır. Ayrıca Türkiye’nin kara sınırları, deniz sınırları ve hava sınırları bağlamında da çeşitliliğe sahip olması, stratejik önemini arttırdığı gibi ekonomik olarak da ülkeye girdi sağlamaktadır. (Harita 4.1.)

Harita 4. 1. Türkiye’nin Coğrafi Konumu ve Ülkelere Göre Sınırları.¹⁷

Türkiye, Orta Asya Türk dünyası ve diğer Asya ülkeleri ile Avrupa arasında ticari ve sosyal bağlamda köprü görevi görmektedir. Dolayısıyla Asya ülkeleri, Türkiye için önemli bir pazar alanı niteliğindedir. Türkiye’nin özellikle fosil yakıt kaynakları açısından fakir olması petrol, doğalgaz, kömür vb. yeraltı kaynaklarına

¹⁷ Erişim Tarihi: 08.11.2022, <http://cografyaharita.com/haritalarim/3g-turkiyenin-komsu-ulkeler-haritasi.png>

ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır. Ancak bu kaynakların zengin olduğu devletlere de komşu olması ise hem bu açığın kapatılması açısından taşımakta hem de stratejik değerini arttırmaktadır.

Türkiye, özel konumu ve coğrafi özellikleri sayesinde birçok avantaja sahip olmuştur. Örneğin Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında yoğunlukla deniz yoluyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Toplam dış ticaret hacminin çoğunluğu deniz yolu ulaşımı ile gerçekleştirilmekte olup onu karayolu ticareti takip etmektedir. Bu bağlamda Türkiye kara hudut kapılarının dış ticaret potansiyeline sahip olması kapıların önemini ve avantajını arttırmıştır.

Günümüzde sahip oldukları sınırları ile veya ulaşım sistemleri ile gelişmiş ülkeler bunlardan en iyi şekilde yararlanma ve değerlendirme çabası içindedirler. Bu bağlamda sadece Türkiye için değil komşu ülkeler için de sınır kapıları önemli stratejik, ekonomik ve kültürel potansiyele sahiptir. Bu bağlamda sınır ticaretine veya ülkeler arası ticarete önem veren ülkeler her zaman ekonomik yönden büyük bir potansiyele sahip olmuştur.

Sınır ticaretinin amacını şu şekilde sıralamak mümkündür (Tan & Altundal, 2008):

- Bölge ekonomisine katkıda bulunmak ve canlılık sağlamak,
- Bölge insanının refah düzeyini yükseltmek,
- Sınır bölgesinde yaşayan halkın daha uygun fiyata mal alması,
- Bölge insanının ihtiyaçlarının sınır ülkelerinde daha kısa sürede temin edilmesi,
- İstihdamın artırılması,
- Yasadışı ticaretin önüne geçmek,
- Sınır komşusu ülke halkı ile müteşebbis ruhunun gelişimine katkıda bulunmak.

Sınır ticareti iki şekilde etkili olan bir ticaret unsurudur: Bunlardan ilki ulusal, ikincisi ise uluslararası alanda etkili olmasıdır. Mutlak ve göreceli konumunun getirdiği birçok özellik sayesinde Türkiye, birçok değişkende hem bölgesel hem de küresel bir güç olarak ön plana çıkmaktadır. Zira Türkiye coğrafi konumun getirdiği özelliklere bağlı olarak kültürel, tarihi, enerji ve doğal birçok kaynak açısından

jeostratejik ve jeopolitik bir değere sahiptir. Sınır ticareti bağlamında Türkiye sınırları, bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltabilecek potansiyele sahiptir. Hatta başta sınır illeri olmak üzere hem bölgesel hem de ülke genelinde ekonomik anlamda katkı yapacak potansiyelde olduğu düşünülmektedir.

Sınır ticaretini arttıran ve cazip hale getiren unsurlardan önemli hususlardan birisi ithalatta uygulanan vergi ve fon indirimleridir (Sönmez, 1995). Gümrük vergisinin uygulanmasının sebebi devlet hazinesine gelir sağlamak ve yerli sanayiye dış ticaretteki rekabetten korumaktır (Seyidoğlu, 1992). Sınır ticaretinin başlamasıyla beraber artık devlet birinci amacı olan gelir elde etme düşüncesinden çoğunlukla vazgeçmektedir.

Türkiye sınırlarının önemine bakıldığında özellikle ülke güvenliği açısından da büyük değer taşıdığı görülmektedir. Çünkü son zamanlarda meydana gelen siyasi süreçler sonrasında gerçekleşen Suriyeli ve Afgan mülteci akınları neticesinde sınırların ülke güvenliğinin en önemli unsurlarından birisi olduğu görülmüştür. Sınırlardan yasa dışı yollarla geçilmesi ülke savunmasını zayıflatmakta hatta çok ciddi sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir.

Örneğin Türkiye sayısı tam olarak bilinmemekle beraber milyonlarla ifade edilen Suriyeli ve Afgan mültecilerle doludur. Bu bağlamda ülke yabancı göçmenlerin meydana getirdiği sorunlarla başa çıkamayacak hale gelmiştir. Yine terör örgütlerine ait üyelerin özellikle PKK ve DAESH gibi terör örgütü mensuplarının Suriye, İran ve Irak sınırlarından giriş yaparak eylemlerde bulunduğu görülmektedir. Böylesi durumlar da sınır güvenliği olgusunun önemini bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır.

Türkiye'nin doğu ve batı ülkeleri arasında bir köprü vazifesi görmesi hem karayolu hem denizyolu hem demiryolu ve hem de havayolu ulaşımında çok önemli bir konumda olması, ülkeler arasında Türkiye'yi bir geçiş bölgesi stratejisine yükseltmiştir. Böylesi bir coğrafi konum özelliği aynı zamanda enerji nakil hatları vasıtasıyla petrol ve doğalgaz gibi ürünlerin Avrupa ve diğer batı ülkelerine taşınması bağlamında Türkiye'yi önemli bir konuma getirmiştir. Bu konum hem ülke ekonomisine hem de komşu ülkelerin ekonomilerine katkı sağladığı için güvenlik hususunda Türkiye'yi korunulması gereken ülke konumuna getirmiştir. Bu nedenle

alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması bağlamında sınırlar ve sınır ticareti önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. Bu potansiyel özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kalkınması ve bölge halkının refahı için büyük önem taşımaktadır (Karluk & Dural, 2010).

Türkiye’de ilk olarak 1978 yılında petrol ihtiyacını ucuz yoldan karşılamak amacı ile İran İslam Cumhuriyeti ile sınır ticaretine başlanmıştır. Bu ticaret 1986 yılından itibaren Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde daha çok ön plana çıkmıştır. Ayrıca Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu sınırlarında yer alan Suriye, Irak ve İran halkı ile benzer dini ve kültürel benzerliklere sahiptir. Bu benzerlik de sınır ticaretini kolaylaştırmaktadır (Beceren & Koç, 2016).

4.2. Türkiye-İran Sınırı

Türkiye Cumhuriyeti’nin İran İslam Cumhuriyeti ile olan kara sınırı 526 km uzunluğundadır (Özey & Ünlü, 2020). Türkiye-İran sınırı İran ve Nahçıvan ülkelerinin kesişiminde yer almaktadır. Bu kesişimden başlayan sınır, Dilucu’ndan Aras Nehri üzerinden itibaren Irak sınırının başladığı Şapatan Geçidi’ne kadar uzanmaktadır. Genel hatları ile Türkiye-İran sınırı sıradağlar boyunca uzanan dağların doruk noktasından, diğer ifade ile su bölümü çizgilerinden geçmektedir. Türkiye tarafından Van Gölü havzası ile İran tarafından Urmiye Gölü kapalı havzalarını birbirinden ayıran bölümdür ve bu bağlamda doğal sınır özelliği göstermektedir. İran Sınırı Kasr-ı Şirin Antlaşması ile 1639 yılında çizilmiştir (Doğanay, 2014).

Türkiye-İran sınırı Kasr-ı Şirin Antlaşması’ndan bu yana pek fazla değişikliğe uğramamış olup Türkiye Cumhuriyeti döneminde de dahil olmak üzere eski şeklini korumuştur. Sınır güvenliğinin korunması amacıyla sadece ufak çaplı düzenlemeler geçirmiştir. Ayrıca Türkiye sınırları incelendiğinde anlaşması en eski tarihli olan sınır olarak karşımıza çıkmaktadır (Kapan & Coşanar, 2020). Bu sınır üzerinde biri kapalı, üçü aktif olmak üzere dört sınır kapısı bulunmaktadır (Bakırcı & Aydoğdu, 2019). (Tablo 4.1.)

Sınır Kapısı	İl	Sınır Kapısı Açılış Tarihi	Bağladığı Ülke	Karşı Ülkenin Sınır Kapısı
Gürbulak	Ağrı	04.09.1953	İran	Bazargan

Kapıköy	Van	16.04.2011	İran	Razi
Esendere	Hakkâri	15.09.1964	İran	Serow
Borualan	Iğdır	01.01.1985	İran	Yok (Tek Taraflı Açıldığı İçin Kapalı)

Tablo 4. 1. Türkiye-İran Sınır Kapıları. Gümrükler Genel Müdürlüğü.

4.2.1. Türkiye-İran Sınırının Tarihsel Süreci

Türkiye ile İran arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler her ne kadar Safevi Devleti'ne dayandırılrsa da iki ülke arasındaki ilişkiler çok daha eskilere yani Sasani İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Sonraki dönemlerde Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri, Azerbaycan merkez olmak üzere İran, Doğu Anadolu ve Irak'a kadar yayılan devletler kurmuşlardır. Bu devletler Şii mezhebinden olan Karakoyunlu Devleti ile Sünni mezhebinden olan Akkoyunlular olup Akkoyunlu Devleti'nin de Şii Safevilerle akrabalık münasebetleri bulunmaktaydı (Saray, 1999). Bu dönemlerde Osmanlı Devleti ile İran arasındaki politik ilişkiler Akkoyunlu Devleti'nden ayrılarak Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail'in II. Bayazid'e gönderdiği elçilik heyeti ile başlamıştır. Şah İsmail'in önderliğinde güçlenen Safeviler, Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu kesimlerinde nüfuzunu arttırabilmek amacı ile Alevi Türkmen halkla yakın ilişkiler oluşturmuştur (Çetin F. , 2011). Zamanla Safevilerin bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanı içindeki toprakların otoritesi için tehdit olarak görülmesine sebep olmuş ve devamında Osmanlı-İran savaşları başlamıştır (Sümer F. , 1999). Safevilerin, Şii propagandası yapması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da gerçekleştirdiği seferlerini fırsat bilerek bazı toprakları işgal etmesi ile iki devlet arasındaki gerginlikler daha da artmıştır (Saray, 1999). Safevilerin, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda siyasi nüfus ve hakimiyet sağlamayı istemesi neticesinde Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran Seferi'ne çıkarak Safevi ordusunu mağlup etmiştir (Sümer F. , 1999). Yavuz Sultan Selim'in isteği Safevilerin varlığına son vermektir, ancak yeniçerilerin hazırlıksız olması veya karışıklık çıkarmamak amacıyla bu isteğinden vazgeçmiştir. Bu sefer neticesinde Osmanlı topraklarının doğu sınırları Yusufeli, Erzurum, Karayazı, Muş, Zaho ve Musul'a kadar ilerlemiştir. Şah İsmail, Çaldıran mağlubiyeti sonrasında Şii propagandasından yine de vazgeçmemiş ve gizli gizli bu faaliyetlerine devam etmiştir (Kılıç R. , 2001).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Safeviler’de Tahmasb Bahadırhan tahta geçmiş ve 1529’da ordusuyla Bağdat’a girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, İrakeyn Seferi (1533-1535) ile Safevileri Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan çıkarmıştır. Bu sefer neticesinde Van, Erciş ve Bağdat Osmanlı topraklarına katılmış, Şah Tahmasb ülkenin içlerine kadar geri çekilmiştir (Kılıç R. , 2001). Kanuni Sultan Süleyman’ın 1548 yılında tekrar İran üzerine sefere çıkması ile Şah Tahmasb Kanuni’nin karşısına çıkmamıştır. Ardından Macaristan Seferi’ne dönen Kanuni, İran Seferi için Rüstem Paşa’yı görevlendirmiştir. Lakin Şehzade Mustafa olayının patlak vermesi ile Rüstem Paşa geri çağırılmıştır. Akabinde Kanuni 1554 yılında tekrar İran seferine çıkmış Tahmasb’ın yaptıklarına karşılık misilleme olarak Erivan, Karabağ ve Nahçıvan’ı ele geçirmiştir. Kışı Amasya’da geçiren Kanuni, yaz aylarında tekrar sefere çıkacağını söylemiş akabinde ise Şah Tahmasb barış istemek zorunda kalarak 1 Haziran 1555 yılında Amasya Antlaşması yapılmıştır (Sümer F. , 1999). Amasya Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti’nin sınırları Ardahan, Kars, Zarşat’a kadar ilerlemiş olup son yapılan Türk seferi esas alınarak sınırlar çizilmiştir. Safevilerle yapılan bu barış antlaşması ile Osmanlının doğudaki sınırları güvence altına alınmış ve Orta Doğu’da Osmanlı hakimiyeti sağlanmıştır (Erim, 1952). Osmanlı Devleti’de bu antlaşma ile Safevileri resmen tanımış ve kabul etmiştir (Kılıç R. , 2001). Kanuni Sultan Süleyman, Safevilerle yaptığı bu antlaşma neticesinde Doğu Anadolu’daki “*Kızılbaş Türkmenleri’nin*” devlet aleyhinde bir girişimde bulunmaması şartı ile baskı yapılmamasını kararlaştırmıştır. Bu bağlamda Kanuni, Erzurum’un doğusunda Kars Beylerbeyliğini, Diyarbakır’ın doğusunda ise Van Beylerbeyliğini kurmuştur (Erim, 1952). Bu antlaşma II. Selim zamanına kadar aynı esaslar üzerine yenilenmiştir. Amasya Antlaşması Şah Tahmasb’ın öldüğü 1576 yılında İran’da meydana gelen karışıklıkların ortaya çıkmasına kadar sürmüştür (As, 2010). 1576 yılında İsmail Mirza, Amasya Antlaşması’na sadık kalmayarak Anadolu’da Alevilere Şiilik propagandası yapmaya devam etmiştir (Saray, 1999).

Şah’ın ölümü üzerine daha önce serhat beylerine haber göndererek Şah’ın yerine kimse geçmeden ve ayaklanmadan İran’da işgali mümkün olan yerlerin zapt edilerek buraların muhafaza edilmesi, zaptı mümkün olmayan yerlerin de tahrip edilmesi emrini veren Osmanlı Devleti, İran’daki karışıklıktan yararlanıp başkaldıran ve Osmanlı Devleti’nden yardım isteyen Şirvan üzerine askeri harekate karar vermiştir. Osmanlı kuvvetleri ilerlerken İran kuvvetleriyle ilk karşılaşmaları Çıldır

Ovası'nda olmuş ve Osmanlının zaferiyle sonuçlanan bu savaşta Tiflis, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin İran kuvvetleriyle ikinci karşılaşması ise Kura Nehri üzerinde Koyun Geçidi denilen mevkide olmuş, 1578 yılında yapılan savaşı da Osmanlı Devleti kazanarak Şirvan'ı Osmanlı hakimiyetine katmıştır (Saray, 1999). Görüldüğü gibi Osmanlı-Safevi ilişkileri sürekli inişli çıkışlı olmuştur. Belirli bir barış ortamı pek kurulamamış ve iki ülkenin sınırları sürekli değişmiştir. İlerleyen zamanlarda Osmanlı Devleti, Gence ve Tebriz'i ele geçirince İran Şahı I. Abbas daha fazla toprak kaybetmemek üzere barış istemek zorunda kalmıştır. Bu netice ile 1590 yılında İstanbul veya Ferhat Paşa Antlaşması imzalanmış, Safeviler Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Osmanlı Devleti'nde kalmasını kabul etmiştir (Saray, 1999). Bu antlaşma ile barış isteği gönderen Safevilere karşı aşağıdaki maddeler sıralanarak bu antlaşmaya uygun davranılmasını mecbur kılmıştır. Bunlar:

- Peygamberin sahabesi ve halifeler hakkında kötü söz söylenmeyecektir,
- İran'da Sünnilere karşı nefret aşılanmayacaktır,
- Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine giren toprakların halkı korunacaktır,
- Kızılbaş halkın olduğu yerlerde karışıklık ve propaganda faaliyetleri yapılmayacaktır (Saray, 1999).

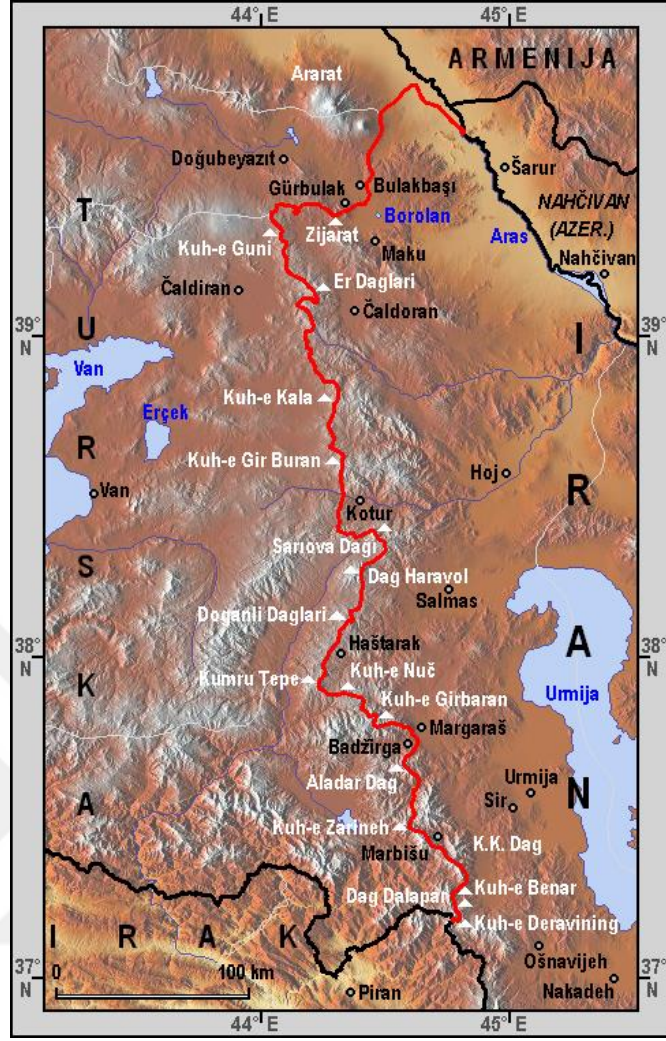
Yukarıdaki maddelerin sıralandığı İstanbul Antlaşması (1590) ile Osmanlı toprakları doğudaki en geniş sınırlarına ulaşmıştır (Bilge, 2005). Görüldüğü gibi devletler arası antlaşmaların imzalanmasında ve sınırların belirlenmesinde dini, kültürel ve sosyal sebepler de etkili olmuştur. Elbette sınırların oluşturulmasında kültürel ve sosyal unsurlar yadsınamayacak derecede önemlidir.

I. Ahmet yönetiminde Osmanlı ordusu 1612 yıllarında gerek Celali İsyanlarını bastırmak gerekse Safevilerin doğudaki işgal faaliyetlerine son vermek amacıyla doğu sınırlarına ilerlemiş, Safevilerin geri çekilmesi ve kış şartlarının olumsuz etkisi ile netice alınamayarak İran'la Nasuh Paşa Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı, Ferhat Paşa (İstanbul) Antlaşması ile kazandığı toprakları kaybetmiş ve Amasya Antlaşması ile çizilen sınırlar esas alınmıştır (As, 2010).

İlişkiler üç yıl sonra tekrar bozulmuştur. II. Osman döneminde Safevilerin antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmemesi ile iki ordu 1615 yılında tekrar karşı

karşıya gelmiştir. Bu savaş neticesinde Serav Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Nasuh Paşa Antlaşması ile belirlenen sınırlar esas alınmıştır. Ayrıca Safeviler her yıl Osmanlıya yüz deve yükü ipek kumaş ve değerli eşya verme zorunluluğuna tabi tutulmuştur (As, 2010).

İran ilerleyen zamanlarda bu antlaşmaya da uymamış tekrar Şiilik propagandası yaparak Musul ve Kerkük'ü işgal etmiştir. Bu durum karşısında IV. Murat, şark seferine çıkarak Kars, Erzurum ve Van şehirlerinin güvenliği için Revan ve Tebriz'i ele geçirmiştir. İlerleyen zamanlarda Tebriz ve Revan tekrar İranlılara geçmiştir. IV. Murat, bu sefer 1638 yılında Bağdat Seferi'ne çıkarak bölgeyi ele geçirmiştir. Bunun neticesinde 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır (Saray, 1999). Bu antlaşma neticesinde Revan Kalesi ve Kuzey Azerbaycan İranlılarda kalmıştır, Bağdat, Irak, Musul, Kerkük, Van ve Diyarbakır ise Osmanlı Devleti kontrolüne geçmiştir (Kılıç R. , 2001). (Harita 4.2.)

Harita 4. 2. 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan Bu Yana İki Ülkenin Devlet Sınırları.¹⁸

Osmanlı ve İran arasında yaklaşık iki asır süren savaşlardan sonra uzun süreli bir barış dönemi yaşanmaya başlamıştır. İki tarafta iki asır boyunca süren bu savaşlar neticesinde aşırı derecede yıpranmış askeri, ekonomik ve demografik açıdan zor duruma dahi düşmüştür. Hatta doğu sınırlarının güvence altına alınmaması Osmanlı Devleti'nin batıdaki ilerleyişine dahi mâni olmuştur (Küpeli, 2009). 1723-1727 yıllarında Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında bir dizi savaşlar daha yapılmış olup bu savaşlar çoğunlukla Safevilerin çöküş dönemine girmesi ile Osmanlı Devleti lehine sonuçlanmıştır diyebiliriz. Osmanlı Devleti, 1718 yılında Pasarofça Antlaşması ile batıda kaybettiği toprakların telafisini yapmak amacıyla doğuda harekete geçmiştir. Ruslar Bakü'yü işgal edince, Osmanlı Devleti Safevilere savaş

¹⁸ Erişim Tarihi: 04.10.2022, [https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran-T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri#/media/Dosya:Iran-Turkish_border_\(Cro\).PNG](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran-T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri#/media/Dosya:Iran-Turkish_border_(Cro).PNG)

açmıştır. Hollanda ve İngiltere'nin barış görüşmeleri neticesinde Osmanlı ile Rusya, Safevilerin Kafkaslardaki topraklarını paylaşmışlardır. Netice itibari ile Osmanlı Devleti'nin sınırları tekrar değişmiş ancak sınır komşusu artık Rusya karşımıza çıkmıştır (As, 2010).

Nadir Şah döneminde ise topraklarından memnun olmayan İran, Osmanlı'ya bırakılan toprakları geri almak amacıyla harekete geçmiştir. 1735 yılında Arpaçay'da yapılan savaşı Osmanlı Devleti kaybetmiştir. Tiflis, Revan ve Gence toprakları İran'a geçmiştir. Yapılan İstanbul Antlaşması (1736) ile savaş bitmiş ve Osmanlı Devleti Nadir Şah'ın şahlığını kabul etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'nin yıkıldığını Afşar Hanedanının kurulduğunu kabul etmiştir. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Ahmet Paşa Antlaşması'nda kazandığı toprakları İran'a geri vermiştir. 1746 yılında imzalanan ve bu yıllarda Osmanlı İran arasında yapılan savaşları sona erdiren antlaşma ise II. Kasr-ı Şirin Antlaşması'dır. Karden Antlaşması olarak da isimlendirilen bu antlaşma Osmanlı-İran arasında 1775 yılına kadar sürecek bir barış dönemini başlatmıştır (Küpeli, 2009).

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İran ilişkilerine bakıldığında ise genellikle durağan geçmiştir. Çoğunlukla iki ülke sınırları arasında uluslararası aktörler siyasi olarak hem İran hem de Osmanlı Devleti üzerinde etkili olmuştur. Etkili olan bu siyasi unsurlardan olan Rusya sıcak denizlere inme politikası neticesinde İran'ın kuzey bölgelerini işgal etmek istemiş olup İran bu hususta Fransa'ya yaklaşarak Napolyon'dan Rus tehdidine karşı kendilerinin toprak bütünlüğünün korunmasını istemiştir. Ancak Rus tehlikesi karşısında İran, İngiltere'ye yakınlaşma göstermiştir. 1808 yılında İngiltere temsilcisi Malcolm Tahran'a gelmiş ve Rusya'nın İran üzerindeki etkisi neticesinde İran'ın toprak bütünlüğünü sağlamış ve İran-Fransa arasındaki yakınlaşmaya son vermiştir (Pehlivanoglu, 2004).

Osmanlı-İran ilişkileri, Rusya İran anlaşmazlıkları ve artan Afgan baskıları sebebiyle sürekli huzursuz bir şekilde seyretmiştir. Ama genel itibari ile XIX. yüzyılda iki ülke arasında ilişkiler barış içinde sürmüştür. Hatta Napolyon'un Rusya'yı güneyden kuşatması Osmanlı Devleti'ni de Rusya'ya karşı kışkırtması ile Osmanlı Devleti ile İran birbirine yakınlaşmıştır (Saray, 1999). Bu yakınlaşma ve İngiltere desteği ile İran ve Osmanlı arasında üçlü bir ittifak meydana gelmiştir.

Osmanlı elçisinin 1811 yılında İran Şahı Ali Şah ile yaptığı görüşme neticesinde olumlu sonuç çıkmamış hatta Osmanlı -Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması neticesinde iki ülke arasındaki ilişkiler tekrardan gerilmiştir. Hatta eskiden beri gelen sınır çatışmaları devam ederek 1821-1823 yılları arasında süreli çatışmalar yaşanmıştır. 1823 yılında ise iki taraf barış yanlısı olup 1823 yılında Erzurum Antlaşması'nı imzalanmıştır. Bu antlaşma maddeleri şu şekildedir;

- İranlı hacıların Kerbela, Mekke ve Medine'yi ziyaret etmelerine izin verilecek,
- Sınır bölgelerinde yaşayan aşiretler arasında yaşanan çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi sağlanacak,
- İltica edenler iade edilecekler,
- Tüccarların emniyeti sağlanacak,
- İki ülke başkentleri arasında sürekli elçi bulunduracaklardır (Saray, 1999).

İran'da 1870 yılında ortaya çıkan kıtlık ve veba salgını pek çok insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. İran Şahı olan Nasireddin Şah'ta bu hastalığa yakalananlar arasındaydı. (Fotoğraf 4.1.) Hastalıktan kurtulan Nasireddin Şah vaadini tamamlamak için Osmanlı topraklarında olan Kerbela, Mekke ve Medine'ye ziyaret etmek istemiş ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne başvuruda bulunmuştu. Osmanlı Devleti'nden olumlu bir cevap alınca Şah, 1870 yılında ziyaretine başlamıştı. Şah'ın vaat ettiği bölgeleri ziyaret etmesi üç aya yakın bir zamanı bulmakla beraber bu esnada iki ülke arasında imzalanan antlaşma gereği iki ülke arasında gerginlikler azaltılmış ve yumuşama meydana gelmiştir (Saray, 1999).

Fotoğraf 4. 1. Nasireddin Şah.¹⁹

Osmanlı İran ilişkileri 1877-78 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) öncesinde Rusların propagandaları neticesinde tekrar gerginleşmiştir. Rusların uzun bir zamandan beridir kışkırttığı Ermeniler ile Doğu Anadolu Bölgesinde kışkırttığı Nakşibendi tarikatı mensupları Osmanlı-İran arasındaki ilişkileri tekrardan bozmuştur (Saray, 1999).

1877-78 yıllarında meydana gelen Osmanlı Rus Savaşı neticesinde Berlin Antlaşması imzalanmış olup Osmanlı Devleti büyük toprak kaybı yaşamıştır. İran ise savaşa katılmamasına rağmen Berlin Antlaşması ile kendilerine Kotur bölgesi verilmiştir (Aykun, 1999).

Yine bu dönemde Sultan Abdülhamit, Osmanlının bölgedeki varlığını korumak ve İslam birliğini sağlamak amacıyla Panislamizm faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetler İran tarafından Sünnilerin emri altına girilmesi olarak görülmüştür. Bu sebeple İran devleti de aynı dönemde İstanbul'daki rejim karşıtı kişilerin yaptığı eylemlere bağlı olarak Osmanlı İran sınırında Ermeni kartını oynamıştır (Sarıkaya M. S., 1993). Görüldüğü gibi Osmanlı İran arasındaki gerginlikler ve savaşların çoğunluğu mezhepsel, sınır anlaşmazlığı ve çıkarlar doğrultusunda gelişmiştir.

¹⁹ Erişim Tarihi: 04.10.2022, <https://alchetron.com/Naser-al-Din-Shah-Qajar>

İran'ın Ermeni kartını oynaması ve Mayıs 1896 yılında Nasireddin Şah'ın Cemalettin Efgani tarafından öldürülmesi ile Osmanlı-İran arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Bu suikasta dahil olan üç kişiyi Osmanlı Devleti İran'a teslim etmekle beraber, Cemalettin Efgani'nin Osmanlıya teslim edilmemesi de ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Akabinde Cemalettin Efgani Osmanlı tarafından ev hapsine mahkûm edilmiş olup 1897 yılında ise ölmesi üzerine bu gerginlikler nihayet sona erişmiştir (Saray, 1999).

XX. yüzyılın başlarında ise İran'da halk artık kendi iradesini kendi sağlaması amacıyla meşruti bir hareket planlamıştı. Çünkü tarihin ilk çağlarından itibaren İran her zaman tek adam yönetimi ile yönetilmişti. 2500 yıllık mutlak monarşiyi kaldıran ilk ve son adım bu zamanda olmuştur. Ancak bu hareket kısa vadeli olmuş bir yılın ardından parlamento kapatılmıştı (Kılıç S. , 2002).

1907 yılında ise İngiltere ve Rusya'nın İran üzerinde yapmış olduğu Rus-İngiliz Antlaşması neticesinde bu iki güç İran'ın toprak bütünlüğünü korumuştur (Armaoğlu, 1997). Bu dönemde Ruslar İran'ın kuzey kesimlerine, İngilizler ise güney kesimlerine nüfuz etmekteydi.

Meşrutiyet Devrimi ile İran tekrardan siyasi bir kargaşa içine girmiştir. Osmanlı Devleti bu kargaşadan yararlanarak uzunca süredir var olan sınır problemini çözmek amacıyla harekete geçmiştir. Bir komisyon kurularak itilafların sona erdirilmesi amaçlanmışsa da maalesef başarılı olunamamıştır. İran'daki kargaşadan yararlanan Osmanlı Devleti ise hak iddia ettiği toprakları ele geçirmeye başlayarak İran içlerine kadar ilerlemiştir (Çetinsaya G. , 1997). Akabinde 1913 yılında ise sınır sorunu çözüme ulaştırılmış olup İstanbul Protokolü ile sona ermiştir.

Osmanlı Devleti'nde Jön Türkler, Meşrutiyetin ilanı ile yönetimde etkili olmaya başlamışlardır. İran ilişkilerinde ise Jön Türkler ile İttihat ve Terakki yönetimi Yakup Cemil, Halil Kut ve Abdulkadir gibi isimleri Azeri Meşrutiyetçilerine yardım için gizlice İran'a göndermiştir. (Fotoğraf 4.2.) Akabinde 31 Mart Olayı'nın patlak vermesiyle Halil Kut ve arkadaşları İstanbul'a dönmüşlerdir. Yine Jön Türklerden olan Mehmet Emin Yurdakul ve Ömer Naci gibi isimler İttihat-ı İslam için gizlice İran gezilerini sürdürmüşlerdir. İttihatçılar, Irak'ta Şii alimler ile yakın ilişkiler kurmuş olup bu alimler daha sonra Trablusgarp ve I.

Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne destek olmak için cihat fetvaları vermişlerdir (Çetinsaya G. , 1997).

Fotoğraf 4. 2. Yakup Cemil ve Arkadaşları.²⁰

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle beraber İran'da, Osmanlı Devleti gibi tarafsızlığını ilan etmiştir. Savaşın başlamasıyla beraber Rusya, Osmanlı Devleti aleyhinde İran sınırı bölgesinde Ermenileri, bazı Kürt aşiretlerini ve Nasturileri ayaklandırmaya çalışmıştır. (Tablo 4.2.) Osmanlı Devleti bu propagandalar neticesinde İran'a başvurmuş, bu faaliyetlere son verilmesi ve engel olunması istenilmiştir. Ancak Şah'ın tarafsızlık politikası neticesinde bu faaliyetler yine son bulmamıştır (Kurtcephe & Balcıoğlu, 1993).

Ülke	İsyan	Tarih
İran	Simko Ağa	1918-1922
Irak	Şeyh Mahmud Berzenci	1922
Türkiye	Şeyh Said	1925
Türkiye	Ağrı isyanı	1926-1930
Irak	Şeyh Ahmed Barzani İsyanı	1932-1943
Türkiye	Sason İsyanı	1937

Tablo 4. 2. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Meydana Gelen Kürt İsyanları: . (Kurtcephe & Balcıoğlu, 1993).

Çarlık Rusya'sında 1917 yılında Bolşevik İhtilali gerçekleşmiş ve Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Ruslar işgal ettiği

²⁰ Erişim Tarihi: 18.10.2022, <https://www.dusuncemektebi.com/d/187400/ittihatcilarin-belali-silahsoru-yakup-cemil>

Osmanlı topraklarından çekilmeye başlamıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türkleri arasında ilişkiler güçlenmiştir. Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1918 yılında Azerbaycan'ı kurtarma harekâtı olarak adlandırdıkları bu faaliyet neticesinde Tebriz'i almış, Gence yakınlarına kadar ilerlemiş hatta Bakü'ye girerek Azerbaycan'ın kurtuluşunu ilan etmişlerdir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İngilizler bölgeyi ele geçirmeye başlamış hatta Bakü'yü işgal etmiştir (Saray, 1999). Dolayısıyla Osmanlı-İran arasındaki sınırlar tarihin hemen hemen her döneminde hem iki ülke arasında hem de başka güçler tarafından sürekli değişime uğramıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber savaşa katılmayan İran, savaş sonrasında sosyal, siyasi ve ekonomik olarak çok kötü bir durumda hatta kaos içindeydi. Halk açlık ve sefaletle boğuşmaktaydı. Hazine tamamen boşalmış ve merkezi hükümetin hiçbir hükmü kalmamıştı. Bu dönemde İran'ın içinde bulunduğu bu kaos durumunu I. Şah Rıza Pehlevi şöyle değerlendirmiştir: (Fotoğraf 4.3.)

Fotoğraf 4. 3. Rıza Şah Pehlevî.²¹

“Burası hakikaten bir memleket değildi, çünkü bir zamanlar bu mağrur memleketin bu isme layık olacak hiçbir merkezi hükümet yoktu. İran'ın büyük bir kısmı mahalli kabile reislerinin elindeydi ve krala (Ahmet Şah) gösterdikleri sadakat, sadece görünüşte olup, onun mevcudiyetini devam ettirecek kadardır; hakikatte kendi mintikalarında istedikleri gibi hareket ediyorlardı ve böylece halkın sefaletini

²¹ Erişim Tarihi: 18.10.2022, https://thereaderwiki.com/en/Reza_Shah

arttırıyorlardı. Bir ordu mevcut değildi ve İran'a bağlı bir ordu bile yoktu; kanun ve nizam ortadan kalkmıştı, İranlı mahkemeler yoktu, olanlar sadece din adamlarının ve kabilelerin mahkemeleriydi. Memleketin büyük kısmında hâkim olan en kuvvetlinin kanunu idi. Yağmacılar yağma ediyor ve halk da eziliyordu.” (Sanghvi, 1971)

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti, doğu sınırında ele geçirdiği İran'a ait topraklardan geri çekilmiştir. Bu çekilme hareketi neticesinde Muhammet Hıyabani, Tebriz'de Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi'ni kurmuş ve yine Tebriz'de Azadistan Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Gürün, 1986). Yine aynı zamanda pek etkili olmayan ve nüfuzu çok az olan Kaçar hanedanından olan Ahmet Şah, Tahran'da bulunmaktaydı. (Fotoğraf 4.4.) Şahın gözü İran'ın haricinde Avrupa'da olup genellikle zevk ve eğlenceye düşkün bir hayat yaşamaktaydı (Baykara, 1978). Şah Ahmet 1919 yılında Avrupa gezisinden İran'a dönmüş olup 1921 yılında Azerbaycan Valisi olan kardeşine tahtı bırakmaya karar vermiştir (Mansel, 1998).

Fotoğraf 4. 4. Ahmed Şah Kaçar (16 Temmuz 1909-15 Aralık 1925)²²

Bu dönemde bölge üzerinde en etkili olan iki güç İngiltere ve Rusya idi. Ekim ayında meydana gelen devrimden sonra Aralık 1917'de Sovyet Rusya Halk Konseyi,

²² Erişim Tarihi: 18.10.2022, <https://internetstones.com/sultan-ahmed-shah-qajar-fancy-yellow-diamond-jewel.html>

Çarlık Rusya'sı zamanında İran'ın paylaşılmasını sağlayan antlaşmayı geçersiz kılmıştır. Sovyet askerleri İran'dan çekilmeye başlamış olup Sovyetler, İran halkının kendi kaderini kendileri tayin etmesini istemekteydi. 1918 yılında Rus birlikleri tamamen İran'dan çekilmiştir (Yeliseyeva & Manfred, 1978).

1920 yılında ise İran'a yeni bir İngiliz komutan atanmıştı. Tümgeneral Edmund Ironside, İran'da İngiliz askeri gücü bulundurmak yerine, İngiliz desteğiyle kurulmuş olan merkezi bir hükümetin ülke çıkarlarını daha iyi koruyacağı kanaatindeydi. Bu sebeple Ironside'nin işine yarayabilecek tek kuvvet 1879'da Ruslar tarafından İran Şahı için özel olarak kurulan muhafız birliği İran Kazak Tugayı idi. (Fotoğraf 4.5.) Ironside, Tugay'ı amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak görmekteydi. Ironside Tugay'ın Rus kumandanının görevden azledilmesini de sağlayarak yerine Albay Rıza Han'ı getirmiştir (Fromkin, 1997).

Fotoğraf 4. 5. Muhammed Ali Şah'a Bağlı Kazak Tugayları ve Komutanı Liakhov²³

İran'ı yönetmesi için Rıza Han'ı yüreklendiren Ironside onu çok yüreklendirmişti. Akabinde Ironside, Rıza Han'ı ülkeyi yönetmesi için hazırlamaya başlamıştır. Rıza Han'da İngilizlerin darbe önerisini hemen kabul etmiştir. (Yeliseyeva & Manfred, 1978). 1921'de gerçekleşen darbe hareketi ile Rıza Han yeni bir hükümet kurmuştur. Kurulan bu hükümetin ilk başbakanı Seyid Ziya idi. Rıza Han ise savunma bakanı olmuştur. Rıza Han daha sonra Seyid Ziya'yı sürgüne

²³ Erişim Tarihi: 18.10.2022, https://stringfixer.com/tr/Persian_Cossack_Brigade#wiki-1

göndermiş, 1923 yılına kadar da dört başbakan ve altı kabinenin istifa etmesine sebebiyet vermiştir (Sela, 1999).

Bu zamanda İran toplumunda ve kamuoyunda cumhuriyet rejimi ile ilgili yoğun tartışmalar bulunmaktaydı. Ancak İran'ın önde gelen dini liderleri bu tartışmalar hususunda Rıza Han'ın cumhuriyet yanlısı olduğunu sezince, Türkiye gibi Laik ve Kemalist bir çizgiye doğru İran'ı sürükleyecek düşüncesiyle kendisine şiddetle karşı çıkmıştır. Akabinde Rıza Han Kum Şehrine giderek orada üç Ayetullah ile görüşme gerçekleştirmiştir (Tamahkar, 2022).

Rıza Han gerçekte mevcut rejimi kendisi de istemekte olup, elbette ki niyeti her zaman mevcut siyasal sistemi koruyup Şah olmaktır. Aralık 1924 tarihinde Rıza Han, Şeyh Hazal İsyanı'nı bastırmadaki başarısıyla İran'daki popülaritesini arttırmıştı. 1925 yılına gelindiğinde ise İran meclisinde Kaçar hanedanının son bulması ve yerine ise saltanat naibi olarak Rıza Han'ın geçirilmesi teklifinde bulunulmuştur. 1925'te ise "*Meclis-i Müessesan*" ittifakla krallık tacını Saltanat Naibi Rıza Han'a vermiştir (Furon, 1943). Rıza Han 13 Aralık 1925 tarihinde İran tahtına çıkmış, 1926 yılında ise Rıza Han Gülistan Sarayı'nda Şahlık tacını alarak Pehlevi Hanedanlığı'nın ilk şahı olarak tahta oturmuştur. (Fotoğraf 4.6.) Rıza Şah döneminde İngiliz ve Rus egemenliğine tamamen son vermiş hatta demir yumruk misali ülkesine modernleşme yolunda büyük adımlar attırmıştır (Ahavi & Erkilet Başer, 2000).

Fotoğraf 4. 6. Rıza Şah Pehlevi'nin Tahta Çıkışı²⁴

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sürecinde olması 1920'li yıllarda Türkiye'nin yakın komşuları ile olan ilişkilerini geliştirmeye sevk etmiştir. Özellikle Müslüman komşular ile olan ilişkiler İslami motiflerin yoğunlukta olduğu bir durumdaydı. Türkiye'nin İran'a destek olmasının sebeplerinden biri ise İngiltere'nin bu ülke üzerindeki etkisine azaltmak istemesinden kaynaklanmaktaydı (Özgiray, 2000).

Bu dönemde İran ile olan ilişkiler geliştirilmek istenmekteydi. Hatta Türk-Afgan dostluk antlaşmasına benzer bir antlaşmayı da İran ile imzalamak kanaatindeydiler. TBMM hükümetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey 21 Haziran 1921 tarihinde yaptığı konuşmada şu ifadeyi kullanmıştır; (Fotoğraf 4.7.) *“İran hükümeti ve milleti ile...birbirimize karşı uyguladığımız siyaseti saptamak ve dostluk ilişkilerimizi güçlendirmek üzereyiz (Sonyel, 1986) ”* diyerek iki ülke arasında ilişkilerin ılımlaşmasından yana tavır takınmaktaydı.

²⁴ Erişim Tarihi: 18.10.2022, https://thereaderwiki.com/en/Reza_Shah

Fotoğraf 4. 7. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemaş Tengirşek ve Atatürk.²⁵

Böylesi olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler bir türlü istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu durumun sebepleri arasında ise özellikle İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında izlediği Turancılık politikası, İran'ın üzerindeki İngiltere veya dış kuvvetler etkisi ve iki ülke arasında yer alan asayiş bertaraf eden bazı Kürt aşiretleri gibi faktörler sıralanabilir (Oran, 2001). Bu sebepler iki ülke arasındaki kalıcı bir yakınlaşmaya engel olmaktaydı.

Bu tarihlerde bazı Kürt aşiretleri Birinci dünya Savaşı'nın son bulmasıyla beraber kendilerini bağımsız hissetmekte huzursuzluk çıkarmaktaydılar. İki ülke arasındaki ilişkiler İran tarafında bulunan Simko Aşiretinin isyanı ile daha da belirginleşmiştir. İsmail Simko'nun başında bulunduğu Kürt Konfederasyonu olan Şakaklar, İran'da sınır bölgemizdeki dağlık alanlarda bulunmaktaydılar. Simko kendini koruyucu olarak gören bir Kürt feodal idi. Amacı ise İran'ın batı kesiminde bağımsız bir Kürt Devleti kurup Kürtleri tek çatı altında toplamaktı (Lazarev, Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), 1993). (Fotoğraf 4.8.)

²⁵ Erişim Tarihi: 18.10.2022, <https://mustafakemalim.com/kastamonu-mebusu-tengirsenkin-bir-ataturk-anisi/>

Fotoğraf 4. 8. Simko Lakaplı İsmail Ağa.²⁶

Kürt isyancı Simko İran hükümetinin düzenlediği suikast girişiminden sağ olarak kurtulup bağımsızlık amacıyla hazırlıklar yapmaya başlamıştır. 1919'da İran Kürdistanı aşiret reislerini de toplayarak İran hükümetine karşı bir isyan planlamıştır. Kürt aşiretlerinin yalnız başına başarıya ulaşamayacağını anlayan Simko İngiltere'den destek almıştır. Hatta temsilci olarak Seyid Taha'yı Bağdat'a İngilizler ile görüşmek üzere göndermiş, ancak olumlu bir cevap alamamıştır (Türk İstiklal Harbi, 1995). (Fotoğraf 4.9.) Aldığı yardımlarla daha da güçlenen Simko, Urmiye Gölü civarını, Şahpu ve Salman'ı ele geçirmiştir. İran ise bu olaylarda son derece tedbirli davranarak birtakım önlemler almıştır. Kazak Tugayı'nı, Rus Albay Filippov komutasında isyancılar üzerine göndermiştir. Başarılı olan Kazak Tugayı ve bazı Kürt aşiretlerinin Simko'nun yanında olmamasından kaynaklı olarak İran hükümeti ile bir antlaşmaya varmıştır. Antlaşma neticesinde ise Türk Askeri geri gidecek ve Urmiye ile Salmas'ın toprak bütünlüğü korunacaktır. Akabinde gücünü toplayan Simko tekrar İran Hükümeti üzerine yürümüş ve bazı bölgeleri ele geçirmiştir (Lazarev, 1993).

²⁶ Erişim Tarihi: 18.10.2022, https://stringfixer.com/tr/Simko_Shikak

Fotoğraf 4. 9. Simko Misyonerlerle Birlikte.²⁷

Zamanla daha da güçlenen isyancı Simko'nun üzerine Rıza Han, 1921'de güçlü ve disiplinli bir orduyu yollamıştır. Ordu birlikleri kısa sürede Simko'yu püskürtmüştür. Simko ve birlikleri bu olay neticesinde Türkiye'ye kaçmıştır (Sarihan, 1996). Emanullah Han, İran hükümetinin bölgedeki komutanı olup Türkiye tarafına kaçan Simko'nun, iki ülke çıkarlarına hareket ettiğini söylediği bir yazı yazarak Özdemir Bey'e bildirmiştir. Özdemir Bey'de, Türkiye tarafına geçen Simko'nun İngilizler ile iş birliği içinde olduğunu düşünmüştür. Bu tehlikenin daha fazla büyümeden bertaraf edilmesini isteyen Türk tarafı Doğu Cephesi Komutanlığı 8. Fırka'yı Simko üzerine göndermiştir. Simko ile karşılaşan birlikler adamlarına ciddi hasarlar vererek dağıtmıştır. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki birlikler Simko tehlikesini bertaraf ederek Özdemir Bey'e bir telgraf çekmiş ve tehlikenin ortadan kalktığını söylemiştir (Akgül & Uzel, 2004). İki ülke arasında bu çatışma neticesinde ilişkilerin normale döneceğinin sinyalleri de verilmiştir.

İran yönetiminin TBMM'ye olan yaklaşımı ve ilk ilişkiler ise 1921 yılında başlamıştır. Ankara hükümeti ile ilişkileri geliştirmek isteyen İran Mümtazüddele isimli İsmail Han'ı Ankara'ya göndermiştir. Ankara hükümeti bu yaklaşımı olumlu karşılamıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 1945). (Fotoğraf 4.10.)

²⁷ Erişim Tarihi: 18.10.2022, <https://www.wikiwand.com/tr/Simko>

Fotoğraf 4. 10. 31 Mart 1922 tarihinde Rus Elçisi İvanoviç Aralof ve İran Elçisi İsmail Han ²⁸

Türkiye Cumhuriyeti henüz kuruluşundan itibaren İran yönetiminin de Irak gibi bir İngiliz yönetimi altında olmasını istemiyordu. Rıza Şah'ın iktidara gelmesini istediği gibi 1924 yılında Nasturi isyanının çıktığı ve Şeyh Sait İsyanının gelişim gösterdiği dönemde İngilizler Musul'u teslim etmek istemiyordu. Hatta bu durum neticesinde Türk-İran sınırını sürekli bölgede sorun ederek işin içinden çıkmaz bir hale dönüştürüyordu. Özellikle 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı ile bazı Kürt aşiretleri Ağrı Dağı civarında isyan ederek Türk hükümetinin varlığını reddettiklerini ilan etmişlerdir. (Fotoğraf 4.11.) Bu isyancılar Türk ordusu karşısında tutunamamış İran-Sovyet-Türkiye arasındaki Ağrı Dağı'nın bazı sarp bölgelerine sığınmışlardır (Saray, 1999).

²⁸ Erişim Tarihi: 18.10.2022, <https://mustafakemalim.com/kastamonu-mebusu-tengirsenkin-bir-ataturk-anisi/>

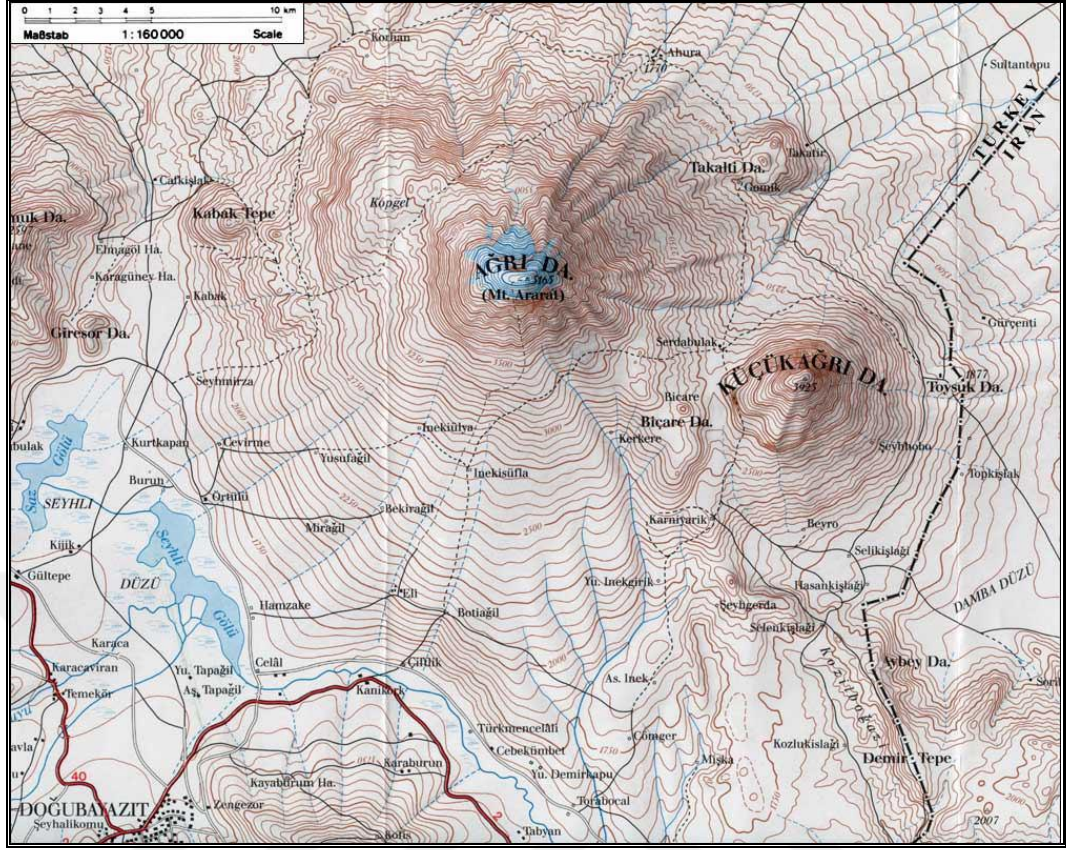

Fotoğraf 4. 11. Ağrı Dağı İsyanıları.²⁹

1930'lu yıllar boyunca Türkiye-İran ilişkilerine en çok damgasını vuran olgu ise III. Ağrı İsyanı olup bir yaz boyunca devam edip ancak sonbahar ortalarında bastırılabilmişti. Bu isyan sonucu patlak veren olayların çoğunluğunun sınırda meydana geldiği, isyancıların da genellikle İran sınırında gerekli güvenlik önlemlerini almayan İran hükümeti tarafından kaynaklandığı sonucuna varılmıştı. Türk hükümeti İran hükümetinden gerekli güvenlik önlemleri talep etmiş olup arazinin engebeli bir yapıya sahip olmasından kaynaklı olarak sınırda tam güvenlik sağlanamamıştır. İran ise bu isyancılar nedeniyle Türk tarafının sürekli sınırı ihlal etmesinden yakınmaktaydı.

Ağrı İsyanını, genellikle daha öncesinde meydana gelen Şeyh Sait İsyanı ve diğer isyanlar tetiklemiştir. 1928 yılına gelindiğinde ise bazı Kürt isyancılar Ağrı Dağı'nın eteklerinde birkaç bin kişilik isyan ordusu kurmuşlardır. (Harita 4.3.) Yapılan görüşmelere olumlu bir yanıt verilmemesi sebebi ile Türk hükümeti bölgeye askeri bir harekât düzenlemeye karar vermiştir. 1929 yılında Atatürk, Bakanlar Kurulu'nu toplamış ve 9. Kolordu Komutanlığı'na isyanı bastırmak üzere emir verilmiştir (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-II, 1992).

²⁹ Erişim Tarihi: 18.10.2022, https://tr.wikipedia.org/wiki/A%C4%9Fr%C4%B1_ayaklanmalar%C4%B1

Harita 4. 3. Ağrı İsyanlarının Yaşandığı ve İran ile Türkiye Arasında Sınır Bölgesi (Kaya, 2016).

Harekât sonrasında isyan liderlerinin bir kısmının İran'a kaçması, bazılarının da ele geçirilmesi neticesinde isyan kısa sürede dağıtılmış ve bastırılmıştır (Göktas, 1991). Ayrıca bu isyan neticesinde İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler neredeyse kopma noktasına getirilmiştir. İran'ın sınır bölgesinde güvenlik zafiyeti vermesi hatta isyancılara hiçbir tepki vermemesi Türk tarafında şiddetli tepkiye sebebiyet vermiştir.

Bu süreçler İran ile Türkiye arasındaki sınırların tekrar gözden geçirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ağrı İsyanı devam ederken Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamen ele geçirilmeden bu isyanın son bulmayacağı görüşündeydi. Bu sebepten dolayı Türkiye Küçük Ağrı Dağı'nı tamamen alarak, bunun karşılığında İran'a verimli bir toprak arazi vermeyi teklif etmiş ancak İran tarafı bu teklifi reddederek 1913 İstanbul Protokolü'nün geçerli olduğunu söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti ise bu Protokolün, Osmanlı Devleti tarafından yapıldığını TBMM'nin kararı olmadığını söyleyerek yok hükmünde kabul etmiştir (Oran, 2001).

İlerleyen zamanlarda Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey'in de çabaları ile Küçük Ağrı Dağı'nın tamamının alınması karşısında İran'a Kotur yakınlarında bulunan iki toprak parçasını verilmesi İran tarafından kabul edilmişti. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin sınır sorununa gösterdiği önemi ortaya koymaktadır (Gerede, 1952). Sınır sorununun çözümü amacıyla taraflar küçük bir tepenin kimde kalacağı hususunda anlaşmazlığa girmiştir. Akabinde Tevfik Bey, Şah Rıza Pehlevi'nin hakemliğini beklenmedik bir çıkışla kabul ederek sorunu kısa sürede çözüme ulaştırmıştır (Oran, 2001).

Antlaşmanın imzalanması için herhangi bir sorun görülmeyince taraflar arasında 1932 yılında Tevfik Rüştü Bey ile İran Dışişleri Bakanı arasında Tahran'da sınır sorununun ortak paydada buluşulması amacı ile “Türkiye ile İran Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname” antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma neticesinde Ağrı Dağı'nın tamamı Türk tarafına verilmiş olup Van İli sınır bölgesinde yer alan Kotur arazisinin bir kısmı da İran'a verilmiştir (TBMM, 2022).

Bu antlaşma sayesinde yüzyıllar boyunca süren savaşlar ve anlaşmazlıklar neticesinde iki ülke arasında mücadelelere sebep olan sınır sorunu çözüme ulaşmıştır. 1936 yılına gelindiğinde, 1932 yılında imzalanan antlaşmaya uyulmadığı tespit edilmiş, bu bağlamda Bakanlar Kurulu kararı ve Genelkurmay'ın görüşü alınarak Tahran Büyükelçiliği'ne yetki verilmiştir. Bu yetki ile Tahran Büyükelçisi Enis Akaygen bir dizi görüşme neticesinde sonuç alarak 1937 yılında İran Hariciye Veziri İneyetullah Samiy ile 1932 antlaşmasını sağlama alan yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Bu bağlamda doğuda İran'la olan sınır son şeklini almıştır (As, 2010).

1949 yılında yeni Şah Rıza Pehlevi, Washington ziyareti esnasında Büyükelçimiz Ferudun Cemal Erkin'i akşam yemeğine davet etmiş ve Pakt sorunu hakkında istişare etmişlerdir. Bu olumlu gelişmeler neticesinde İran ile bir dizi antlaşma imzalanmıştır. TBMM tarafından 5847 sayılı yasa ile “Türkiye ile İran Arasında Yolcu ve Mal Transit ve Nakliyatını Kolaylaştırmasını ve Çoğaltılmasını Güden Antlaşma” onaylanmıştır. Bu antlaşma ile iki ülke arasındaki ticareti ve transit geçişleri hatta sınır komşusu olmanın verdiği avantajı azami bir mertebeye çıkarma amaçlanmıştır (Yazıcı R. , 1982).

4.2.2.Türkiye-İran Sınırının Önemi

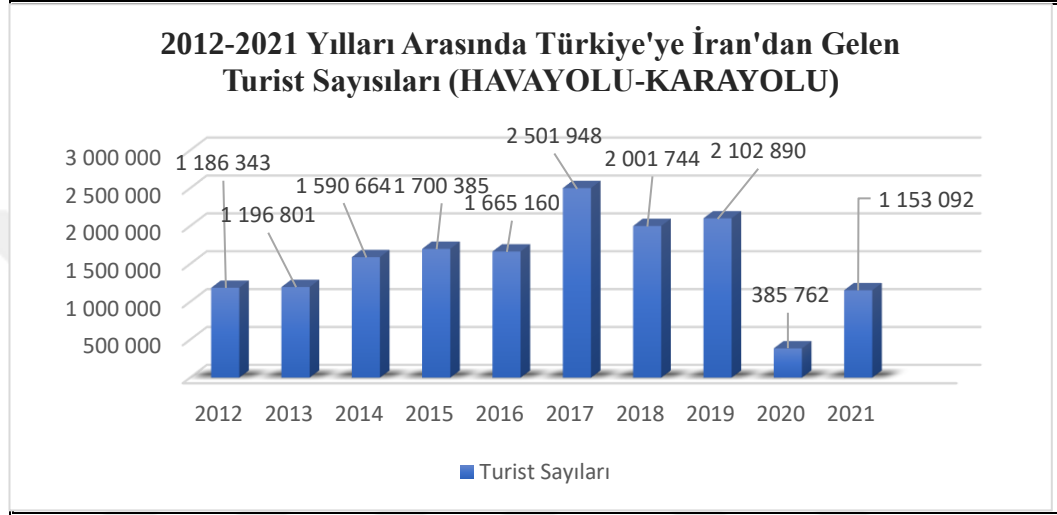
Türkiye'nin, İran ile sınırının bulunması sosyal ve ekonomik bağlamda zenginlik kaynağı olarak düşünülmektedir. Yine bu sınır Türkiye ve Avrupa için Orta Doğu bölgeleri arasında bir tampon görevi görmektedir. Dolayısıyla İran sınırının sosyal, ekonomik ve stratejik açıdan önemli sınırlardan biri olduğu ifade edilebilir.

İran'dan gelen turistlerin döviz girdisi sağlaması, enerji boru hatları gibi unsurlar iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmekte olup çeşitli etkiler yapabilmektedir. Türkiye'nin Avrupa ile doğu dünyası arasında köprü görevi görmesi veya tampon bölge olması da bu sınırın önemini arttırmaktadır. Ayrıca sınır ticaretinin yapıyor olması, sınır bölgesinde yaşayan halkın ekonomik faaliyetlerine, refah düzeyine, bölgenin gelişmişlik düzeyine ve ülkenin ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Bu durum ülke içindeki bölgeler arası gelişmişlik farkını da azaltmaktadır. Bununla birlikte Türkiye-İran sınırının olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de mevcuttur. Özellikle doğu ülkelerindeki savaş ve ekonomik sebeplerden ötürü Türkiye'ye gelen veya Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçmek isteyen kaçak ve göçmenler tarafından bu sınır sıkça kullanılmaktadır.

Türkiye İran sınırının bir diğer önem arz eden unsuru ise sınır ticaretidir. Ticaret coğrafyası; sanayi, tarım ve hizmet kolları gibi faaliyetler neticesinde üretilen mal ve hizmetlerin el değiştirmesi ve dağılımını kapsamaktadır (Tümertekin & Özgüç, 1997). Sınır ticareti ise mal ve hizmetlerin el değiştirdiği sahalardan bir tanesidir. Sınır ticareti deniz ve kara sınırı bulunan ülkelerin sınır bölgelerini kalkındırmak amacıyla gerçekleştirdikleri bir ticaret türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınır ticareti iki ülke sınırında bölge halkının ekonomisini canlandırmak, refah düzeyini yükseltmek, ülke içi ticareti geliştirmek, kaçakçılık ve yasa dışı yolların önüne geçmek amacıyla yapılmaktadır denilebilir.

Türkiye'nin diğer sınırlarında olduğu gibi İran sınırında da sınır ticareti önemli bir yer tutmaktadır. İran'dan gelen ticari unsurlar Türkiye'nin ticaret hacmini genişletmektedir. Türkiye'den İran'a yapılan ticari geçişler İran için önemli ticaret potansiyeli oluşturmaktadır. Örneğin, Ermenistan sınırındaki sınır kapıları iki ülke arasındaki siyasi sebeplerden ötürü kapalı tutulmaktadır. Bu durum Türkiye ve Ermenistan'ın sınır ticaretinin sağladığı ekonomik, sosyal ve kültürel potansiyelden

mahrum kalmalarına sebep olmaktadır. Türkiye'nin doğu sınırlarında, Gürcistan, İran ve Nahcivan ile sınır ticareti söz konusu olduğundan bölge ekonomik anlamda canlılık kazanmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'ne baktığımızda ekonomik faaliyet kollarının kısıtlı olması nedeniyle sınır ticareti göz ardı edilmeyecek derecede önem arz etmektedir. Çünkü sınır ticareti her ülkelerin sınıra komşu bölgelerinde ticari bir ivme kazandırmaktadır.

Grafik 4. 1. 2012-2021 Yıllarında Türkiye'ye İran'dan Gelen Turist Sayısı. TÜİK

Grafik 4.1. incelendiğinde 2012 yılından itibaren 2016 yılına kadar İran'dan gelen turist sayıları bir milyon ile iki milyon arasında seyretmektedir. 2017 yılında son sekiz yılın en büyük turist miktarına ulaşarak 2 milyon 501 bin 948 kişi Türkiye'ye giriş yapmıştır. 2020 yılında meydana gelen küresel Covid-19 salgını neticesinde turist sayılarında ciddi bir azalma görülmektedir. Salgının seyrinin hafiflediği 2021 yılında ise tekrardan artış görülmüştür. (Grafik 4.1.) Bu bağlamda İran, ziyaretçi sayısı ile Türkiye için önemli bir potansiyele sahiptir. İki ülke arasındaki siyasi gerginliklerin ortadan kalkmasının, ekonomik iyileşmelerin ve diplomatik sahada seyahat özgürlüklerinin turist sayısını arttıracak gibi ülke ekonomisine de ciddi katkılar sağlayacağı aşıkardır.

İranlı turistlerin genel özelliklerine bakıldığında ise genellikle yüksek gelir sahibi olan gençlerin yoğunlukta olduğu göze çarpmakla beraber ekseriyette gece konaklamalı olarak Türkiye'ye gelmektedirler. Yine gelen turist profili incelendiğinde seyahat tercihleri deniz, kum, güneş, kültürel geziler, eğlence, alışveriş gezileri ve dinlenme tabanlı olarak karşımıza çıkmaktadır (Özcan C. C.,

2017). Bu bağlamda İranlı turistler için zengin bir tarihe, üç tarafı denizle çevrili Akdeniz iklimine ve kültürel bir zenginliğe sahip olması, Türkiye'yi İranlı turistler için paha biçilmez bir konuma erdirmektir. Örneğin Nevruz Bayramı nedeni ile Türkiye'ye İran'dan diğer aylara nazaran daha fazla turist giriş yapmaktadır. Gelen turistlerin büyük çoğunluğu bölgedeki otellerde kalmakta, alışveriş yapmakta ve çeşitli aktivitelere katılmaktadır. Yine Türkiye'nin coğrafi konum avantajı da sınır ticaretini geliştirmektedir. Türkiye bulunduğu konum itibarı ile ülke ve bölgesel farklılıkların kavşağında yer almakta olup köprü vazifesi ile Avrupa ve Asya ülkelerini birbirine bağlamaktadır. Bu bağlamda ülkeler arası ticarete etkin bir konuma sahiptir.

Türkiye bütün ulaştırma sistemlerine sahip olmakla beraber bu özelliği stratejik önem taşımaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu matematik konum itibarıyla de Asya ve Avrupa kıtaları arasında bulunması Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar arasında köprü görevi gören stratejik bir konuma sahiptir. Bu özellik ve elbette köprü vazifesi gördüğü konum itibarıyla hem ulaştırma hem de yük taşımacılığında etkin bir potansiyele ve role sahiptir. Yine üç tarafının denizle çevrili olması, iç denize sahip olması ve önemli stratejik konuma sahip boğazlarının bulunması farklı potansiyellere sahip olduğunu göstermektedir. Bu potansiyel farklı ekonomik, siyasi ve kültürel bölgeler arasındaki konumu itibarıyla denizyolu, havayolu, demiryolu ve karayolu ulaşimleri bakımından belirgin bir avantaj sağlamaktadır.

Sınır kapıları ve bu kapıların önemi, siyasi coğrafyacılar tarafından bilimsel çalışmalarda önemli bir araştırma konusu olarak değer görmüştür. Belirli bir ülke sınırı olduğu gibi belirli bir il sınırı içerisindeki sınır kapılarını analiz etmeye çalışan birçok çalışma mevcuttur. Çalışma konusu olan İran sınırından Gürbulak, Kapıköy, Borualan ve Esendere sınır kapıları bu kapsamda incelenerek iki ülke arasındaki etkisi ortaya konulmuştur. (Tablo 4.3.)

No	Yetkili Sınır	Yetkili Gümrük Kapısı	Ülke
1	Iğdır	Gürbulak	İran
2	Ağrı	Gürbulak	İran
3	Van	Kapıköy	İran
4	Hakkâri	Esendere	İran

Tablo 4. 3. İran Türkiye Sınır Kapısı Ticaretine Yetkili İl ve Sınır Kapıları. Ticaret Bakanlığı Gümrükler Müdürlüğü.

4.3. Türkiye-İran Sınır Kapıları

Türkiye-İran sınırı, 1639 yılından günümüze kadar hemen hemen aynı şeklini korumuştur. Cumhuriyet döneminde ufak çaplı değişikliklerin haricinde büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Türkiye-İran sınırı, kuzeyde Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan, İran ve Türkiye topraklarının birleştiği nokta olan Aras Nehri'nden başlamaktadır. Bu istikamet boyunca 40 km kuzeybatıda Borualan Sınır Kapısı, Doğubayazıt Ovası'nda ise Gürbulak Sınır Kapısı bulunmaktadır. Doğubayazıt Ovası'ndan itibaren dağlık bölgede zikzaklar çizerek batıya uzanmaktadır. Ardından güneye doğru Hakkâri ve Van illeri boyunca su bölümü çizgisinden geçerek Şemdinli'nin güneydoğusunda yer alan Kelşin Gediği'nde Türkiye, İran ve Irak sınır ayrımında son bulmaktadır. Bu güzergâh üzerinde de Van ili sınırlarında Kapıköy Sınır Kapısı ve Hakkâri ili sınırlarında Esendere Sınır Kapısı ile ülkeler arası geçişler sağlanmaktadır. (Harita 4.4.)

Harita 4. 4. Türkiye-İran Sınır Kapıları.

4.3.1. Gürbulak Sınır Kapısı

Mustafa Kemal Atatürk'ün emirleri ile 1936 yılında yaptırılan gümrük kapısı, 14 Mart 1937 yılında açılmıştır. 4 Eylül 1953 tarihinde ise Bakanlar Kurulu Kararı ile resmi olarak hudut kapısı ilan edilmiştir. Yapılan hizmet binasının yarısı Bazargan Hudut Kapısı olarak İran'a hediye edilmiştir (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011).

Gürbulak Sınır Kapısı, Türkiye'nin İran'a açılan en önemli kapısı olma özelliğini taşımaktadır. Sınır kapısı Ağrı İlinin 36 km. güneydoğusunda Doğubayazıt'ta yer almaktadır. Türkiye'nin Asya'daki Türki Cumhuriyet ve Özerkliklerle, İran'ın ise Avrupa ülkeleriyle arasında siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkileri bağlamında önemli bir yere sahiptir. Gürbulak, Anadolu'nun ve İran'ın gelişmiş ulaşmış ağına sahip olduğu bir konumda yer almaktadır. Gürbulak, Orta Asya Türk Devletleri ile diğer devletlerle aramızdaki bağlantıyı sağlayan en önemli gümrük kapısıdır. İran Sınırında bulunan Ziyaret Tepesi (1889 m) ve Gülveren Tepesi (1642 m) arasına kurulmuştur. Tektonik bir ova üzerine kurulmuş olan gümrük kapısı ulaşım bakımından avantajlı konuma sahiptir (Arınç, 1999). (Harita 4.5.)

Zamanla Gürbulak Sınır Kapısı'nda ticari faaliyetlerin çoğalması ile gümrük sahası ve sınır kapısı yerleşkesi eski hizmet binaları ile yetersiz kalmıştır. Sınır kapısı, Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND) tarafından Yap-İşlet-Devret (YİD) modeli ile 15 yıllığına modernize edilip 29.05.2003 tarihinde UND'ye tahsis edilmiştir. Gürbulak Sınır Kapısı 100 km mesafede herhangi bir iç gümrük bulunmaması nedeniyle Bakanlar Kurulu Kararı ile 2007'de Gürbulak Gümrük Muhafaza Başmüdürlüğü'ne bağlı olarak Doğubayazıt Gümrük Müdürlüğü kurulmuştur (Tutar, ve diğerleri, 2013). (Fotoğraf 4.12.)

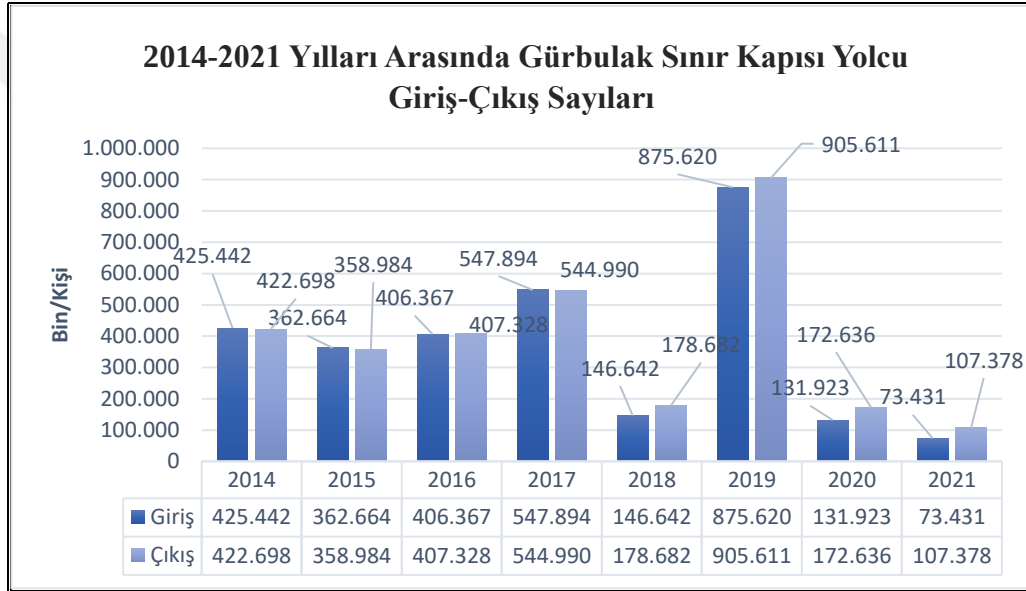

Fotoğraf 4. 12. Gürbulak Sınır Kapısı Girişi.

Harita 4. 5. Gurbulak Sınır Kapısı ve Çevresinin Topografya Haritası.

Gürbulak Sınır Kapısı, politik açıdan en dengeli sınır olarak kabul edilmektedir. Kapladığı alan büyüklüğü 137.500 m² olan kapı, Doğubayazıt ilçe merkezine 35 km, Ağrı il merkezine ise 133 km uzaklıktadır. Yolcular için üç giriş peronu, tonajı ağır araçlar için ise dört giriş ve çıkış peronu bulunmaktadır. Ayrıca Gümrük ve Muhafaza Müdürlüğüne bağlı gümrük kapıları, Sağlık, Ulaştırma ve Turizm bakanlıklarına ait binalar, depolar, garajlar, yolcu salonu, lojmanlar, askeri ve emniyet teşkilatına ait binalar bulunmaktadır. Sınır ticareti bağlamında en fazla ithali yapılan ürünler ise; karpuz, kivi, nar, kuru fasulye ve ceviz olup ihracatta ise en fazla hazır giyim, tekstil, oto parçası, makine aksamı ve parçaları ile elektrik ve elektronik malzemeler yapılmaktadır.

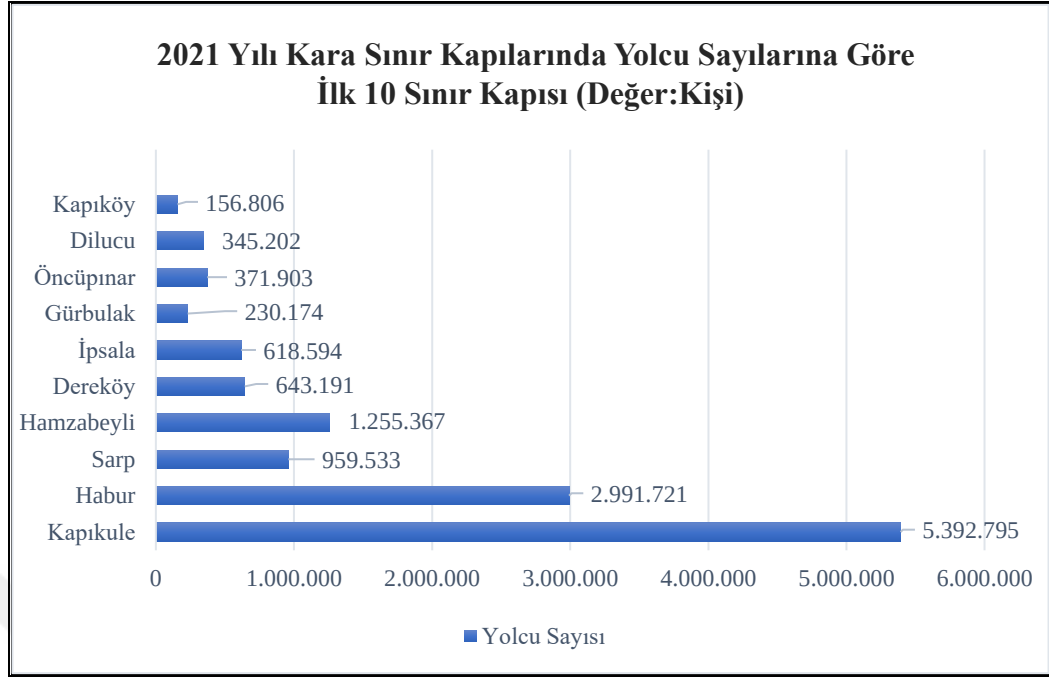
Grafik 4. 2. Yıllara Göre Gürbulak Sınır Kapısı Yolcu Giriş-Çıkış İstatistikleri. TÜİK.

Yıllara göre Gürbulak Sınır Kapısı yolcu giriş-çıkış istatistikleri incelendiğinde 2014 yılı itibari ile 425.442 kişi giriş yapıp 422. 698 kişi çıkış yaptığı görülmektedir. (Grafik 4.2.) 2015 yılında 362.664 kişi olan yolcu girişleri, 358.984 kişi de çıkış olarak kayıtlara geçmiştir. 2016 yılında artış göstererek 406.367 kişi giriş yapıp 407.328 kişi çıkış yapmıştır. 2017 yılında ise yolcu giriş çıkışları tekrar artış göstererek 547.894 kişi giriş yapıp 544.990 kişi çıkış yapmıştır. 2018 itibari ile girişler 146.642 kişi olup çıkışlar ise 178.682 kişidir. 2019 yılında yolcu giriş sayısı 875.620 kişi olup yolcu çıkışları ise 905.611 kişi olarak saptanmıştır. Dünya genelinde Covid-19 etkisi ile yolcu giriş çıkışlarında çok büyük oranda düşüşler yaşanmıştır. 2021 yılında ise salgının seyri daha fazla artınca sınır kapatılmıştır.

Yılın belirli zamanlarında ara ara açılan sınır kapısı neticesinde yolcu girişleri 131.923 kişi olarak, yolcu çıkışları ise 172.636 kişi olarak belirlenmiştir. Salgın sürecinin ilk zamanlardaki gibi olmaması neticesinde şu anda açık olan sınır kapısında özellikle yılbaşında İran halkının Türkiye'ye yaptığı turistik faaliyetler neticesinde artışlar olmaktadır.

Grafik 4.2.'deki yolcu giriş-çıkış istatistikleri incelendiğinde Gürbulak Sınır Kapısı'ndan her yıl önemli sayıda turistin Türkiye'ye giriş yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İran, ziyaretçi sayısı ile Türk turizminde önemli bir potansiyele sahiptir denilebilir. Türkiye'nin dışa açık moderniteyi temsil eden bir yapıya sahip olması bu potansiyeli artırmaktadır. Bu bağlamda yine İran'dan gelen turistlerin ilgisini çekmektedir. Pandemi sürecinden sonra İran'dan gelen turist sayılarında genel olarak artış görülmektedir.

Gürbulak Sınır Kapısı 2021 yılı itibariyle Türkiye'nin kara sınır kapıları içinde en fazla yolcu geçişi yapılan 7'nci sınır kapısı olmuştur. (Grafik 4.3.) Sınır kapılarında meydana gelen bu yolcu trafiğindeki seyrekleşme tüm dünyayı saran Covid-19 sürecinin getirdiği tedbirler kapsamında gerçekleşmiştir. Sınır kapıları içinde en fazla yolcu geçişi yapılan kara sınır kapıları sırasıyla Kapıkule, Habur, Sarp, Hamzabeyli, Dereköy, İpsala, Gürbulak, Öncüpınar, Dilucu ve Kapıköy sınır kapılarıdır.

Grafik 4. 3. 2021 Yılı Kara Sınır Kapılarında Yolcu Sayılarına Göre İlk 10 Sınır Kapısı (Ticaret Bakanlığı Gümrük Müdürlükleri).

Türkiye'nin İran'a ve Asya ülkelerine en kolay ulaşılabilen konumunda olması Gürbulak Sınır Kapısı'nın önemini arttırmıştır. Anadolu zaten bir köprü vazifesi görmekle beraber Avrupa ve Balkan ülkeleri arasında bağlantı noktasında yer almaktadır. Bu bağlamda bu sınır kapısının etki alanı Türkiye ve Avrupa ülkeleri ile İran ve Orta Asya ülkeleridir. Ayrıca Türkiye'nin Bağımsız Türk Devletleri ile arasındaki en rahat ve en kolay ulaşım sağlayabilecek konumda olan Gürbulak Sınır Kapısı siyasi coğrafya ve jeopolitik açıdan önemli bir yere sahiptir.

Ülkelerin sahip oldukları gümrük kapıları sınır ticareti kapsamında belli bir öneme sahip olduğu gibi, Gürbulak Sınır Kapısı'nın da Türkiye açısından büyük etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle Ağrı-Doğubayazıt kenti olmak üzere, çevresindeki birçok yerleşime ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne etkilerinin olduğu görülmektedir (Arınç, 1999). Türkiye-İran koridorunda en önemli karayolu ulaşımı Avrupa-İran-Orta Asya transit koridorunu oluşturan E-80 karayoludur. (Harita 4.6.) Bu yol Doğubayazıt Gürbulak Sınır Kapısı'ndan başlayarak batıda Edirne Kapıkule Sınır Kapısı'na kadar uzanmaktadır. Toplam uzunluğu 1770 km'dir (KGM).

Harita 4. 6. Ağrı İli Karayolları Haritası. Ulaştırma Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü³⁰

Ağrı ilinde demiryolu bağlantısı bulunmamakla beraber en yakın hat yaklaşık 95 km uzakta olan Erzurum'un Horasan ilçesinden geçmektedir. Rus işgali zamanında inşa edilen Horasan-Ağrı-Doğubayazıt-Gürbulak-İran hattı ise Cumhuriyet döneminden itibaren kullanılmadığı için rayları sökülmiş durumdadır.

Ağrı ilinde 1997 yılından itibaren havaalanı kurulmuş olup hizmet vermektedir. Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) tarafından işletilmekte olan havaalanı 2009 yılında yeni terminal binasının inşa edilmesi ile yıllık yolcu kapasitesi 3 milyona kadar çıkarılmıştır (Tutar, ve diğerleri, 2013).

Ayrıca Ağrı ilinin diğer ilçelerine ve önemli il merkezlerine olan uzaklığı incelendiğinde İran'dan gelen turistlerin kış aylarında Erzurum, Ağrı ve Kars gibi illerde yer alan kış turizmi merkezlerine turistik amaçlı gitmeleri mümkün olup gerekli ulaşımına sahip güzergâhlar ve kısa mesafe potansiyeline sahiptir (Özcan C. C., 2017). (Tablo 4.4.) Yine Orta Asya toplumlarının geçiş güzergâhında olan Ağrı ili birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olup farklı turizm potansiyelini de bünyesinde barındırır. Örneğin Ağrı İli kültür, inanç, dağ, yayla, mağara ve doğa gibi farklı turizm zenginliklerine sahiptir. İshak Paşa Sarayı, Ağrı Dağı, Balık Gölü, Meya Mağaraları ve Diyadin kaplıcaları gibi turistik potansiyele sahip olup ülke dışından gelen turistler için çekici potansiyele sahip olmaktadır.

³⁰ Erişim Tarihi: 05.10.2022,
<https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/12Bolge/Subeler/SbAgri.aspx>

İLÇE ADI	UZAKLIK	İL ADI	UZAKLIK	İLÇE ADI	UZAKLIK
Diyadin	59	Iğdır	143	Kayseri	881
Doğubayazıt	94	Kars	216	Bitlis	243
Eleşkirt	34	Ardahan	310	Gaziantep	760
Hamur	13	Erzurum	184	Adana	966
Patnos	79	Van	232	Ankara	1.052
Taşlıçay	31	Trabzon	483	İzmir	1.636
Tutak	40	Malatya	606	İstanbul	1.406

Tablo 4. 4. Ağrı İl Merkezinin İlçelerine ve Bazı İllere Olan Karayolu Uzunluğu (Karayolları Genel Müdürlüğü).

Sınır ticareti yapılabilecek iller, 2008/14451 sayılı kararın 2. maddesi ile belirlenmiştir.³¹ İlgili karar kapsamında aşağıdaki tabloda yer alan illerde sınır ticareti yapılabilmesi mümkün olmuştur. (Tablo 4.5.) Bu iller, Bakanlar Kurulu kararında karşılarında gösterilen ülkelerle sınır ticareti yapabilirler şeklinde tanımlanmışlardır. Bu bağlamda araştırma konusu olan İran sınırının, bölge ticaretine etkisi bağlamında gerek Doğu Anadolu Bölgesi'ne gerekse araştırma sahası içerisinde bulunan Ağrı, Van, Iğdır ve Hakkâri illerine ekonomik anlamda katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

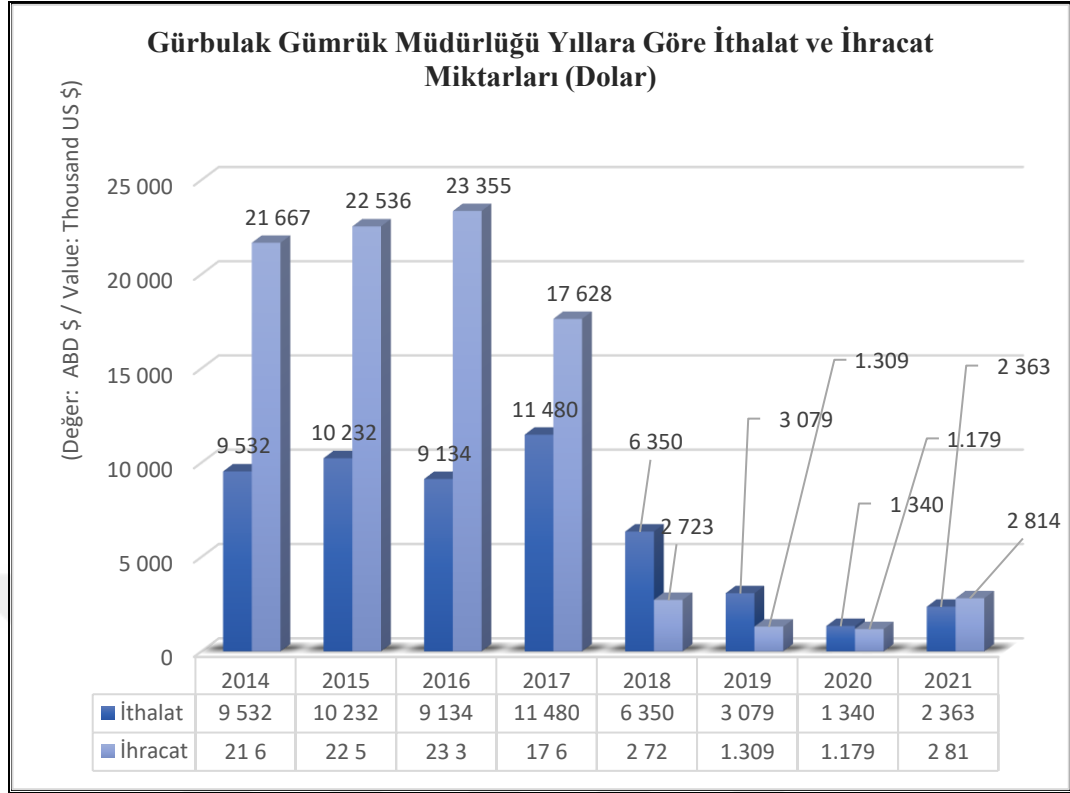
Doğu Bölgelerinde Sınır Ticareti Yapacak İller ve Sınır Kapıları		
İl	Sınır Kapısı	Ülke
Ağrı	Gürbulak	İran
Van	Kapıköy	İran
Hakkâri	Esendere	İran
Hakkâri	Habur	Irak
Hakkâri	Derecik	Irak
Hakkâri	Üzümlü	Irak
Artvin	Sarp	Gürcistan
Iğdır	Dilucu	Nahcivan
Iğdır	Gürbulak	İran
Kars	Dilucu	Nahcivan
Gaziantep	Karkamış	Suriye
Kilis	Öncüpınar	Suriye
Ardahan	Türközü	Nahcivan
Hatay	Cilvegözü	Suriye
Mardin	Nusaybin- Şenyurt	Suriye
Şırnak	Habur	Irak
Şanlıurfa	Akçakale	Suriye

Tablo 4. 5. Doğu Bölgelerinde Sınır Ticareti Yapılabilen İller ve Sınır Kapıları.

³¹ Erişim Tarihi: 21.12.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/05/20090516-8.htm>

Doğu illerinde sınır ticareti yapılabilecek sınır kapılarından olan Gürbulak Sınır Kapısı gerek bulunduğu il olan Ağrı ilinde gerekse Doğu Anadolu bölgesi halkının ekonomik gelirine katkı yapacak bir potansiyele sahiptir.

Gürbulak Sınır Kapısı'nın yıllara göre ithalat ve ihracat miktarları incelendiğinde 2014 yılında 9 milyon 532 bin dolar ithalat miktarı olup ihracat miktarı ise 21 milyon 667 bin dolar civarındadır. 2015 yılında ihracat miktarı 22 milyon 536 bin dolar olup ithalat miktarı ise 10 milyon 232 bin dolar seviyesine çıkmıştır. 2016 yılında ithalat miktarı 9 milyon 134 bin dolar seviyelerine gerileyip ihracat miktarı ise 23 milyon 355 bin dolar seviyelerine yükselmiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise ithalat miktarında artış olup 11 milyon 480 bin dolar seviyesine yükselmiş olup ihracat miktarı ise 17 milyon 628 bin dolar seviyesine gerilemiştir. 2018 yılında ithalat miktarı 6.349.645 dolar olup ihracat miktarı ise 2.722.082 dolardır. Bu azalmanın sebebi ise iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginliktir. 2019 yılına gelindiğinde ise ithalat miktarı 3.079.054 dolar olup ihracat miktarı ise düşüş göstererek 130.940 dolar seviyelerine gerilemiştir. 2020 yılında ise Covid-19 salgınından ötürü düşüşler belirgin oranda yaşanarak ithalat miktarı 1.339.843 dolara ihracat ise 117.968 dolar seviyesine gerilemiştir. 2021 yılında ithalat miktarı Covid-19 salgının seyrinin hafiflemesiyle beraber ithalat miktarı 2.362.002 dolara ihracat oranı ise bir önceki yıla göre iki kat artış göstererek 281.421 dolar seyrine yükselmiştir. (Grafik 4.4.)

Grafik 4. 4. Gürbulak Sınır Kapısı Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları. TÜİK.

Gürbulak Gümrük Kapısı Türkiye'nin bölgesel olarak konumunu etkileyen önemli sınır kapılarından biridir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan sınır kapısı Türkiye'yi İran ve Orta Asya'ya bağlamaktadır (Yıldırım, 2014). Pandemi sürecinin getirdiği Covid-19 salgının seyri neticesinde 2019-2020 yıllarında her ne kadar azalma görülse de hem giriş-çıkışlarda hem de ticari faaliyetlerde son yıllarda salgının seyrinin azalması ile artışlar görülmektedir

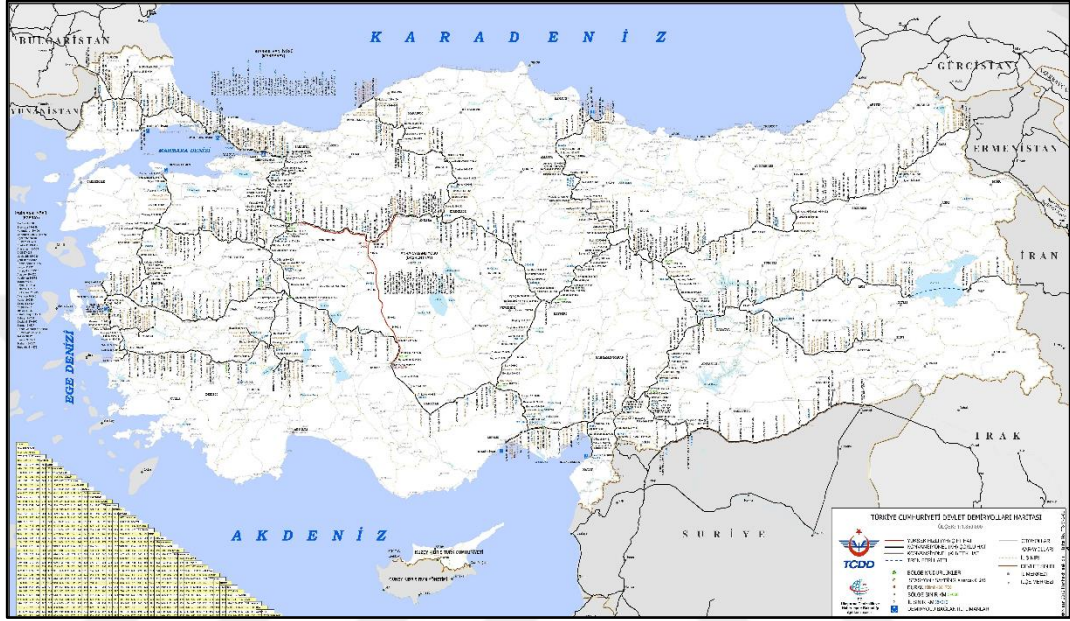
4.3.2. Kapıköy Sınır Kapısı

Kapıköy Sınır Kapısı, tarihi İpek Yolu üzerinde, Van ili ile İran'ın Hoy şehrini birbirine bağlamaktadır. Van il merkezine 100 km uzaklıkta bulunan Kapıköy Sınır Kapısı 70.000 m² alan üzerine kurulmuştur. (Harita 4.7.) Gerek demiryolu geçişi ile gerekse ağır ve hafif tonajlı araçların geçişine hizmet verecek şekilde inşa edilerek son halini almış 2019 yılı itibari ile hizmete açılmıştır. Yenilenen sınır kapısına sahip olan yerleşkenin iki ülke arasında ticaret hacmine katkı yapması beklenmektedir.

Harita 4. 7. Kapıköy Sınır Kapısı ve Çevresinin Topografya Haritası

Van ve bölge halkı için sınır ticareti bağlamında önemli bir potansiyele sahip olan Kapıköy Sınır Kapısı, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salahi tarafından hizmete açılmıştır. Kapıköy Sınır Kapısı, üzerinden demiryolu hattının geçtiği sınır kapılarından biri olup, araç ve yolcu geçişlerine de hizmet vermektedir. (Harita 4.8.)

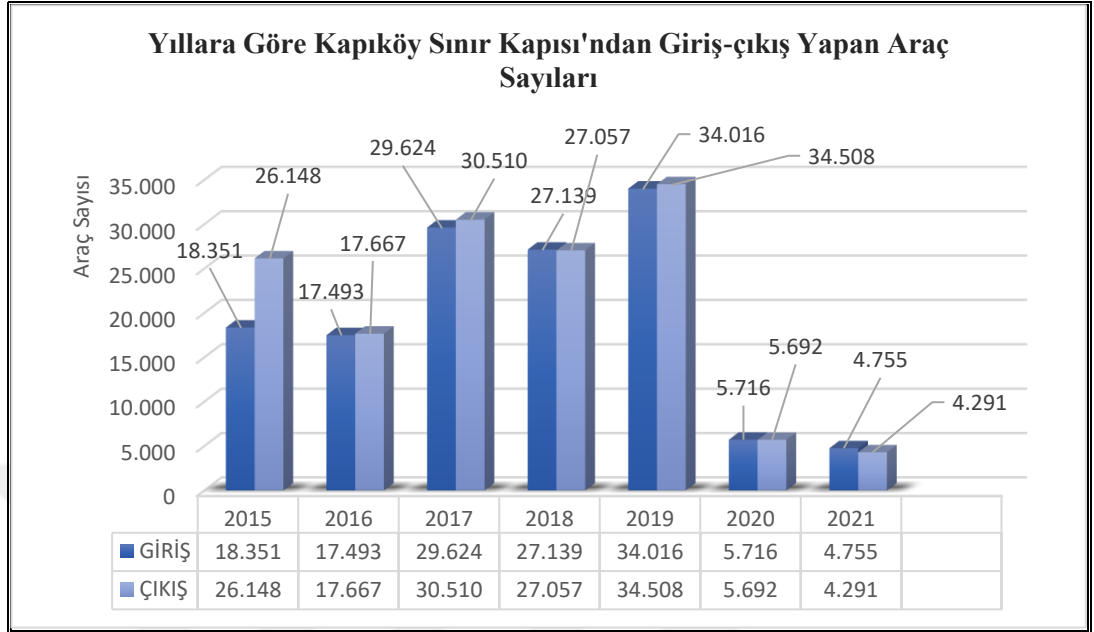
Harita 4. 8. Türkiye Demiryolları Haritası³²

Türkiye-İran arasında yer alan Kapıköy Sınır Kapısı, Van ili sınırları içerisinde yer alan Kapıköy 'den ismini almakla beraber Kapıköy Demiryolu Sınır Kapısı Van-Tebriz-Tahran demiryolu hattı üzerinde bulunmaktadır. Bu demiryolu sınır kapısı üzerine konuşlandırılmış olup Cumhuriyetin kuruluşundan sonra inşa edilen hat konumundadır (Bakırcı, 2013). Kapıköy Sınır Kapısı'nda dünya genelinde meydana gelen Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında 23 Şubat 2020 tarihinden itibaren tüm sınır giriş-çıkışları kapatılmıştır. Bu dönemde sınırda sadece yük trenlerinin geçişine izin verilmiş olup Sağlık Bakanlığı'nın belirlediği koşullarda hazırlanan sterilize işlemleri ile dört saatlik bir bekleme sonrasında ülkeye girişine izin verilmiştir. İran'a giriş-çıkış yapan trenlerin gümrük işlemlerinin ardından yük vagonları kontrol edilerek denetimleri yapılmıştır.

Modern binalarla inşa edilen Kapıköy Sınır Kapısı iklimlendirme özelliğine sahip olmakla beraber, gümrüksüz alışveriş yapılabilecek satış mağazaları ve yeme-

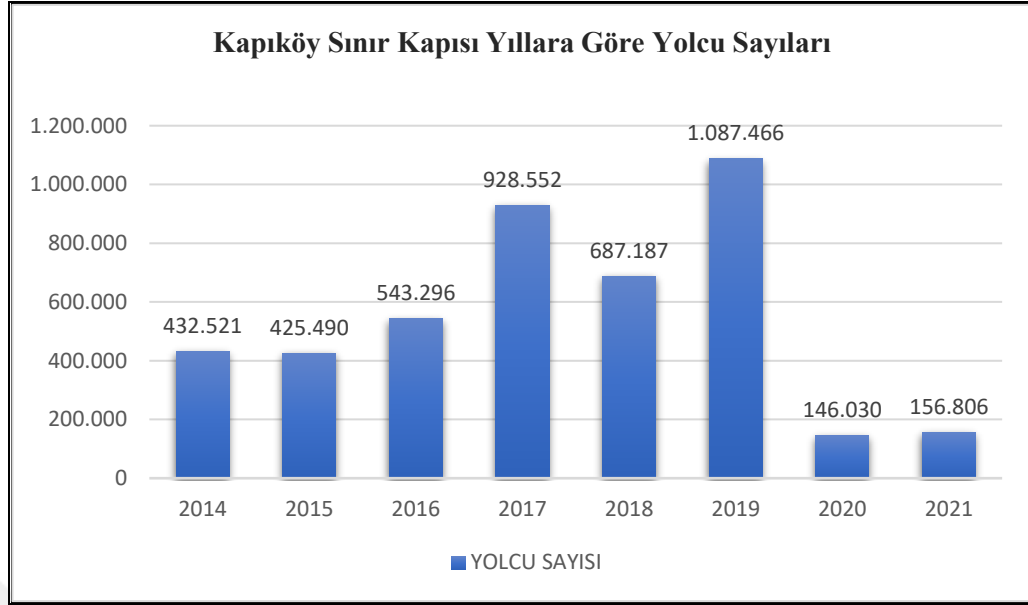
³² Erişim Tarihi: 07.10.2022, <https://i0.wp.com/rayhaber.com/wp-content/uploads/2019/02/tcdd-demiryolları-haritasi-2019-guncel.jpg?ssl=1>

içme alanları bulunmaktadır. Gümrüksüz bir şekilde alışveriş imkânına sahip olması da sınır kapısında ticareti geliştirmiştir. (Fotoğraf 4.13. – 4.14. – 4.15. – 4.16.)

Grafik 4. 5. Yıllara Göre Kapıköy Sınır Kapısı'ndan Giriş-Çıkış Yapan Araç Sayısı Sayıları (2015-2021) TÜİK.

Yıllara göre Kapıköy Sınır Kapısı'ndan giriş-çıkış yapan araç sayısı göstergeleri incelendiğinde 2015 yılında 18.351 araç girişi olup 26.148 araç çıkışı yapılmıştır. (Grafik 4.5.) 2016 yılında 17.493 araç giriş yapıp 17.667 araç çıkışı olmuştur. 2017 yılında çok büyük bir artış göstererek 29.624 araç giriş yapmış olup 30.510 araç çıkışı yapılmıştır. 2018 yılında araç girişleri 27.139 olup araç ile çıkış yapan 27.057 araç olarak görülmektedir. 2019 yılında ise sınır kapısından 545.077 araç girişi meydana gelmiş olup 542.389 araç da çıkış yapmıştır. 2021 yılında dünya genelini etkisi altına alan Covid-19 sürecinin meydana getirdiği kısıtlamalardan ötürü yolcu girişleri 70.119 araç girişi olup çıkış sayısı ise 75.104 araçtır. 2021 yılında salgın sürecinin meydana getirdiği kısıtlamalar etkisini göstererek araç girişleri 23.833 sayısına düşmüş araç çıkışları ise 21.950 araç çıkışı ile en düşük sayıyı görmüştür.

Grafik 4. 6. Kapıköy Sınır Kapısı Yıllara Göre Yolcu Sayıları. TÜİK.

Yıllara göre Kapıköy Sınır Kapısı yolcu sayıları incelendiğinde 2014 yılından itibaren artış görülmektedir. (Grafik 4.6.) 2019 yılında en büyük seviyeyi görerek 1.087.046 kişi olarak istatistiklere geçmiştir. 2019 yılından sonra 2020 yılında meydana gelen küresel Covid-19 salgınının olduğu dönemlerde 146.030 kişi olarak en düşük seviyeyi görmüştür. Bu bağlamda Kapıköy Sınır Kapısı gerek sınır kapısı ili gerekse bölge illeri gerekse de Türkiye'nin turizm potansiyeli bağlamında önemli bir yere sahiptir.

Türkiye, güney ve doğu yönlerinde 6, kuzeybatı istikametinde 2 olmakla beraber toplamda 8 ülkeyle kara sınırlarını paylaşmaktadır. Sahip olduğumuz konum itibari ile hemen hemen her tipte ulaşım sistemi yer almakta olup büyük bir kısmını ilk önce deniz, hava ve karayolu sınır kapılarından oluşmaktadır. T.C. Ticaret Bakanlığı verilerine göre, 18 Gümrük ve Dış Ticaret Bölge Müdürlüğü'ne bağlı 164 adet Gümrük Müdürlüğü bulunmaktadır. Kara Hudut Kapısı 8 ülkeyle 31 adet olup 23'ü faal durumdadır. Demiryolu Hudut Kapısı 8 adet olup 3'ü faal durumdadır. Deniz Hudut Kapısı 102 adet olup 41'i faal durumdadır. 64 adette Hava Hudut Kapısı bulunmakta olup 13'ü faal durumdadır (Gümrük Müdürlüğü). Faal olmayan yani fiilen kapalı olan Akyaka (Ermenistan) demiryolu sınır kapısı dışında 3 adet demiryolu sınırı savaş sebebi ile güvenlik durumundan ötürü kapalı olmakla beraber bu kapılar Suriye'de yer almaktadır. Birer adet demiryolu sınır kapısı ise Yunanistan,

Gürcistan, İran ve Bulgaristan’da yer almakta olup toplamda 8 demiryolu sınır kapısı bulunup geçişler sadece bazılarında sağlanmaktadır (Tablo 4.6.) (Bakırcı, 2013).

İran’a açılan Kapıköy Demiryolu Sınır Kapısı, Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş demiryolu hattı üzerinde yer almaktadır. Diğer demir yolları sınırı ise Osmanlı döneminde inşa edilmiş hatlar üzerinde yer almaktadır. (Fotoğraf 4.13)

Türkiye’nin Demiryolu Sınır Kapıları				
No	İl Adı	Kapı Adı	Ülke Sınırı	Bakanlar Kurulu Karar Tarihi
1	Edirne	Uzunköprü	Yunanistan (Açık)	04.09.1953
2	Edirne	Kapıkule	Bulgaristan (Açık)	01.04.1988
3	Gaziantep	İslâhiye	Suriye (Kapalı)	04.09.1953
4	Kilis	Çobanbey	Suriye (Kapalı)	04.09.1953
5	Kars	Akyaka	Ermenistan (Kapalı)	04.09.1953
6	Mardin	Nusaybin	Kamışlı (Kapalı)	04.09.1953
7	Van	Kapıköy	İran (Açık)	07.10.1971
8	Kars	Kars Tren Garı	Gürcistan (Açık)	26.10.2017

Tablo 4. 6. Demiryolu Sınır Kapıları Kaynak: Ticaret Bakanlığı Gümrükler Müdürlüğü.

Fotoğraf 4. 13. Kapıköy Sınır Kapısı.

Fotoğraf 4. 14. Modernizasyon Sonrası Kapıköy Sınır Kapısı.³³

Doğu ile batı dünyasını birleştiren tarihi İpek Yolu üzerine kurulan Kapıköy Sınır Kapısı, sahip olduğu konum ve yerleşkesi itibari ile gerek ülke ve gerekse bölge halkının ekonomisine katkı yapabilecek potansiyele sahiptir. Van il merkezine 100 km, Tahran’a 859 km, Tebriz’e 227 km ve Erbil’e ise 490 km uzaklıkta yer almaktadır. (Fotoğraf 4.14.)

Sınır kapısı Covid-19 tedbirleri neticesinde 24 Mart 2020’de araç ve yaya geçişlerine kapatılmıştır. 2021 Mart ayında kısmen Ekim ayında ise tamamen açılmıştır. Özellikle Yılbaşı ve Nevruz tatillerinde sınırda yoğunluk yaşanabilmektedir. Kapıköy Sınır Kapısı, İran ile en uzun kara sınırına sahip olan Van ilinin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Örneğin sadece 15 Ekim’de Covid-19 tedbirleri sonrasında tamamen açılışı ile GTM verilerine göre 18.000 turist giriş yapmıştır. 2019 yılında ise Van İline toplamda 500 bin İranlı turist giriş yapmıştır. Bu bağlamda ticaret hacmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimiz için yüksek potansiyele sahip olan sınır kapısıdır. (Fotoğraf 4.15.- 4.16.)

³³ Erişim Tarihi; 07.10.2022, https://www.gtias.com.tr/tr/tamamlanan-proje-detay/kapikoy_sinir_kapisi#van-65

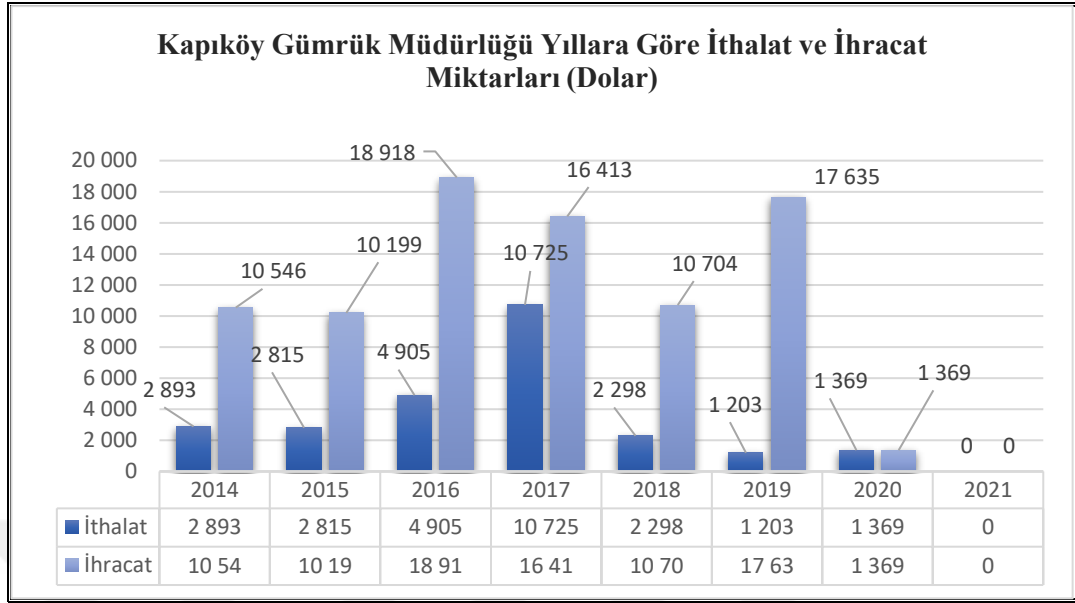

Fotoğraf 4. 15. Modernizasyon Sonrası Kapıköy Sınır Kapısı Girişi.

Fotoğraf 4. 16. Modernizasyon Sonrası Kapıköy Sınır Kapısı Yerleşkesi İç Kısmı.³⁴

³⁴ Erişim Tarihi; 07.10.2022, https://www.gtias.com.tr/tr/tamamlanan-proje-detay/kapikoy_sinir_kapisi#van-65

Grafik 4. 7. Kapıköy Gümrük Müdürlüğü Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları (2018-2021) TÜİK.

Kapıköy Gümrük Müdürlüğü verilerine göre 2014 yılında sınır kapısı 2 milyon 893 bin dolar ithalat miktarına sahiptir. (Grafik 4.7.) İhracat miktarı 10 milyon 546 bin dolar olup ithalat oranından beş kat fazla olduğu görülmektedir. 2015 yılında ise 2 milyon 815 bin dolar olan ithalat miktarını 10 milyon 199 bin dolar ile tekrardan beş katı olarak karşımıza çıkarmaktadır. 2016 yılında ise ithalat miktarı 4 milyon 905 bin dolara çıkmış olup ihracat miktarı ise 18 milyon 918 bin dolar olarak en fazla olduğu yıl olarak görülmektedir. 2017 yılında ise ithalat miktarı 10 milyon 725 bin dolar olup ihracat miktarı ise 16 milyon 413 bin dolara gerilemiştir. 2018 yılında toplam ithalat miktarı 2.298.117 dolar olup ihracat miktarı ise 10.704.177 dolar ile ihracat miktarının ithalat miktarından beş kat daha fazla olduğu görülmektedir. 2019 yılında ise 1.203.498 dolar civarında olan ithalat miktarını 17.635.135 dolar ile ihracat miktarı takip etmektedir. 2019 yılındaki ihracat miktarı son yıllarda kat ve kat artış göstermiştir. 2020 yılında Covid-19 salgının getirdiği kısıtlamalar neticesinde ithalat miktarı 65.876 dolar olup, ihracat miktarı ise 1.368.058 dolar ile ihracat miktarında en düşük yıl olmuştur. 2021 yılı itibari ile salgın sürecinin hafiflemesiyle az dahi olsa ithalat miktarı artış göstererek 383.772 dolara ulaşmıştır.

4.3.3. Esendere Sınır Kapısı

Esendere Sınır Kapısı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakkâri Bölümü'nde, Hakkâri ilinin Yüksekova ilçe sınırları içerisinde olup ilçe merkezine 40 km uzaklıkta bulunmaktadır. Esendere Belde'sinde 37° 43' kuzey enlemi ile 44° 37' doğu boylamında yer almaktadır. İran sınırı olan Esendere D-400 karayolu ile önce Yüksekova ilçesine ardından çevre illere bağlanmakta olup sınır kapısının bulunduğu yerleşkenin ortalama yükseltisi 1635 m'dir. (Harita 4.9.)

Harita 4. 9. Hakkâri Karayolları Haritası.³⁵

Esendere Sınır Kapısı'nın bulunduğu saha Türkiye'nin jeolojik ve jeomorfolojik yapısı gibi dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Hakkâri ili bulunduğu konum itibarı ile bütünüyle Alp-Himalaya kıvrımlı dağ sistemi üzerinde yer almaktadır. İlin % 86'sı dağlık sahalarla kaplanmıştır. Rakımı 3000 m'nin üzerinde çok sayıda dağ ve zirve yer almaktadır. Özellikle bunlardan biri olan Cilo Dağları üzerindeki Uludoruk Tepesi 4135 m yükseltisi ile ön plana çıkıp Türkiye'nin ikinci yüksek yeri özelliğine sahiptir (Şahin & Kahraman, 2017). (Harita 4.10.)

³⁵Erişim Tarihi; 08.10.2022, <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/11Bolge/iller/IlHakkari.aspx>

Harita 4. 10. Esendere Sınır Kapısı ve Çevresinin Topografya Haritası

Esendere Sınır Kapısı'nın etki alanı içinde yer alan en önemli yerleşmeler Hakkâri, Şemdinli, Yüksekova ve Çukurca olup dört bir yanı yüksek dağ sıraları ile çevrilidir (İzbrak, 1946). Esendere Sınır Kapısı, tarihi İpek Yolu üzerinde yer almakta olup ticari ve turistik değeri yüksek olmakta ve etki alanı içinde olan kentlere ekonomik katkılar sağlamaktadır. Özellikle Yüksekova şehrinin gelişmesinde, Esendere Gümrük Kapısı'nın ilçe sınırlarında yer alması önemli bir etki olmuştur (Kaya, 2008). Esendere Gümrük Kapısı'nın etki altında bıraktığı Yüksekova ilçesinde ADNKS verilerine göre 119.194 kişi, Hakkâri merkez ilçesinde 77. 606 kişi, Şemdinli ilçesinde 42.626 kişi, Çukurca'da ise 15.652 kişilik nüfusu barındırmaktadır (TÜİK).

Esendere Sınır Kapısı, güvenlik amacıyla yakın zamanda modernize edilmiş olup özellikle mülteci akınlarına ve kaçakçılık gibi yasal olmayan durumlarda güvenlik zafiyetini en aza indirmek amacıyla yenileme çalışmaları yapılmıştır. (Fotoğraf 4.17. – 4.18.) İpek Yolu üzerinde bulunmasından dolayı Anadolu ticaretine yön veren bir konumda olan Esendere Gümrük Kapısı bölgesel kalkınma açısından önemli olup bölge ve ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Sınırın diğer tarafında yer alan İran İslam Cumhuriyeti'nde yaşanan siyasi yapılanmadan dolayı ABD tarafından ülkeye sürekli ambargo uygulanmakta olup bu ambargo sınır kapısının ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir. Zaman zaman yaşanan terör olayları sonucunda ise bu sınır kapısının kapandığı dönemler görülebilmektedir.

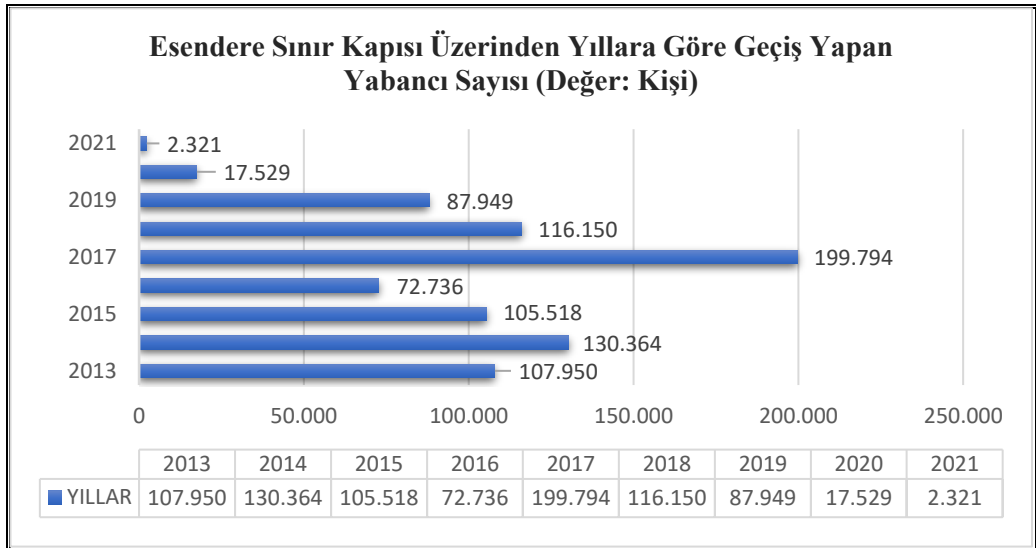
Fotoğraf 4. 17. Esendere Gümrük Kapısı Yerleşkesi.³⁶

³⁶Erişim Tarihi; 07.10.2022, https://www.gtias.com.tr/tr/tamamlanan-proje-detay/esendere_sinir_kapisi#dt19

Fotoğraf 4. 18. Esendere Sınır Kapısı Girişi.

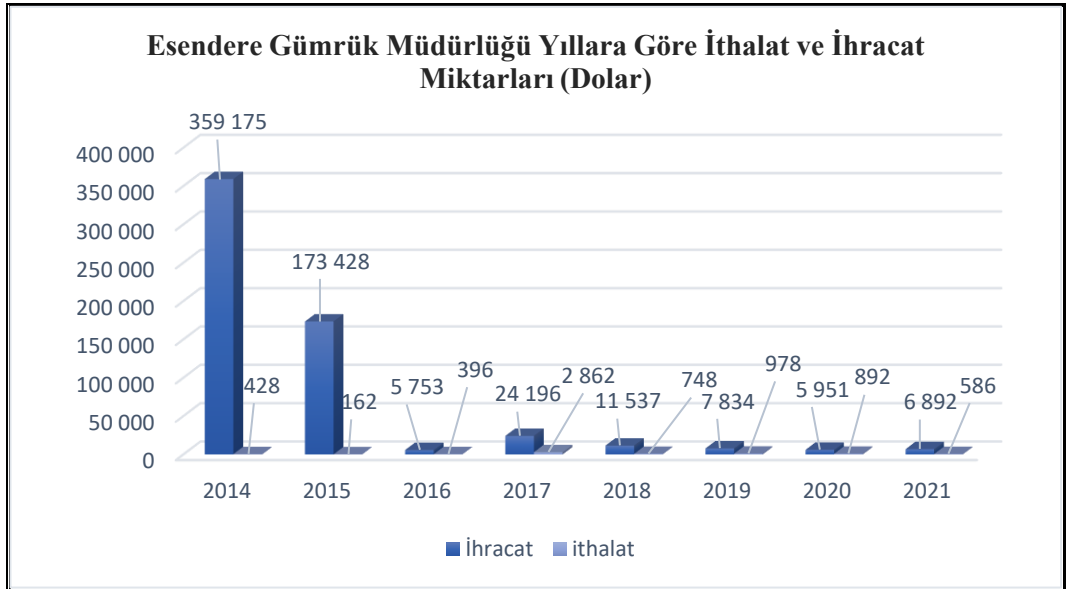
50.000 m² alan üzerine kurulu olan sınır kapısı yılda ortalama 14.000 TIR'a, 39.000 araca ve 724.000 yolcuya ev sahipliği yapmaktadır. Yerleşkenin son derece modern binaları olup yüksek standartlara sahip yerleşke konumundadır. Modernizasyon çalışması neticesinde yeni yerleşkenin yapımı 2007 yılında tamamlanıp hizmete sunulmuştur (Esendere Gümrük Müdürlüğü).

Grafik 4. 8. Esendere Sınır Kapısı Üzerinden Yıllara Göre Geçiş Yapan Yabancı Sayısı (2013-2021) TÜİK.

Esendere Sınır Kapısı üzerinden Türkiye'ye giriş yapan yabancı sayısı incelendiğinde 2013 yılı itibari ile 107.950 kişi giriş yapmış olup 2014 yılında bu sayı 130.364 kişi olarak görülmüştür. (Grafik 4.8.) 2015 yılında ise tekrar düşüş göstererek 105.518 kişi olmuş olup 2016 yılında ise 72.736 kişi olmuştur. 2017 yılında ise 199.794 kişi ile 2013 ile 2021 yılları arasında en yüksek sayıya ulaşmıştır. 2018 yılında 116.150 yabancı giriş yapmıştır. 2019 yılında ise 87.949 kişi giriş yapmıştır. Covid-19 salgınından ötürü 2020 yılında ise 17.529 kişi ile bu sayı oldukça azalmıştır. 2021 yılında ise 2.321 kişi ile en düşük seviyeyi görmüştür. Elbette salgın sürecinin hafiflemesi ile tekrar giriş ve çıkışta artışlar görülmüştür. Yine bu bağlamda Esendere Sınır Kapısı üzerinden Türkiye'ye geçiş yapan yabancı sayılarına bakıldığında önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Özellikle bu turizm potansiyeli Van ilinde çok bariz bir şekilde görülmektedir diyebiliriz.

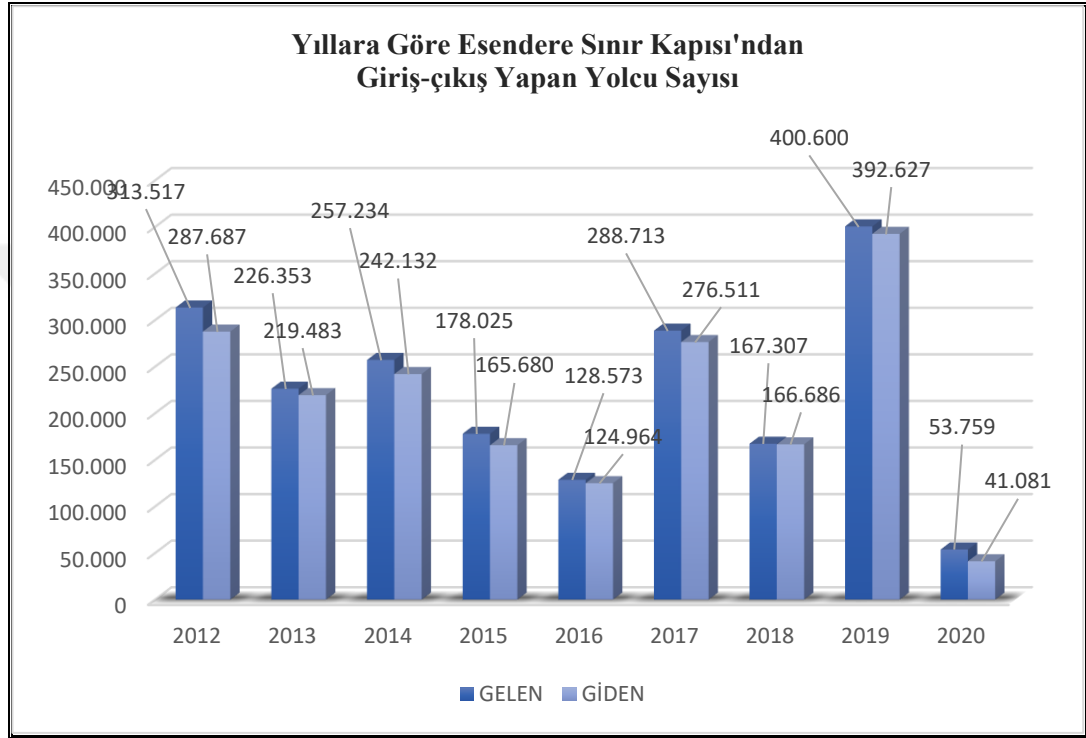
Esendere Sınır Kapısı, Yüksekova ilçesine 40 km, Hakkâri il merkezine 116 km uzaklıkta yer alıp, İran'ın başkenti Tahran'a 816 km, Tebriz'e ise 196 km uzaklıkta ve Erbil'e ise 371 km uzaklıkta yer almaktadır. Bu bağlamda komşu ülkelerin başkentlerine daha yakın uzaklıkta yer alması ticari bağlamda artı değer katmaktadır.

Grafik 4. 9. Esendere Sınır Kapısı Yıllara Göre İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Miktarları (Dolar) (2014-2021) TÜİK.

Sınır ticareti bağlamında Esendere Sınır Kapısı üzerinden yapılan dış ticaret hacmine bakıldığında ihracat miktarının en fazla olduğu yıl 2014 yılında 359.175

dolar olup 2015 yılında ihracat miktarı 173.428 dolara gerilemiştir. (Grafik 4.9.) Esendere Sınır Kapısı'nın dış ticaretinde son yıllarda meydana gelen azalışın sebebi tüm dünyayı saran Covid-19 sürecidir. Esendere Gümrük Müdürlüğü verileri incelendiğinde ticarete en büyük paya sahip olan ürünün %75 ile metal cevherleri olduğu anlaşılmaktadır. Toplam ithalatın çoğunluğunu ise meyveler ve sert kabuklu gıda ürünleri oluşturmaktadır.

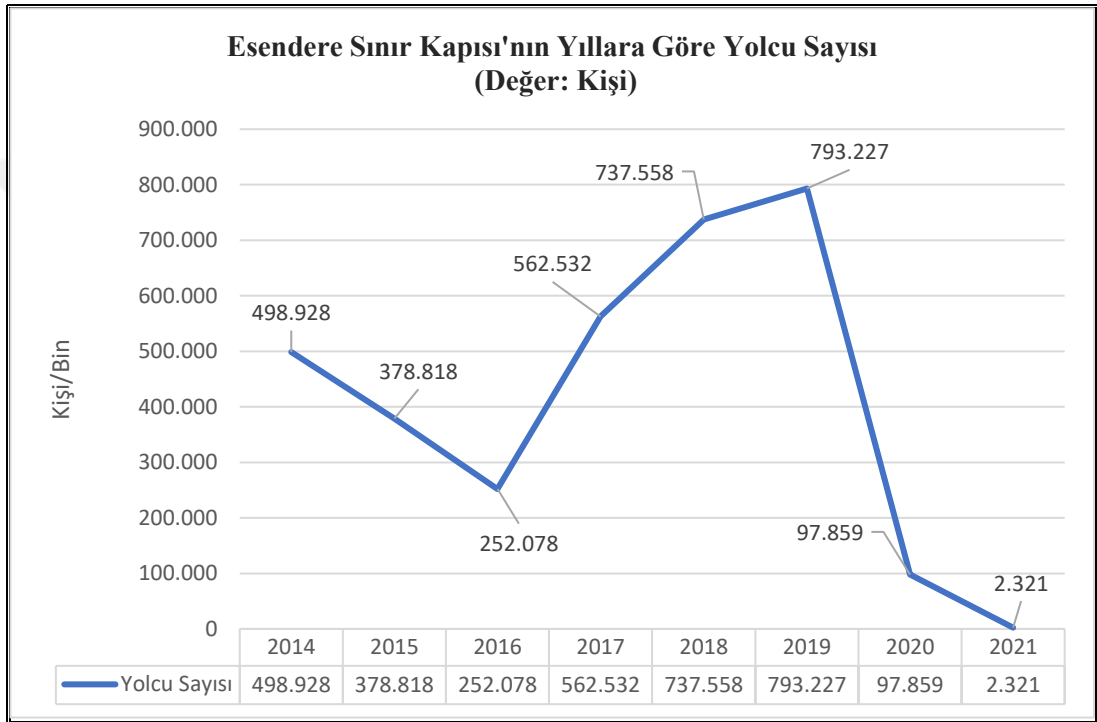
Grafik 4. 10. Yıllara Göre Esendere Sınır Kapısı'ndan Giriş-Çıkış Yapan Yolcu Sayısı (2018-2020) TÜİK.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Esendere Sınır Kapısı'ndan giriş ve çıkış yapan kişilerin genel anlamda ticaret, turizm ve ziyaret amaçlı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak sınır kapısını kullanan insan sayısı yıllara göre değişiklik göstermektedir. Bu değişikliğin sebebi ticari ve ekonomik olduğu gibi zaman zaman terör olayları neticesinde de azalma görülmüştür (Koday, Koday, & Kızılkın, 2019).

Yıllara göre giriş-çıkış yapan yolcu sayılarına bakıldığında sınır kapısında son dört yılda en fazla yoğunluk 2019 yılında olmuştur. 2019 yılında gelen yolcu sayısı 400.600 kişi, çıkış yapan yolcu sayısı 392.627 kişi olarak gerçekleşmiştir. (Grafik 4.10.) Sınır kapısını kullanan kişi sayısında 2020 yılından itibaren azalma görülmekle beraber 2021 yılında en düşük seviyeyi görmüştür. Bu azalışın sebebi

tüm dünyayı saran Covid-19 salgınının getirdiği kısıtlamalar neticesinde meydana gelmiştir.

İran halkının Türkiye'yi tercih etmesindeki nedenleri arasında İran İslam Cumhuriyetinin siyasi yönetimi biçimi, kültürel bağlar, yılbaşı ve Nevruz Bayramı tatilleri gibi kutlamalar gelmektedir. Türk vatandaşlarının İran'ı tercih etmesindeki temel sebeplerden biri ise bavul ticareti, para değerinin düşük olması ve akrabalık bağları gibi sebeplerdir (Koday, Koday, & Kızıllıkan, 2019).

Grafik 4. 11. Esendere Sınır Kapısı'nın Yıllara Göre Yolcu Sayısı. TÜİK.

Esendere Sınır Kapısı'ndan geçiş yapan yolcu sayıları istatistikleri incelendiğinde 2014 yılından 2021 yılına kadar ki dönemde en fazla geçiş 2019 yılında yapılmış olup bu sayı 793.227 kişi ile en yüksek seviyededir. 2018 yılında gerçekleşen yolcu sayılarına bakıldığında 737.558 kişi olup 2019 yılında bu sayı artış göstererek 793.227 kişiye ulaşmıştır. 2020 yılında yolcu sayısı 97.859 kişiye düşmüş olup bu düşüşün sebebi tüm dünyayı etkisi altında bırakan Covid-19 salgınının getirdiği kısıtlamalardır. 2021 yılında en düşük yılı görerek bu sayı 2.321 kişiye ulaşmıştır. (Grafik 4.11.)

4.3.4. Borualan Sınır Kapısı

Borualan Sınır Kapısı 01.01.1985 yılında, faaliyete geçmek üzere Iğdır ili Aralık ilçesi Borualan mevkiinde, Türkiye-İran sınırında Borualan Gümrük Müdürlüğü adı altında birinci sınıf gümrük idaresi olarak Bakanlık Makamının 22.10.1984 tarihli onayı ile kurulmuştur. Tek taraflı olarak açılan bu kapı, İran tarafında gerekli altyapı ve üstyapı çalışması yapılmadığından ve sınır kapısının verimli olmaması gerekçesiyle Bakanlık Makamının 08.04.1988 tarihli onayı ile kapatılmıştır (TBMM).

Borualan kara sınırının güvenliği hudut karakolu ile sağlanmaktadır. Bu hudut kapısı şu an kapalı durumdadır. Türkiye kısmında yer alan sınırda yol stabilize olup gerekli çalışmalar 2007 yılında tamamlanmıştır. Türk-İran heyetleri arasında Tahran'da imzalanan antlaşma zaptında Dilucu-Maku Hudut kapılarının Ortak Kapı modeli gündeme gelmiştir. Dilucu Sınır Kapısı'nın 20 km uzaklıkta olması ve İran tarafındaki güvenlik sorunu nedeniyle yakın zamanda açılmayacağı ön görülmektedir.

4.4. Sınır Kapılarının Siyasi Coğrafya Açısından Önemi

Sınır, mekânsal coğrafi egemenlik olarak günümüz devletlerinin içeriğine uygun bir terim şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Zira devlete ait tanımlar sınırlar ile belirlenmiştir. Örneğin ülke sınırları içerisinde devlet yasalarına göre davranma zorunluluğunda olduğu gibi. Günümüz siyasi haritalarına bakıldığında tüm devletler egemenliklerinin bir göstergesi olarak belirli bir sınıra sahiptir.

Sınırlar yalnızca devletleri değil aynı zamanda toplumları ve sosyal organizasyonları da birbirinden ayırmaktadır. Yine devletlerin de birbiri ile olan ilişkilerine aracılık etmektedirler. Çünkü bugün dünya üzerinde var olan sınırların çoğunluğu tarihsel bir sürecin nüvesidir denilebilir. Sınırlar yalnızca devletler arası egemenlik haklarını belirlemekle kalmaz küresel dünya düzeni üzerinde de etkisi mühimdir. Tarihsel süreç içinde sınırlar boyutsal olarak dört bağlamda incelenir (Anderson, 1996). Bunlar:

1. Sınırların devlet siyaseti ve politikası üzerinde yadsınamaz etkisi mevcuttur. Ülkelerin refah seviyesi ve güç arasında sıkı sıkıya ilişki vardır.

2. Ülke yönetimine gelen hükümet politikaları üzerinde etkileri bulunmaktadır.
3. Sınırlar ülke içindeki ulusal kimliklerin belirlenmesinde etkili olup sınırını çizmektedir.
4. Sınırlar zamana ve devre göre değişmektedir. Sınır kavramı Sosyoloji, Coğrafya, Antropoloji, Politika ve uluslararası hukukta farklı anlamlarla ifade edilebilir (Anderson, 1996).

Sınırların özellik ve fonksiyonları ise şu şekildedir:

1. Sınırlar devletlerin egemenlik alanlarını ifade etmektedir.
2. Sınırlar devletler arası zenginlik ve iş birliğini sağlar.
3. Sınırlar hukuki zorunlulukları olan bir olgudur. Örneğin vergi mükellefiyetliği gibi.
4. Sınırların fonksiyonlarından biri de mülk, mülkiyet ve egemenlik unsurudur.
5. Sınırlar aynı zamanda devletler arası sosyal, politik ve ekonomik konumdadır (Newman, 2000)..
6. Sınırlar devletlerin yetki ve otoritelerinin hatlarını belirler (Boggs, 1940).
7. Sınırlar devletler arası sosyo-ekonomik hareketleri belirler ve düzenler.
8. Sınırlar vatandaşlık haklarını korur.
9. Sınırlar ülke nüfuslarını sınıflandırmada bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Albert, 2007).

Devletlerin sahip oldukları sınırların özellikleri zamanla değişebilmektedir. Zaman zaman da işlevleri farklılaşabilir. Örneğin Avrupa Birliği (AB) sınırları veya NATO sınırları gibi. Sınırların devletler üzerindeki etkisi güç bağlamında birbiri ile yakın ilişkilidir.

Suriye krizi esnasında yaşanan ve yaşanmakta olan mülteci sorunu, kaçakçılık ve savaş gibi sorunlar beraberinde politik sınırların önemini arttırmış hatta önemli bir tartışma konusu olarak ülke gündeminin zirvesine oturmuştur.

Bu bağlamda: *“Etnik, dini, ideolojik ve kültürel bilinç ve kimliklerin yeniden güçlendiği ve farklı siyasal hareketlerin etkili olduğu bu yeni dönemde hem Ortadoğu’da hem de Türkiye’de coğrafi politik sınırlar farklı bağlamlarda tartışma konusu olmaya başlamışlardır. Politik sınırlar üzerine yükselen eleştirel tartışmalar,*

aynı zamanda etnik, kültürel, düşünsel, mekânsal sınırların varlığı üzerine de tartışmaları beraberinde getirmektedir. Sınır, sadece ontolojik bir algı ya da kurgu olarak değil aynı zamanda epistemolojik bir kurgu olarak da inceleme ve tartışma konusu olmaktadır. Bu bağlamda, sınır ve sınır bölgelerinde insanlar, mekânlar, gündelik hayat, ekonomiler, tarih, bilgi ve siyaset alanlarında meydana gelen çoklu değişimlerin, dönüşümlerin, kırılmaların ve kopuşların nasıl meydana geldiği sorusu daha fazla önem arz etmektedir.” (Aras, 2014). Tarihsel süreç içerisinde sınır kavramı XX. yüzyılda olduğu kadar içinden çıkılmaz bir hal almamıştır. Çünkü XX. yüzyılın beraberinde getirdiği savaşlar, etnik unsurlar ve milliyetçilik kavramları politik sınırların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Batı dünyasında meydana gelen sınır çatışmaları, ulus-devletlerin küreselleşme dalgası, göç, etnik unsurlar, milliyetçilik ve din-mezhep çatışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda sınır sorunu ve sınır güvenliği hususu mekânı-coğrafyayı aşan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Aras, 2014). Vatan kavramının yenilik kazandığı ve milliyetçi bir kavramın ortaya çıktığı bu dönemde sınırlar sıkça tartışılmaktadır. Örneğin ABD, İsrail ve Hindistan sınır güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. ABD, Meksika sınırına duvar; İsrail, Filistin sınırına duvar örerek güvenliğini sağlamıştır. (Fotoğraf 4.19.) Ayrıca ülke sınırlarını güvence altına almak kendi egemenlik alanını belirlemek hatta güvenliği sağlamak amacıyla bu devletler milyarlarca dolar para dahi harcamıştır.

Fotoğraf 4. 19. ABD ile Meksika Sınırı Arasında Yapılan Duvar.³⁷

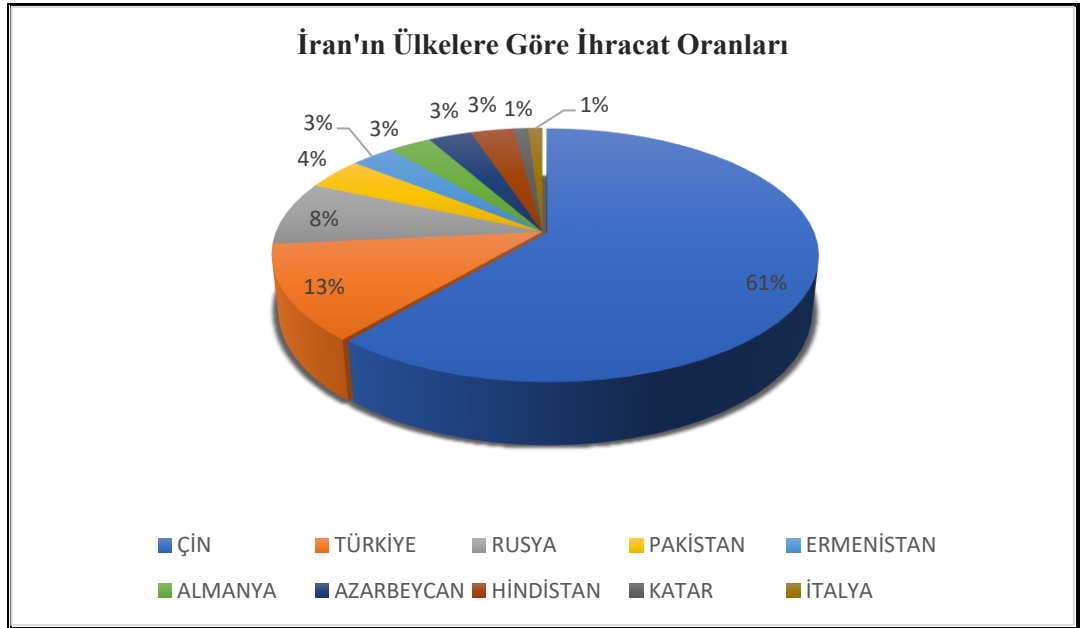
İran sınırında yasal olmayan göçler, sınır ticareti (kaçakçılık), sınır güvenliği, askeri varlık, uyuşturucu ve terör gibi unsurlar ülke siyasetini etkilediği gibi sınır bölgesinde yaşayan bölge halkının sosyo-ekonomik yapısı üzerinde de oldukça önemli bir etkiye sahiptir.

Türkiye'nin sınır hatlarında meydana gelen gelişmeler ve yaşanan anlaşmazlıklar siyasal olayları derinden etkilemektedir. Örneğin 1990'da SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye'nin yeni komşuları ortaya çıkmıştır. Bu komşular Ermenistan-Gürcistan olup akabinde ise Avrupa Birliği'ne katılan yeni ülkelerden olan Yunanistan ve Bulgaristan Türkiye'nin sınırlarında büyük değişiklikleri meydana getirmiştir. Türkiye doğu sınırında Ermenistan ve Gürcistan gibi yeni doğmuş iki devlete batı sınırında ise Avrupa Birliği'ne komşu olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine komşu olması yaşanan savaşlardan ve çatışmalardan etkilenmesi sonucunu beraberinde getirmektedir. Örneğin Irak ve Suriye'de yaşanan çatışmalar ve savaşların Türkiye üzerindeki etkisi büyüktür.

Türkiye komşu olduğu ülkelerle ılımlı bir politika izlediği gibi kendi güvenliği için sert müdahalelere giriştiği dönemleri de yaşamıştır. Ayrıca sınır bölgelerindeki kentler de sınırlara dayalı dış siyasetten payını almıştır. Sınır bölgeleri

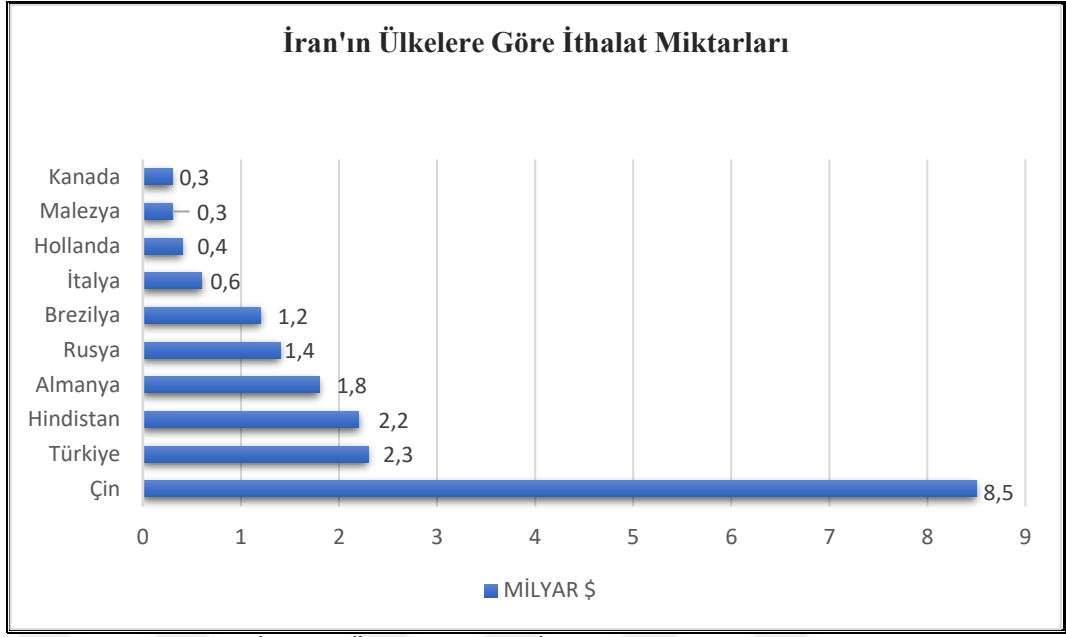
³⁷ Erişim Tarihi; 18.10.2022, <https://www.indyturk.com/node/175471/d%C3%BCn%C3%BCn%C3%BCn/trump%C4%B1n-meksika-s%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1ndaki-duvar%C4%B1-siyaha-boyama-talebi-500-milyon-dolar%C4%B1k-ek>

siyasal, ekonomik, kültürel vb. hususlarda sınırların etkisi ile meydana gelen dış siyaset anlayışından dolayı oldukça hareketli dönemler yaşamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren sınır bölgelerini tam hattıyla ortaya çıkarma, sınır bölgelerini koruma ve kendi güvenliğini tehdit eden olası durumlara karşı hep önlem almaya yönelik siyaset izlemiştir. Çünkü sınırlar sınır bölgesindeki köy, ilçe ve illerdeki nüfusun sosyo-ekonomik yapısı ve güvenliği üzerinde etkiye sahiptir. Örneğin Türkiye- İran sınırının ekonomik potansiyeli bölge halkına ve her iki ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Çünkü döviz girişi yöreyi, bölgeyi ve ülkeyi kalkındırmada etkili bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Böylesi bir durumda sınır ticaretinin ülke ticaretine ve ekonomisine katkıları yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu durum da ülkelerin siyasi ve politik davranışlarının şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Grafik 4. 12. İran'ın Ülkelere Göre İhracatı (2020). Kaynak: Trademap–directdata/Türkiye Verileri.

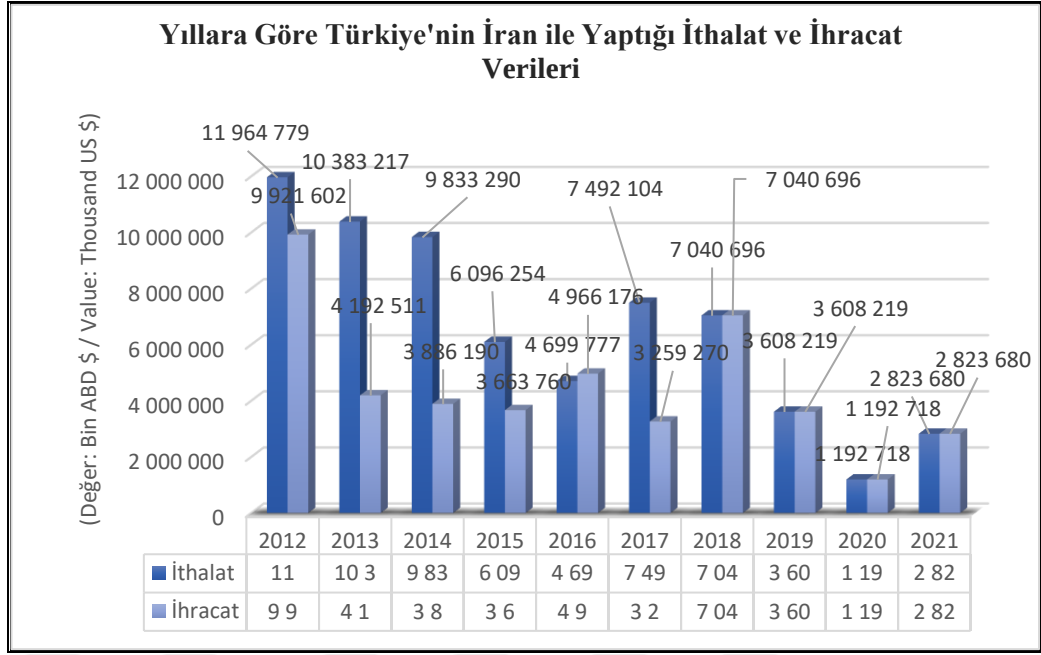
Ülkelere göre İran'ın ticaret hacmine bakıldığında en fazla ihracat miktarının olduğu ülke Çin olarak görülmekte olup ikinci sırada ise Türkiye yer almaktadır. (Grafik 4.12.)

Grafik 4. 13. İran'ın Ülkelere Göre İthalatı (2020). Kaynak: Trademap–directdata/Türkiye Verileri.

İran'ın ülkelere oranla dış ticaretinde ithalata bakıldığında ise en fazla pay yine Çin'e ait olmakla beraber ikinci sırada ise Türkiye yer almaktadır. (Grafik 4.13.)

Sınır ticareti 1980'li yıllarda ortaya çıkmış olmakla beraber Türkiye'nin doğu ve güneydoğuda Irak, Suriye ve İran ile komşu olması tarihin ilk dönemlerinden bu yana dini, tarihi ve kültürel açıdan benzerliklerinin olması bu ülkelerle sınır ticaretini arttırmıştır. Türkiye'nin bu ülkelerle olan dış ticaretine bakıldığında genellikle ülkenin dışa en bağımlı olduğu enerji kaynaklarından petrol ve doğalgaz gelmektedir. Türkiye ise sınır bölgesindeki ülkelere genellikle işlenmiş sanayi ürünleri ile tarımsal ürünler ihraç etmektedir. Türkiye ilk defa 1978 yılında petrol ihtiyacını daha ucuz yoldan karşılamak amacıyla İran ile sınır ticaretine başlamıştır (Beceren & Koç, 2016).

Grafik 4. 14. Yıllara Göre Türkiye'nin İran ile Yaptığı İthalat ve İhracat Verileri. TÜİK.

Devletlerin sahip olduğu sınırları etkileyen önemli bir diğer faktör ise ekonomik unsurlardır. Örneğin sınır bölgelerinde yapılacak olan ticari ilişkiler, yatırımlar ve pazar alanları devletlerin sınır bölgesi politikasını ve dış siyasetini etkilemektedir. İran sınırında mevcut olan ekonomik pazarların Türkiye için olumlu etkileri olduğu önemli bir gerçektir. Zira sınır bölgesindeki ekonomik farklılıkların bölgedeki işsizliğe çözüm olacağı, istihdam sağlayacağı hatta tersine göç hareketlerini hızlandıracağı düşünülebilir. Sınır bölgesindeki ticari unsurlar iki ülke sınırlarındaki halkın refah düzeyini etkilemektedir. Sınır bölgelerindeki ticari faaliyetler ülkeye döviz girdisini de arttırmaktadır. Grafik 4.14.'de Türkiye'nin İran'a yönelik ithalat ve ihracat verileri incelendiğinde en düşük dönemin 2019 yılı olduğu görülmektedir. Bu düşüşün sebebi ise 2019 yılından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi (Grafik 4.14.)

Sınır ticareti ülkelerin dış politikası üzerinde oldukça büyük bir öneme sahiptir. Sınır bölgesinde yaşayan halkın ekonomik yapısı üzerinde etkili olduğu gibi ülke ekonomisini de hem dolaylı hem de doğrudan etkilemektedir. Sınır ticaretinde ülkelerin amaçları şu şekildedir (Orhan, 2000):

- Bölgede yaşayan halkın ihtiyaçlarını kısa sürede temin etmek
- Kaçakçılığın önüne geçilmesi

- Dış ticaretini geliştirmek ve bürokrasi ile zaman kaybını önlemek
- Sınır bölgesi halkının refah düzeyini arttırmak
- İstihdam sağlamak
- Dış ticarete yönelik eğilimlerin arttırılmasını sağlamak (Becerren & Koç, 2016).
- Ülke içinde gelişmişlik farkını azaltmak (Orhan, 2000).

SSCB'nin 1991 yılında dağılması Türkiye'nin doğu sınırında özellikle İran sınırında geniş ölçekte bir ticaret ve turizm hareketliliği görülmesine sebebiyet vermiştir. Bağımsızlığını kazanan devletler de Türkiye üzerinde iktisadi anlamda yeni girişimlerin doğmasına fırsat tanımıştır. Ancak Ermenistan'ın dostane olmayan tavırları Alican Sınır Kapısı'nın kapanmasına ve taraflar arasında ticari kayba sebebiyet vermiştir.

İran sınırı ekonomik, siyasi, güvenlik ve stratejik açıdan ülke siyasetine yön vermektedir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren İran sınırının dağlık, engebeli ve kontrolü zor olan yapısından dolayı zaman zaman terör olaylarına ve isyanlara sebebiyet verdiği görülmektedir. Bazı dönemlerde sınır bölgesinde yaşanan isyanlar sınıra komşu olan iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarında İran sınırında yaşanan Ağrı İsyanı gibi. Özellikle 1980-2000 yılları arasında zirveye ulaşan PKK terör örgütünün eylemleri, faaliyetleri ve istekleri iki ülke arasında gerginliklere sebebiyet vermiştir. Yine Körfez Savaşı'nda İran'ın Kuzey Irak'ta Saddam Hüseyin'e karşı Kürt gruplarını desteklemesi Türkiye'yi kızdırmıştır. Bununla birlikte İran'ın Türkiye sınırında kontrolünü sağlayamadığı güvenlikten dolayı terör örgütü grupları Türkiye'ye karşı eylemlerini arttırmaktadır. Böylesi bir durumda iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine ve dış siyasetinde değişimlere sebebiyet vermiştir.

Sınırlar genellikle tehlike kelimesi ile yan yana kullanılmaktadır. Bu durumun sebebi ise istenmeyen göçmenler, teröristler, militanlar, tehlikeli ideolojik insanlar ve bulaşıcı hastalıkların giriş noktası olarak görülmesidir. Sınırlar yine sadece ülkelerin egemenlik hatlarını birbirinden ayıran alan olarak görülmez aynı zamanda sınır bölgesinde yaşayan insanların sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerini etkileyen dinamik bir organ olarak görülebilir. Sınırlar hem milletleri ayırmakta hem de

birleştirmede önemli bir organ olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine sınırlar coğrafyayı sadece siyasi açıdan ilgilendirmemekte olup bir devletin egemenlik sahası ve devletin gelişmesi üzerinde son derece etkilidir. Çünkü ülkenin dış siyasetini belirleyen en önemli unsurdur diyebiliriz (Deniz T. , 2020). Ortadoğu'ya komşu olan Türkiye'nin sınır komşusu İran ile ilişkileri dış politikayı etkilediği gibi özellikle sınır güvenliğini yani egemenlik haklarının sınırını etkilemektedir. Özellikle Türkiye'nin son yıllarda İran ile olan sınırında siyasi-idari açıdan yönetim ve güvenlik sorunları daha çok ortaya çıkmıştır. Çünkü sınır bölgesinin güvenliği kontrol edemeyen İran Türkiye'ye güvenlik açısından ciddi sıkıntılar yaşatmaktadır. Sınır bölgesinin güvenliği demek ülkenin güvenliği demektir denilebilir.

Sınır bölgelerinde yaşanan çatışmalarla ilgili olarak siyasi coğrafya açısından yapılan değerlendirme dikkat çekicidir: *“Siyasi coğrafyada ön plana çıkan tartışma temalarından biri de dekolonizasyon ve post-sömürgecilik sonrasında sömürge güçleri tarafından Afrika’da çizilen üst üste bindirilmiş sınırların varlığıdır. Avrupa’da masa başında çizilen sınırların belirlenmesinde yerel topluluklar (kabileler) ve kültürlerin konumları dikkate alınmamıştır. Böylece ortaya iç çekişmelere, kabileler arası çatışmalara hatta savaşlara yol açan kültürel sınırlar ile çelişen siyasi sınırlar çıkmıştır. Günümüzde söz konusu üst üste binmiş sınırların varlığı, Afrika’da devam etmektedir.”* (Deniz T. , 2020). Bu bağlamda İran sınırında özellikle Osmanlı Devleti zamanında yaşanan dinsel, kültürel ve ekonomik sorunlar savaşların çoğunluğunun sebebi olmuştur. Örneğin Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti döneminde doğu bölgelerinde yürüttüğü Şii politikası ile Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki Kürt isyanları iki ülke ilişkileri üzerinde belirleyici etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınır yönetiminin ve güvenliğinin bir ülke tarafından göz ardı edilmesi yabancıların hatta teröristlerin ülkeye gelmesine, yoğun göç olaylarına ve mülteci krizine sebebiyet vermesi ülke güvenliğini tehdit etmektedir. Son dönemde özellikle Suriye-Irak ve Afganistan'dan Türkiye'ye yoğun bir göç hareketi yaşanmış olup bu göç hareketi de beraberinde sınır ihlaline, illegal girişlere hatta terör olaylarına sahne olmuştur. Bu bağlamda sınır yönetimi ve güvenliği Türkiye ile İran arasındaki politikada önemli bir yere sahiptir denilebilir. (Fotoğraf 4.20.)

Türkiye, İran sınırından yapılan yasadışı göçmen hareketlerini önlemek amacıyla son yıllarda sınır hattına duvar örerek önlem almaya çalışmaktadır. (Fotoğraf 4.21.) (Fotoğraf 4.22.) Van Emniyet Müdürlüğü'nde sınır güvenliğini sağlamak amacıyla yoğun önlemler almaktadır.

Fotoğraf 4. 20. Van'ın Muradiye ilçesinden Türkiye'ye Yasadışı Geçiş Yapan Afganlar.³⁸

Fotoğraf 4. 21. İran Sınırına Yapılan Duvar.³⁹

³⁸ Erişim Tarihi: 25.10.2022, <https://www.yenisafak.com/gundem/sinirda-kacak-gocmen-mesaisi-vanda-80-afgan-yakalandi-3663914>

Türkiye-İran sınırına yapılmakta olan modüler duvar çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca güvenlik duvarına paralel olarak da hendek kazıları yapılmaktadır. Ortalama 110 kilometre hendek kazılmış olup 76 Monoblok ve Lego kule inşa edilmiştir. Bu süreçte sınırın Ağrı ili kapsamında olan bölümünde güvenlik duvarı inşaatı tamamlanmış olup güneye doğru inşaat süreci devam ettirilmektedir.

Sınır 2022 yılı itibari ile 232 kilometre daha duvar yapılması planlanmıştır. (Fotoğraf 4.22.) Böylelikle İran'a sınırı olan Iğdır, Ağrı, Van ve Hakkari'de toplamda 560 kilometrelik duvar yapılması planlanmaktadır. Bu bağlamda toplamda duvarın 1079 kilometreye ulaşması beklenmektedir.

Fotoğraf 4. 22. İran Sınırına Yapılan Duvar ve Güvenlik Devriyesi.⁴⁰

1930 Tahran Antlaşması ile Türkiye-İran arasında sınır bölgesinin güvenliğini sağlamak amacıyla mutabakat imzalanmış olup dönemlik olarak iki ülke sınır güvenliği birimleri güvenliği sağlamaktadır. 2019 yılında yapılan toplantı Hakkari'nin Yüksekova ilçesinde yapılmış olup iki ülkenin sınır güvenliği ve ticaretine ilişkin sorunlar görüşülmüştür. Alınan kararlar karşılıklı imzalanarak protokol haline getirilmiştir. (Fotoğraf 4.23.)

³⁹ Erişim Tarihi: 25.10.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/van-iran-siniri-beton-duvar-hendek-ve-kulelerle-gecilmeyiz-olacak/2310513>

⁴⁰ Erişim Tarihi: 25.10.2022, <https://haberglobal.com.tr/gundem/afganlar-icin-iran-turkiye-siniri-duvar-cin-seddi-nden-beri-yapiliyor-siniri-korumak-icin-duvar-ne-ifade-eder-128294>

Fotoğraf 4. 23. Heyetler Arası Güvenlik Toplantısı ve Protokolün İmzalanması.⁴¹

Özellikle Irak Savaşı sonrasında sınır bölgesinde yaşanan kargaşalar ile Suriye İç Savaşı'ndan sonra meydana gelen düzensizlikler ülkeler arasında büyük problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sınırlar belirlenirken jeopolitik ve jeokültürel parçalanmışlıklar sonucu meydana gelen sorunlar günümüzde halen geçerliliğini korumakta olup yönetim ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ülke dış politikasında gerek fiziki coğrafya gerekse beşerî coğrafya özellikleri belirleyici olmaktadır. Türkiye, İran sınırında tarihin çok eski zamanlarından günümüze kadar sınır problemi veya sınır bölgesindeki halktan kaynaklı problemler yaşanmıştır. Türkiye-İran sınırının her iki bölgesinde yaşayan halklar arasında kültürel benzerlikler bulunmaktadır. Türkiye'nin sınır politikaları geliştirirken bölgede yapacağı sosyolojik ve sosyo-kültürel çalışmaların Türkiye-İran ilişkilerine ve sınır bölgesi politikalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İran sınırındaki sorunların genelinde ırk, din ve terör olayları yer almaktadır dinilebilir. Bu sorun gerek Türkiye ve İran'ın gerekse Irak'ın dış politikası üzerinde etkili olmaktadır. Zira sınır güvenliği sadece İran-Irak-Suriye ve Türkiye sınırında değil hemen hemen dünyanın birçok yerinde problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Kuzey ve Güney Kore, ABD ile Meksika, Nijerya ve Biafra, Kamboçya ile

⁴¹ Erişim Tarihi: 25.10.2022, <https://www.semdinlihaber.gen.tr/guncel/hakkaride-turkiye-iran-sinir-guvenligi-toplantisi-h45822.html>

Vietnam, Hindistan ve Pakistan, Çad ile Mozambik, İsrail ile Filistin son olarak da Azerbaycan ile Ermenistan bu sınır sorunlarının yaşandığı ülkelerden bazılarıdır.

Ülkeler kara, deniz ve hava sınırlarını korumak amacıyla kendi bünyelerinde veya komşu ülkeler ile sınır koruma birlikleri veya koruma birlikleri kurmuştur. Örneğin; Frontex, Avrupa Birliği üye ülkelerinin sınırların güvenliğinin sağlanması amacıyla kurulmuş olan Avrupa Birliği kurumudur. Türkiye’de ise sınır bölgesi güvenliğini korumak amacıyla “Sınır Muhafaza Teşkilatı Başkanlığı (SMTB)” kurulmuştur. Türkiye’nin jeopolitik konumu Türkiye’yi Ortadoğu-Asya ve Avrupa’ya komşu yapmaktadır. Bu durum tansiyonu yüksek bir bölgede Türkiye’nin aktif ve üretken bir dış siyaset sürecini de beraberinde getirmektedir. Suriye, Irak ve Afganistan gibi ülkelerde yaşanan savaşlar Türkiye’nin siyasetini, dış siyasetini ve ekonomisini etkilemektedir. Türkiye’nin Ortadoğu- Asya ve Avrupa’ya komşu ülke olması sınırlarında bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye-İran sınırlarında gerçekleşen mülteci akınları ve terör olayları bu duruma örnek verilebilir. Türkiye’nin İran sınırını güvence altına alması ve sınır güvenliğini sağlaması için İran ile siyaset üstü bir politika izlemesi gerektiği söylenebilir. Sınırların güvenliği İran ile olan ilişkiler üzerinde büyük ölçüde etkilidir. Türkiye için güvenlik ifade eden sınır ABD ambargosundaki İran içinse başta ekonomi olmak üzere birçok anlam taşımaktadır.

Modern jeopolitik kavramının başlangıcını ilk olarak Eflatun’un görüşlerine bağlarlar. Zira Eflatun “*Topraklar, bir zamanlar halkın geçinmesine kâfi iken şimdi yeterli gelememektedir. O zaman şimdi komşularımızdan toprak almak mecburiyetindeyiz*” ifadesi ile coğrafyanın politika üzerindeki etkisine değinmektedir. Aristo ve Heredotos, coğrafi şartlar ile devletin mevcudiyeti arasındaki ilişkilerden bahsetmişlerdir. Yine Amasyalı Strabo’da fiziki ortamın devlet ve güç ilişkisini birbiriyle bağdaştırmıştır (İlhan, 1985).

Ülkelerin dış siyasette izlediği politikalar coğrafi konumları ve coğrafi konum özellikleri ile sıkı ilişkilidir. Jeopolitik, coğrafya ile dış politika arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilimdir (Ametbek, 2017). Jeopolitik konum ve özellikleri coğrafi konumun dışında ülkenin küresel ve bölgesel bağlamda güç merkezlerine göre bulunduğu konumu da gösterir. Böylesi bir disiplin elbette dış siyasette oldukça

önemlidir. Yüksek rezerv oranına sahip olan Ortadoğu ülkelerine komşu olmak beraberinde ticareti de geliştirdiği gibi küresel güçlerin gözlerinin de üzerinde olmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye ve İran'ın böyle bir konumda olması, sınırdaş olmaları dış siyasette zaman zaman beraber hareket etmeyi gerekli kılmıştır. Stratejinin üç unsuru bulunmaktadır. Bunlar: Mekân, kuvvet ve zamandır. Ayrıca ülkelerin jeopolitik unsurlarını değişen ve değişmeyen unsurlar adı altında incelemek gerekir. Çünkü sınır bölgesinde jeopolitik unsurların getirdiği değişen ve değişmeyen unsurlar ülkeler arasındaki siyasete yön verecek düzeyde önemlidir.

Jeostratejinin değişmeyen unsurları:

- Ülkelerin veya bölgelerin sınırları, dünya üzerinde kapladığı alanı, kapladığı konumu ve coğrafi bütünlük gibi.
- Coğrafi konumun getirdiği özellikler.

Jeostratejinin değişen unsurları ise:

- Sosyo-kültürel varlıklar
- Ekonomik unsurlar
- Politik değerler
- Askeri güç olarak belirtilmektedir (İlhan, 1985).

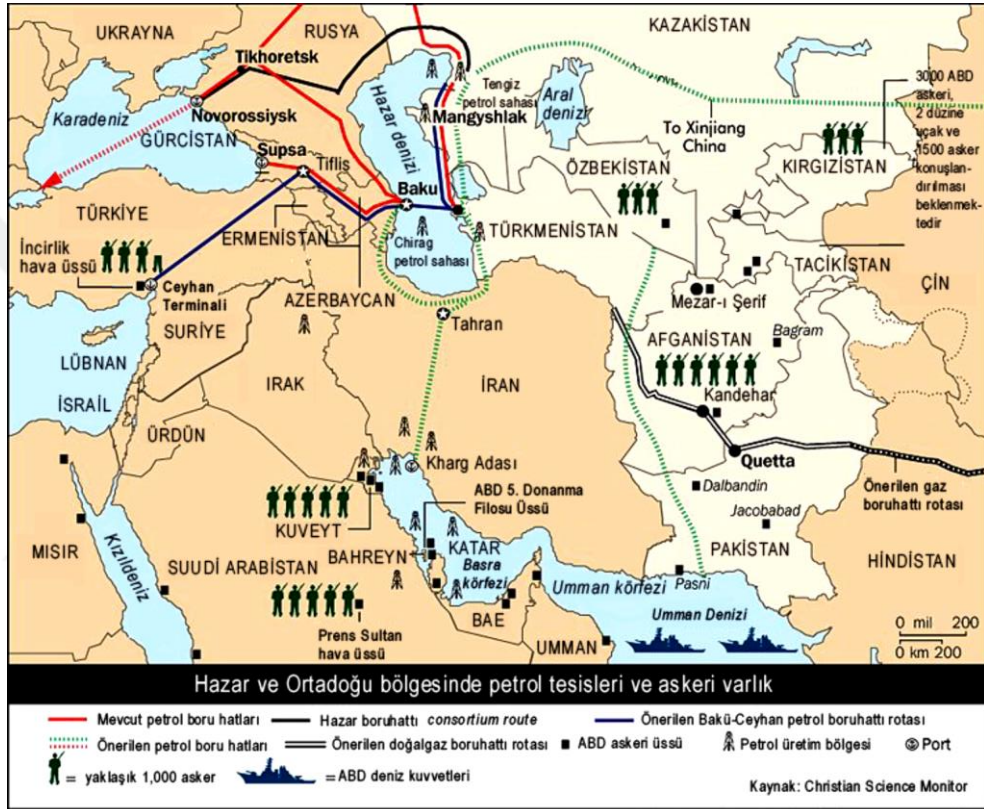
Bu bağlamda ülkelerin sahip oldukları mutlak konum dünya siyaseti üzerindeki yerini belirleyebilir denilebilir. “Devletlerin takip edecekleri politika kendi coğrafyaları içinde saklıdır” (İlhan, 1985). Bu söz devletlerin jeostratejik değişmeyen unsurlarının ülke politikası üzerindeki önemini belirtir. Örneğin Hindistan ve Çin tarihin gördüğü en kalabalık iki ülkesidir. Ancak bu iki ülke 1960’lı yıllarda bir ay süren bir anlaşmazlık haricinde hiç karşı karşıya gelmemiştir. Bu durumun sebebi teoride mümkün olup pratikte imkansıza yakın derecede geniş bir sahaya yayılmış olan Himalaya dağlık bölgesinin getirdiği doğal bir set görevini üstlenmesidir. Bir başka misalde ise Rusya’nın sahip olduğu yüzölçümü genişliği sayesinde I ve II. Dünya Savaşı’nda avantajlı konuma geçmiş olmasıdır. Görüldüğü gibi ülkelerin sahip olduğu coğrafi konumun avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye-İran sınırının engebeli bir yapıya sahip olması

Osmanlı'dan günümüze değin burayı, himayesi ve güvenliği zor olan bölge konumuna getirmiştir.

İran jeopolitik konumunun getirdiği bir potansiyel olarak avantaj ve dezavantajlara sahip ülke konumundadır. Zira İran tarih boyunca Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasından ve İngiltere'nin ise sömürge yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla iki ülke tarafından işgale uğramıştır. Böylesi jeopolitik öneme sahip olan İran'ın konumu beraberinde emperyalist ülkelerin iştahını kabartmakta ve dış siyaseti üzerinde etkili olmaktadır. Yine yakın dönemde ABD'nin Irak'ı işgali ile bölgede hakimiyeti kurmak amacıyla İran'la sürekli çatışma halinde olmuştur. Elbette ABD'nin bu hakimiyetinin amacı ise enerji yollarının güvenliğini sağlamaktır. İran ve Türkiye'nin de sınırdaş olmaları ve hemen hemen aynı coğrafyada olmasının getirdiği jeopolitik avantajları küresel güçlerle olan ilişkilerini yani siyasetlerini etkilemektedir. Ayrıca ABD, İran'la devrim öncesi sıkı sıkıya ilişkilerin olduğu müttefik olduğu bir ülke iken devrim sonrası bölgedeki en büyük müttefikini kaybetmiştir.

İran'ın jeopolitik konumu, sağladığı avantajlar olabildiği gibi dezavantajlara da sahip olmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'den daha geniş bir sahaya sahip olması yedi kara sınırı ve altı farklı deniz sınırına sahip olması beraberinde birçok güçlüğü getirmiştir. Orta Doğuda böylesine büyük bir alana sahip olan bir devletin güvenliğini sağlaması hiç de kolay olmayacaktır. Kara ve deniz sınırlarından kaynaklı bazen komşu ülkelerle bazen diğer ülkelerle sıkıntılar yaşamaktadır. Dış siyasette sınırlarında oluşan sorunları çözebilmek için askeri güce, diplomasiye ve güçlü bir ekonomiye ihtiyacı olduğu söylenebilir. İran İslam Devleti resmi olarak 3 Aralık 1979 tarihinde onaylanan meclis yasası ile dini İslam, mezhebi ise Caferiliktir. Anayasasının bu maddesinin de değiştirilemeyeceği hususunda özellikle vurgu yapılmıştır (Onat, 2013). Şiilik mezhebi bu durumda İran'ın dış politikasını etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu ifade edilebilir. Şiiler tarih boyunca sahip olamadığı güce devrimle beraber sahip olmuştur. Çok zengin petrol yataklarına sahip olan İran'ın haliyle Şiilerin böylesi bir gücü kullanmaları da normaldir. Çünkü dünyada yaşayan bütün Şiilerin hamiliğini üstlenen İran'ın zengin petrol yatakları seslerinin daha gür çıkmasına sebebiyet vermiştir. Şiilik mezhebi İran'ın dış siyasetinde de etkili olmaktadır. Hizbullah, Husiler ve Suriye'de Esad yönetimini

desteklemesi Şii hükümet olmalarından kaynaklıdır. Türkiye nüfusunun büyük bölümünün Sünni inanca sahip olması iki ülke arasındaki ilişkileri en çok gerginleştiren hususlardan biridir denilebilir. İnanç politikasından ötürü bölgesinde zaman zaman ayrılıkçı yapısı ile kendisine yeni düşmanlar kazandırmıştır (Rigiderakhshan, 2020). Irak-Suriye ve Türkiye sınırında Şii nüfusunun da yaşamasıyla beraber, Şii oluşumların tamamını desteklemekte hatta dış siyaset anlayışını inanç politikası üzerinden yürütmektedir. (Harita 4.11.)

Harita 4. 11. Hazar ve Ortadoğu Enerji Havzasında Yer Alan Tesisler ve Askeri Varlıklar (Çetinsaya G. , 2006)

Türkiye ve İran'ın ortak sınırdaki olması Orta Doğu Bölgesi üzerine hakimiyet kurmak isteyen ABD ve Batılı ülkeler için önemli bir husustur. Çünkü ABD Körfez Savaşı, Irak Operasyonu ve Suriye İç Savaşı neticesinde bölgedeki hakimiyetini güçlendirmek için çeşitli adımlar atmıştır. Küresel güçlerin Türkiye ve İran'la izlediği politika da bu bağlamda değişiklikler göstermesine sebebiyet vermiştir. Türkiye İran'la olan ilişkilerinde dengeli bir siyaset izlemektedir (Sekin Ş. , 2021). Yukarıda bulunan haritada Ortadoğu ve Hazar enerji havzasında bulunan askerî varlıklar ile petrol tesisleri görülmekte olup, enerjide çoğunlukla dışa bağımlı olan

Türkiye'nin ve küresel güçlerin dış politikada izlediği siyasetin belirleyici unsurlarındandır.

Türkiye-İran sınır kapılarına bakıldığında sınır kapıları Doğu Anadolu Bölgesi ticaretine yön veren ve bölgesel kalkınmada olumlu etkisi bulunan aynı zamanda ülke ekonomisine de katkı sağlayan önemli bir unsurdur. Türkiye-İran arasındaki siyasi ilişkiler sınır bölgesi ekonomisi üzerinde olumlu veya olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Zaman zaman İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomik ve siyasi istikrar sağlamaması ABD veya diğer ülkeler tarafından uygulanan ambargolar iki ülke ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'nin milli birlik ve beraberliğini tehdit eden terör örgütlerinin saldırıları sonucu maddi ve manevi zararları olmuştur. Bu olaylar neticesinde Türkiye bazen tedbir amaçlı sınır kapılarının güvenliğini arttırmış bazen de bir süreliğine kapatmıştır. Elbette böylesi bir durum iki ülke ekonomisini etkilediği gibi siyaseti üzerinde de etkili olmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti tarafından iki ülke arasındaki sınır kapılarının daha aktif kullanılması amacıyla Kapıköy Sınır Kapısı ve Esendere Sınır Kapısında modernizasyon çalışmaları yapılmıştır. Gürbulak Sınır Kapısında 2022 yılı sonbaharında modernizasyon çalışmaları başlatılmıştır. Yapılan modernizasyon çalışmaları sonrası yeni haline kavuşan Kapıköy ve Esendere sınır kapılarının mevcut durumları görseller eşliğinde sunulmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

Milletlerin ve ülkelerin gelişiminde ve sınırlarının oluşturulmasında XIX. yüzyıldan itibaren milliyetçilik, ırkçılık, sanayileşme, sömürgecilik, savaşlar, baskılar, teknolojik gelişmeler, etnik kökenler ve tüm bu yaşananlar sınırların gelişmesinde ve oluşumunda etkili olmuştur. Böylesi bir durum da dünya siyasi coğrafyasının şekillenmesinde etkili roller oynamıştır.

Sınır bölgelerine yönelik sosyolojik, ekonomik, politik, psikolojik ve siyasi araştırmaların yapılması sınır bölgelerini tanımada önem arz etmektedir. Sınır bölgesi gerek devletlerarası siyaseti etkilemekte ve gerekse sınır bölgesinde yaşayan insanların sosyo-ekonomik faaliyetleri üzerinde etkili olmaktadır. Yine sınırlar, sınır bölgesinde yaşayan insan topluluklarının kültürel, ekonomik ve politik faaliyetlerinin ilişkide olduğu veya birbirleri ile mücadele ettiği noktalardandır. Böylesi olumlu ilişkiler sınır bölgesi halkının refah düzeyini ve ekonomik faaliyetlerini etkilemektedir. Olumsuz olan ilişkiler ise ekonomik ve siyasi sorunlara sebep olmaktadır.

Türkiye-İran sınırının oluşumuna bakıldığında her ne kadar Osmanlı dönemine dayandırılan ilişkiler yoğunlukta olsa da esasında çok daha öncesine kadar uzamaktadır. Safevi hanedanlığının ortaya çıkmasıyla beraber başlayan ilişkiler, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin kuruluşuna dayanmaktadır. Zira Akkoyunlular Sünni mezhebine mensup olup Karakoyunlular ise Şii mezhebine mensupturlar. Farklı mezheplerde bulunan bu iki devletin aralarında akrabalık ilişkileri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti ile İran arasındaki politik ilişkiler Şah İsmail'in II. Bayezid'e gönderdiği elçilik heyeti ile başlamıştır. Şah İsmail'in başa geçmesi ile daha da güçlenen Safeviler, Anadolu'nun doğu ve güneydoğu kesimlerinde nüfuzu arttırmak amacı ile Alevi Türkmen halkla yakın ilişkiler kurmuştur. Zamanla Şah İsmail'in bu tutumu Osmanlı devletinin hâkimiyet alanı içindeki topraklarının otoritesi için tehdit olarak görülmesi ile de Osmanlı-İran savaşlarını başlatmıştır.

Safevilerin izlediği Şiilik politikasından ötürü Anadolu'daki propagandalarına artık son vermek amacıyla IV. Murat, şark seferine çıkarak Kars, Erzurum ve Van şehirlerinin güvenliği için Revan ve Tebriz'i ele geçirmiştir. IV. Murat 1638 yılında Bağdat seferine de çıkarak Bağdat'ın tamamını ele geçirmiştir. Bunun neticesinde 1639 yılında Kasr-ı Şirin antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma neticesinde birinci cihan harbine kadar Türkiye-İran sınırında büyük bir değişim görülmemiştir.

Ankara hükümetini İran, 22 Haziran 1922 yılında tanımış ve aynı yıl içinde Türkiye'ye büyükelçi tayin etmiştir. 22 Nisan 1926'da Tahran'da Türkiye İran arasında dostluk antlaşması imzalanmış olmakla beraber yüzyıllarca süren sınır değişikliği ve ikili ilişkilerdeki düşmanlık dostane yaklaşıma dönüşmüştür. Ocak 1932 yılında ise İran -Türkiye sınırı kesin bir antlaşma ile son şeklini almıştır. Bu antlaşma ile Ağrı Dağının tamamı Türkiye toprakları içinde kalmıştır. İki ülke yüzyıllar boyunca süren savaşlar ve anlaşmazlıklar neticesinde arasında sınırlar nihayetinde çözüme ulaşmıştır. 1936 yılında İran'ın 1932 yılında imzalanan antlaşmaya uymadığı görülmüş bu bağlamda bakanlar kurulunun kararı ve genelkurmayın görüşü alınarak Tahran büyükelçiliğine de yetki verilerek büyükelçi Enis Akaygen bir dizi görüşme neticesinde sonuç almıştır. 1937 yılında İran hariciye veziri İna-yetullah Samiy ile arasında 1932 antlaşmasını düzenleyen bir antlaşma da imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucu İran sınırı son şeklini almıştır.

Türkiye İran arasındaki ilişkilerin geçmişine bakıldığında iki ülke arasında siyasi ve politik ilişkileri belirleyen bazı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. İran cephesinden bakıldığında günümüzde dahi bu yaklaşımlar sürmekte olup taraflar arasındaki siyasette etkili olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar:

- 🇮🇷 İranlıların Türkiye'ye karşı olan siyasetinin temelinde Şiilik duygusu yer almaktadır. Bu durumun sebebi ise Türk-İslam kültürü içinde yok olmalarından korkup Şiilik politikasında radikal davranılmasıdır. Şiiliğe sıkı sıkıya bağlı olan İran, milli benliklerini ve kültürel yapılarını korumak amacıyla siyasetteki politikalarına yön vermektedir. Öyle ki bu durum zaman zaman Türkiye karşıtı olan devletlerle iş birliği içinde olmasına sebebiyet vermiştir.

- ✚ Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu modern ve laik Türkiye'ye karşı Rıza Şah döneminde büyük bir ilgi ve hayranlık vardı. Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı devrimler gibi Rıza Şah'ta kendi ülkesini kalkındırmak istemekteydi. Böylesi bir durumda ülkede yer alan Şii ulema hem Şah rejimine karşı hem de Türkiye'ye karşı tavır takınmıştır. Persapolis kutlamaları ile yüz milyon dolardan fazla harcama yapan Muhammed Rıza Pehlevi'nin bu tutumunu fırsat bilerek İslam Devrimi adı altında İran hâkimiyetini ele geçirmişlerdir. 1978'de Ayetullah Humeyni'nin kurduğu İran İslam Cumhuriyeti dini karakterli bir devlet yapısını oluşturmuştur. Hatta Şii ulema Atatürk Türkiye'si rejimini kendisine tehdit olarak görmüş olup Türkiye ile politikalarına bu yönde bir siyaset izleme gayesi gütmüştür. Hatta Türkiye'yi kendi rejimleri için düşman olarak gördüğü söylenebilir.
- ✚ Günümüzde İran 30 milyona yakın Türk nüfusu barındırmakta olup, bu soydaşlarımızın haklarını görmezden gelmektedir.
- ✚ Sınırdaş olmamız sebebi ile Hindistan, Pakistan ve Afganistan'dan gelen afyon ve eroin sevkiyatına yeterli ölçüde engel olmaması sınırlar bağlamında Türkiye'yi zor duruma düşürmektedir.
- ✚ Son olarak Türkiye'ye gelen İran heyetlerinin ve temsilcilerinin nezaket dışı davranışları ve İran Şii rejimi Türkiye'de İslamiyet'i çarpık bir şekilde anlatmaktadır.

Bu durumlar nedeniyle Türk-İran ilişkilerinde sık sık krizler patlak vermektedir. Yukarıda söylediklerimiz bağlamında İran'ın komşulukla bağdaşmayan bir siyasete sahip olması ülke ilişkilerinin ılımlı bir şekilde ilerlemesine imkân vermemektedir. Politik alanda İran İslam Cumhuriyeti, terör gruplarıyla olan temasından vazgeçmeyerek gerek Türkiye gerekse diğer küresel güçlerin ikazlarını hiçe saymıştır. Nitekim ABD ile Türkiye'nin defalarca uyarmasına rağmen İran'daki yeni rejimin, Hizbullah ve PKK terörünün faaliyetlerini desteklemesi ve ses çıkarmaması iki ülke arasındaki ilişkileri zedelemektedir (Saray, 2006).

İslam devrimi ile Şah rejimi devrilmiş olup Humeyni'nin kurduğu İran İslam Cumhuriyeti siyasi, politik, askeri ve sosyal alanların tamamında dini bir siyaset izlemektedir. İran'ın Türkiye ile olan dış politikasında sınırlar önemli rol oynamaktadır. Sınırların güvenliği sağlamak amacıyla Türkiye İran'la ikili ilişkileri

geliştirmek zorundadır. Çünkü sınır bölgesinde gerek PKK'nın gerekse diğer terör faaliyetlerinden Türkiye'nin güvenliğini sağlamlaştırması için ikili görüşmelere sıklık verilmelidir. Bununla beraber İran da sınır bölgesinde gerekli tedbirleri almak zorunda olup sınır güvenliği bağlamında siyasi ilişkiler geliştirilmelidir. Türkiye ve İran'ın Ortadoğu'ya, Kafkaslara ve Asya'ya komşu olması bu bölgelerdeki sınırların güvenliğinin İran ve Türk yetkililerine bağlı olduğu unutulmamalıdır. Türkiye'nin Ortadoğu politikasında sınırlarının önemi çok büyüktür. Ortadoğu'da Irak ve Suriye gibi iç savaşların sıklıkla yaşandığı tampon bölgenin güvenliği elbette Türkiye 'siz düşünülemez. Bu bağlamda İran-Irak-Suriye yetkililerinin bölge ve kendi güvenlikleri için ikili ilişkileri yoğunlaştırması gerekmektedir.

Fiziki coğrafya şartlarının iki ülke sınırında dağlık ve engebeli bir yapıda olması sınır bölgesinde güvenlik kaynaklı sorunları da beraberinde getirmektedir. Sınır bölgesindeki topografik şartlara bağlı olarak İran'ın sınır bölgesinde ve sınır kapılarında üzerine düşeni yapmaması iki ülke ilişkilerini etkilemektedir.

Son dönemlerde meydana gelen mülteci akını yukarıda bahsi geçen durumun en güzel örneklerindendir. Çünkü İran tarafı Afganistan üzerinden Türkiye'ye gelen yasadışı göçmen varlığını görmezden gelmektedir. Elbette bu durum Türkiye'yi zora sokmaktadır. Türkiye'nin, yasadışı göçmen ve terör gruplarının akınını önleyebilmesi amacıyla, iki ülkenin sınır kapılarını ve politikasını beraber yürütme zorunluluğunu unutmaması gerekmektedir. Çünkü güvenli bir toplum ve ülke anlayışı ile Ortadoğu'nun güvenliği, Türkiye ve İran'ın izlediği siyaset haricinde düşünülmesi maalesef imkânsıza yakın derecede zordur.

Uluslararası ilişkiler bağlamında düşünüldüğünde Türkiye-İran arasındaki ilişkiler daha çok realist ve idealist bir zeminde gerçekleşmektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler daha çok ulusların kendi çıkarlarını korumaya yöneliktir. Birbirine komşu olan bu iki ülkenin coğrafi konumları, jeopolitik özellikleri, kültürel ve ekonomik özellikleri birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Gerek İran gerekse Türkiye, Ortadoğu, Orta Asya, Kafkaslar ve İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası örgütlerde devamlı olarak birbirleri ile mücadele içinde olup, baş aktör konumuna erişebilmek amacıyla rekabet halindedir. Realist bir şekilde, kendi çıkarları amacıyla rekabet halinde olan iki ülkenin sınırdaş olmalarından ötürü sınır

ticaretinin ÷lkelerine yaptığı ekonomik katkılar zaman zaman azalmakta veya artmaktadır.

Sınırların, yukarıda bahsedildiğı gibi siyaset üzerinde etkisi yadsınamayacak derecede önemli bir husus olup aynı zamanda sınırlar, ÷lkelerin iktisadi ve ekonomik hamlelerinde etkili olmaktadır. Yine daha önce bahsedildiğı gibi İran'ın en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk ÷lke Çin olup ardından Türkiye gelmektedir. Elbette böylesi bir durumun ortaya çıkmasında iki ÷lkenin birbirine sınır komşusu olması ve sınır kapıları etkilidir. Bu bağlamda Türkiye-İran taraflarının sınır kapıları üzerinden izleyeceği siyaset iki ÷lkenin sınır bölgelerinin kalkınmasına hatta ÷lke kalkınmasına olumlu etki edeceği aşikârdır.

Grafikler incelendiğinde (Grafik 4.12. – 4.13. – 4.14.), ekonomik ve iktisadi bağlamda da düşünüldüğünde İran ve Türkiye coğrafi konumları, tarihi, jeopolitik ve kültürel benzerlikleri itibariyle Ortadoğı dünyasının en önemli ÷lkeleridir. Zaman zaman taraflar arasında ilişkilerde olumlu süreçler yaşanmakla beraber, ekseriyette rekabet ve mücadele halinde oldukları söylenebilir. Büyüklükleri itibariyle çok geniş bir coğrafyaya sahip olmaları ve iki ÷lkenin de sınırdaş olması bu coğrafyada iş birliği imkânını arttırmaktadır. Örneğın iktisadi bağlamda Türkiye İran'ın Avrupa'ya açılan kapısıdır denilebilir. Bu özellikte Türkiye'nin jeopolitik önemini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye bağlamında ise İran toprakları Orta Asya'ya açılan kapı konumundadır diyebiliriz. Yine bu bağlamda iki ÷lke ekonomik açıdan birbirine ihtiyaç duymaktadır. Elbette böylesi bir ihtiyaçta sınır kapılarının ekonomik etkisi bağlamında iki ÷lke arasındaki siyasette belirleyici bir etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca iki ÷lkenin Ortadoğı, Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyasında ekonomik bağlamda etkin bir güç olabilmeleri için iktisadi ilişkileri geliştirmeleri gerekmektedir diyebiliriz. Sınır ticareti kapsamında İran ve Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürüt÷lmesi için dikkat edilmesi gereken ilk husus İran ile olan siyasi ilişkilerinde sorun çözücü ve ekonomik ilişkilere zarar vermeyecek hamleler yapılmalıdır.

Türkiye'de sınır ticareti ilk defa İran ile olan Gürbulak-Ağrı sınırında yapılmış olup daha sonra diğeri sınır kapılarına geçmiştir. Sınır ticareti yapan bölgelerimiz arasında bulunan Türkiye'nin doğu ve güney bölgeleri Türkiye'nin en

geri kalmış bölgeleri olup özellikle Türkiye'nin bölgeleri arası gelişmişlik düzeyi arasındaki uçurumun ortadan kalkması amacıyla Türkiye'nin İran'la izlediği siyaset önem teşkil etmektedir. Zira sınır bölgesine komşu olan bölgelerde sınır ticaretinin geliştirilebilmesi, esnaf, sanatkâr ve ticaret yapan halkın sınır ticaretinden maksimum düzeyde verim alabilmesi de iki ülkenin birbirlerine karşı izlediği politika etkili olmaktadır. Çünkü sınır kapılarında yapılacak olan ticaret bölgeler arası kalkınmışlık düzeyi farklarını azaltabileceği gibi bölge halkının ekonomik faaliyet türlerini, refah düzeyini hatta ülkede kişi başına düşen milli geliri de olumlu yönde etkileyecektir.

Sınır ticareti sınır kapıları bölgesinde yer alan iki halkın bölgesel ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olmaktadır. Zira sınır kapısı iki tarafta bulunan halkın ihtiyaçlarını daha kolay temin edebilmesi, sınır bölgelerinde iki ülke arasında karşılıklı güven ortamının sağlanmasında ve bölge halkının daha olumlu ilişkiler yürütmesine etki yapacağı kuşkusuzdur. İktisadi bağlamda sınır kapılarında iki ülkenin izleyeceği siyaset, mal kaçakçılığının oranını en aza indireceği, gayri yasal ilişki ve işlerin payını azaltacağı da muhakkaktır. Sınır kapılarına dayalı ticaret, bürokratik işlemlerin azalmasına, dış ticaret hacminin artmasına ve istihdamın artmasına da olumlu katkılar yapmaktadır. Örneğin Türkiye'de üretilmeyen ürünlerin sınır ticareti ile ülkeye getirilmesi normal ithalat yoluyla daha masraflı ve zor olmaktadır. Sınır ticareti devletin izin verdiği yasal bir yol olmakla beraber petrol zengini İran ile olan ticarete ağırlıklı olabilecek bir potansiyele sahiptir. Zira sınır ticareti yapan illerin örneğin Bulgaristan-Edirne sınırında olduğu gibi sosyo-ekonomik ilişkileri geliştirip sınır ticaretinin yarattığı canlılık sayesinde bölgede yer alan illerin istihdamında ve gelir artışında olumlu etkiler kaydedeceği aşîkârdır. Yine sınır ticaretinde dışarıdan gelen akaryakıt ve vergi muafiyetinden ötürü Türkiye ve İran tarafında milyarlarca dolar etki yapmakta olup tarafların sınır kapısı üzerindeki siyasi etkisi yadsınamayacak derecede önemlidir.

İki ülke arasındaki siyaseti etkileyen bir diğer husus ise turizm sektörüdür. Zira turizm sektöründe meydana gelen krizler üzerinde siyasetin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Turizm sektöründe krizler, bir destinasyon veya turizm şirketlerinin pazarlamasında büyük oranda zarar veren olay ve durumların tamamına verilen isimdir (Seçilmiş, Kılıç, & Doğantekin, 2017). Örneğin Rus uçağının 2016 yılında düşürülmesi ile aynı yılda iki ülke arasında ciddi sorunlar baş göstermiş olup Türk

turizmi açısından da kayıp bir yıl olmuştur. 2015 ve 2016 yılları arasında Rusya'dan gelen turist sayısını azaltmıştır (Korkusuz, Kayserili, & Özdemir, 2018). Görüldüğü gibi ülkeler arasında meydana gelen siyasi sorunlar turizm üzerinde büyük ölçüde krizlere sebep olmaktadır. Bu bağlamda İran'dan gelen turist verileri incelendiğinde iki ülke arasında meydana gelen siyasi krizlerde ve Covid-19 küresel salgınında büyük bir azalma meydana gelmiştir.

Siyasi kargaşalar ülkelere gelen turist potansiyelini azaltmakta hatta tamamen bitirmektedir. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse; *“Mısır: Uç fikirlere sahip yerli bir grup olan ve Başkan Hüsnü Mübarek hükümetinin yerine İslamcı bir hükümet getirmeyi hedefleyen Al-Gama’at al-Islamiyya Grubu (İslamcı Grup), 1970’lerin sonunda etkili olmaya başlamıştır (ABD Dışişleri Bakanlığı 1996). Grup 1992’den beri, özellikle Mısır’ın turizm sektörünü hedef almış ve bu sektöre yönelik saldırılar düzenlemiştir. 1992-1995 yılları arasında turistlere yönelik 120’nin üzerinde saldırı gerçekleştirilmiş ve bu saldırılarda 13 turist hayatını kaybetmiştir. Mısır’ın yurt dışından gelen ziyaretçi sayısında % 22, geceleme sayısında %30 ve turist gelirlerinde %43’lük düşüş görülmüştür (Aziz, 1995). Bu kriz, Mısır’ın uluslararası tur operatörlerinin programlarından kaldırılmasına neden olmuştur. Turistlere yönelik son terörist saldırısı ise 1996 yılı Nisan ayında gerçekleştirilmiş ve Kahire’deki 18 Yunan turist bu saldırıda hayatını kaybetmiştir.”* (Çetin G. , 2017).

Bir diğer misal ise: *“Türkiye: Bağımsız Marksist bir ülke kurma çabasındaki asi bir Marksist-Leninist grup olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) 1974 yılında Türkiye’nin Güneydoğu bölgesinde kurulmuştur. Günümüze kadar PKK, öncelikli olarak Türk hükümet güçlerini ve sivilleri hedef almıştır. 1993 yılından bu yana PKK örgütü, Türk hedeflerine karşı Batı Avrupa’da daha aktif olmaya başlamış ve 1991’den beri özellikle Türk turizm sektörünü hedef almıştır. ETA’nın mektup kampanyasından ilham alan PKK yabancı şirketlere, Türkiye’ye turist gönderilmemesi için uyarıcı mektuplar göndermiş, turizm bölgelerini ve otelleri bombalamış ve yabancı turistleri kaçırma faaliyetlerinde bulunmuştur. 1992-1993 yıllarına nazaran yabancı turist ziyaretlerinde %8’lik bir düşüş gözlemlenmiştir. PKK’nın gönüllü olarak ilan ettiği ateşkesin ardından ise 1996’da yurt dışından gelen turist sayısının rekor seviyelere (9.5 milyon) ulaştığı gözlemlenmiştir.”* (Çetin G. , 2017).

Terörizm, savaş ve siyasi istikrarsızlık gerek Türkiye gerekse İran için bölgenin turizm potansiyelinin etkili bir şekilde kullanılmasına engel olmaktadır. Özellikle doğu ve güney sınırlarında meydana gelen terör olayları, komşu ülke olan Irak ve İran'da gerçekleşen iç savaşlar bu ülkelerden gelen turist potansiyelini yok etmekte olup iki ülke arasındaki dış siyaset politikasını etkileyip bu bağlamda da turizmi dolayısıyla da iki ülkenin iktisadi coğrafyasını etkilemektedir. Böylelikle tarafların sınır bölgesi ve kapılarında ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmeleri iki ülkenin de turizm potansiyelini, dolayısıyla ekonomisini, mühim derecede etkileyebileceği ve olumlu etki yapacağı aşikârdır. Türkiye'nin İran'la olan turizm kapasitesini arttırması için gerekli altyapı çalışmalarını ve İran'dan gelen turistler için ulaşım kolaylığı sağlayacak stratejik adımlar atılması yararlı olacaktır. Sınır kapıları bölgesinde tesisler açma, havayolu ulaşımı ve demiryolu ulaşımı vb. bağlantıları arttırması gerekmektedir.

Siyasi sınır bir devletin kenar organı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırlar o devletin gücünü, etki alanını ve jeostratejik önemini arttırmaktadır denilebilir. Türkiye-İran sınır kapıları Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan yollarından biridir. Türkiye'nin de İran'ın Avrupa'ya açılan kapısı olduğu söylenebilir. Türkiye-İran sınırının önemli bir bölümü dağlık ve engebeli arazi yapısına sahiptir. Yine sınırın etnik yapısı da çeşitlilik göstermektedir. Türkiye-İran sınırı ticaretin yoğun olarak yapıldığı, yolcu giriş-çıkışlarının oldukça fazla olduğu, turizm potansiyeli bağlamında sınır bölgesi etki alanında bir cazibe merkezi olduğu ve gerek Türkiye gerekse İran için önemli potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye-İran arasında dostluk ilişkilerinin daha da geliştirilmesi gerekmektedir denilebilir. Yine Türkiye-İran sınırı arasındaki bölgede karşılıklı güvene dayanan ilişkiler hem iki ülke siyaseti açısından hem de bölge güvenliği açısından önem arz etmektedir.

ÖNERİLER

Bu başlık altında, yapılan çalışmanın sonuçlarına ve araştırmacının saha çalışmaları esnasında yaptığı gözlem ve görüşmelere dayanılarak geliştirilen öneriler yer almaktadır.

- Türkiye-İran sınırı, Ortadoğu'nun en istikrarlı sınırlarından biri olmakla beraber bu istikrarın daha uzun yıllar sağlanması amacıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir.
- Sınırın coğrafi yapısının meydana getirdiği zorluklar göz önüne alındığında sınır hâkimiyetini ve güvenliğini zorlaştırmakta olup siyasi istikrarın sağlanmasında önemli olan sınır bölgesinin güvenliği için iki ülkenin birlikte hareket etmesi gerekmektedir.
- Sınır bölgesinin dağlık ve kontrolü zor olması sebebi ile yasadışı birtakım faaliyetlere sahne olmaktadır. Bu bağlamda uyuşturucu, tekstil, elektronik eşya, ilaç ve tekel ürünleri gibi vb. malların yasadışı faaliyetleri oldukça yoğun olmaktadır. Bu faaliyetlerin önlenmesi için iki ülke sınır güvenliği için beraber adımlar atmalıdır.
- Sınır bölgesinin gerek Türkiye gerekse İran tarafı geri kalmışlığın ülke genelinde en yoğun olarak görüldüğü bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda gelişmişlik farkının azaltılması, göçün önüne geçilmesi ve geri kalmışlığın önlenmesi amacıyla iki ülke arasındaki sınır ticareti arttırılmalıdır.
- İki ülkenin sınır bölgesi tarihin ilk çağlarından itibaren yerleşim yerlerine, medeniyetlere ve milletlere sahne olmuştur. Bu tarihsel zenginlik beraberinde kültürel zenginliği de getirmiş olup hem turizm potansiyeli hem de kültürel potansiyeli arttırmaktadır. Bu nedenle sınır bölgesinin sahip olduğu özellikleri ve potansiyelleri tam anlamıyla kullanılabilmesi için hem iki ülkenin ikili ilişkileri iyileştirmesi hem de siyasi coğrafya bağlamında birbirlerine yardımcı olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Afacan, S. (2018, Ocak). Türkiye-İran İlişkileri Yeniden Düşünmek. *İlim Kültür Eğitim Derneği*(2), s. 1-5.
- Agnew, J. (2002). *Making Political Geography: Human Geography in the Making*. London: Oxford University Pressinc.
- Agnew, J. (2003). *Companion to Political Geography*. California: Blackwell Publishing.
- Ahavi, Ş., & Erkilet Başer, A. (2000). *Orta Dogu'da Modernlesme ve İslami Hareketler*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Akengin, H. (2017). *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekan Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Akgül, S., & Uzel, S. (2004). *Atarükün Bütün Eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Albert, M. (2007). On Boundaries, Territory and Postmodernity: An International Relations Perspective. *Geopolitics*, 3(1), s. 53-68.
- Aliev, S. M. (2000). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.
- Ametbek, D. (2017). *İran Dış Politikasının Jeopolitik kodları*. Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'ne (ANKASAM).
- Anaz, N. (2012). *Siyasi Coğrafya'da Yeni Eğilimler ve Popüler Jeopolitik*. Ankara: İlke Yayıncılık.
- Anbarcıoğlu, M. (1983). Atatürk ve İran'da Reformlar. *Doğu Dilleri*, 3(4), s. 5-38.
- Anderson, M. (1996). *Frontiers, Territory and State Formation in the Modern World* (First Edition b.). Cambridge: Blackwell Publishers Ltd.
- Anderson, M. (1996). *Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge: Polity Press.
- Aras, R. (2014). Türkiye'de Sınır ve Sınır Bölgeleri Çalışmaları: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mukaddime*, 5(2), s. 15-37.
- Arı, T. (1999). *Uluslararası İlişkiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Arı, Y. (2017). Çevresel Detrminizmden Politik Ekolojiye: Son 10 Yılda Dünya'da ve Türkiye'de İnsan- Çevre Coğrafyasındaki Yaklaşımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*(37), s. 1-37.
- Arıncı, K. (1999). Coğrafi Özellikleri Bakımından Gürbulak Gümrük Kapısı ve Çevresi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(25), s. 125-169.

- Aristoteles. (1993). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- As, E. (2010). XVI. yy.dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk İran Sınır Sorunları ve Çözümü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12(46), s. 219-253.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri* (Cilt X). (2003). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*. (1945). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Atuk, M. V. (2017, Güz). İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(35), s. 219-247.
- Aykun, İ. (1999). *Osmanlı-İran İlişkilerinde Diplomatik Bir Kesit*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aziz, H. (1995). Understanding Terrorist Attacks on Tourists. *Tourism Management*, 2(16), 91-95.
- Babaei, F., & Koday, Z. (2021). Kültürel Turizmin Gelişimi ve İran'daki Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), s. 1782-1792.
- Bakırcı, M. (2013). Türkiye'nin Uluslararası Ulaşımında Demiryolu Sınır Kapılarının Yeri ve Etkinliği. *Marmara Coğrafya Dergisi*(28), 370-407.
- Bakırcı, M., & Aydoğdu, M. (2019). Türkiye'de Uluslararası Yolcu Ulaşımının Sınır Kapılarına Göre Yoğunluk Analizi. B. Gönençgil, T. Ertek, İ. Akova, & E. Elbaşı (Dü.), *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi* içinde (s. 90-811). İstanbul: İstanbul University Press.
- Bashimov, G. (2018). Türkiye İran Arasındaki İkili Ticaretin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(30), s. 145-156.
- Baykara, H. (1978). *İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri*. İstanbul: Emek Matbaası.
- Baytar, İ., & Enginyürek, M. (2016). Yeryüzü Şekillerinin Ülkeler Arası Ticarete Etkisi: Türkiye-İran Örneği. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s. 69-80.
- Beceren, E., & Koç, M. (2016). Habur Sınır Kapısının Bölge Üzerindeki Etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), s. 82-101.

- Beceren, E., & Koç, M. (2016). Habur Sınır Kapısının Bölge Üzerindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(2), s. 82-101.
- Belge, R. (2018). İbn Haldun'un Mukaddime'sinde İktisadi Coğrafya. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(50), s. 266-287.
- Bilge, M. S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Bocutoğlu, E., Keskin, Y., Karabulut, K., Özpolat, V., Ökten, Ş., Kaya, F., . . . Kul, E. (2019). *Sınır Kenti Olarak Doğubayazıt Üzerine Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Stratejileri*. Ankara: HEGEM Vakfı Yayınları.
- Boggs, S. W. (1940). International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems. *The American Historical Review*, 46(3), s. 649-610.
- Budulgan, S. A. (2021). Ülke Tanıtımı: İran. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 5(2), s. 221-226.
- Burke, P. (2002). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Ceylan, E. (2020). Denizlere Hâkim Olan Cihana Hâkim Olur. *Cihannüma Dergisi*(4), s. 22-29.
- Creswell, J. W. (2014). *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Çelebi, K. (1648). *Cihannümâ*. İstanbul.
- Çetin, F. (2011). Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), s. 12-28.
- Çetin, G. (2017). Turizm, Terörizm ve Siyasi İstikrarsızlık. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), s. 110-137.
- Çetinsaya, G. (1997). Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri. *Birikim Dergisi*(96), s. 43-53.
- Çetinsaya, G. (2000). Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), s. 769-796.
- Çetinsaya, G. (2006). *Tarihsel Perspektifte Türkiye – İran İlişkileri ve Nükleer Sorun*. İstanbul: SETA.
- DAKA. (2008). *Bölge Bölge İran*. Van: Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı.

<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/bolge-bolge-iran.pdf> adresinden alındı

- Deniz, O., & Doğu, A. (2000). Türkiye İran Sınırı: Sınırın Coğrafi Durumu ve Sınır Köylerimizin Sosyo- Ekonomik Yapıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19), s. 49-72.
- Deniz, T. (2020). “Sınırsız Dünya” Söylemleri Altında Sınırlar, Sınır Güvenliği ve Sınır İnsanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), s. 235-252.
- Doğan, T. (2011). Urmiye Ağzıları ile Doğu Grubu Ağzılarında Ortak Fenotik ve Morfolojik Özellikler Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 8(30), s. 107-122.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğanay, H. (2015). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dönmezer, S. (1984). *Sosyoloji* (9 b.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Duverger, M. (1982). *Siyaset Sosyolojisi* (2 b.). (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Duverger, M. (1984). *Politikaya Giriş* (2 b.). (S. Tiryakioğlu, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Erenel, F. (2021). Jeopolitik Teoriler ve Avrasya’nın Merkezinde Güç Savaşları. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 12(1), s. 1-29.
- Erim, N. (1952). Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), s. 1-26.
- Erkin, F. C. (1986). *Dışişlerinde 34. Yıl: Washington Büyükelçiliği*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ertürk, Y. E., Deniz, A., & Ağırbaya Batu, M. (2013). Bölgeler Arası Dengesizliklerin Giderilmesinde Güçlü Bir Dış Ticaret Aracı: Sınır Ticareti. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4), s. 79-88.
- Fromkin, D. (1997). *Barışa Son Veren Barış*. (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: Sabah Kitapları.
- Furon, R. (1943). *İran*. (K. Söylemezoğlu, Çev.) İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Geçen, R., & Usun, Ç. F. (2017). Hatay İli Jeopolitiğini Şekillendiren Temel Faktör: Suriye Sınırı. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*(5), s. 126-149.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-II*. (1992). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gerede, H. (1952). *Siyasi Hatıralarım I: İran*. İstanbul: Vakit Basımevi.

- Göktas, H. (1991). *Kürtler İsyan-Tenkil*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Göney, S. (1979). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göney, S. (1993). *Siyasi Coğrafya* (Cilt II). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göney, S. (1993). *Siyasi Coğrafya* (Cilt II). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göney, S. (1993). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gönlübol, M. (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., & Whatmore, S. (2009). *The Dictionary of Human Geography*. California: Wiley-Blackwell.
- Günel, K. (1995). Siyasal Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar. *Türk Coğrafya Dergisi*(30), s. 457-461.
- Günel, K. (1997). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Günel, K. (1997). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Güney, E. (2013). *Türkiyenin Komşuları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gürbüz, O. (2010). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Gürbüz, O. (2010). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Gürün, K. (1986). *Savaşın Dünya ve Türkiye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Haldun, İ. (1982). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hartshorne, R. (1960). Political Geography in the Modern World. *The Journal of Conflict Resolution*, 4(1), s. 52-66.
- Herb, G. (2007). The Politics of Political Geography. K. R. Cox, M. Low, & J. Robinson (Dü) içinde, *Handbook of Political Geography* (s. 21-40). SAGE Publications Ltd.
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi*. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İlhan, S. (1985). Jeopolitik ve Tarihle İlişkiler. *Belleten*, 49(195), s. 607-624.
- İzbırak, R. (1946). Cilo ve Nemrut Dağlarıyla Hakkâri ve Van Gölü Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları. *Dtcf Dergisi*, 1(4), 103-112.

- Kapan, K., & Coşanar, G. (2020). Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açidan Bakmak: Iğdır Örneği. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 4(2), s. 175-196.
- Karabağ, S. (2011). Küresel Çağ'da Sınırlar. *Türk Yurdu*(291).
- Karaca, S., Sargın, B., & Türkmen, F. (2019). Bazı Arazi ve Toprak Niteliklerinin Coğrafi Bilgi Sistem Analizleriyle İncelenmesi: Van İli Arazi ve Toprak Özellikleri. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), s. 199-205.
- Karakoç, E. (2014). Antik Yunan Tarihi. *Amisos*, s. 1-68.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1967). *Zoraki Diplomati*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karhan, G. (2016). Gürbulak Sınır Kapısının Ağrı İli Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Karluk, R., & Dural, B. Y. (2010, Ocak). Sınır Ticaretinin Türkiye ve Komşu Ülkelere Etkileri. 1. *Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi Bildirileri Kitabı* (s. 50-58). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Karnıbüyük, M. (2018). Montesquieu'nun İklim Teorisi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), s. 239-262.
- Karnıbüyük, M. (2019). İklim, Coğrafi Konum, Yer Şekilleri Ve Denizlerin Siyasi Coğrafya Üzerindeki Etkileri. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), s. 167-185.
- Kasımlı, A. (1986). *İran Kürdistanı*. Ankara: Peka'nın Yayınları.
- Kaya, F. (2008). *Yüksekova Şehri Kuruluşu, Gelişimi, Fonksiyonları*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Kaya, F. (2016, Temmuz). Ağrı Dağı'nın Turizm Potansiyeli ve Değerlendirme Durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi / Marmara Geographical Review*, s. 217-229.
- Kaya, F., & Kocaman, S. (2008). Yerleşme Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Doğubayazıt Bardaklı Köyü. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(41), 271-290.
- Kekevi, S. (2016, Aralık 29). Yakın Dönem Türkiye-İran İlişkileri. *U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), s. 33-66.
- Kıbaroğlu, M. (2013). İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 1-8.
- Kılıç, R. (2001). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*. İstanbul: Tez Yayınları.

- Kılıç, R. (2001). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*. İstanbul: Tez Yayınları.
- Kılıç, S. (2002). İran'da İlk Anayasal Hareket "1906 Meşrutiyeti". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(32), s. 143-161.
- Kışlalı, A. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Kışlalı, A. (2004). *Siyaset Bilimi*. (N. Gerek, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Koday, S., Koday, Z., & Kızıllan, Y. (2019). Coğrafi Özellikleri Bakımından Esendere Gümrük Kapısı ve Sınır Ticareti. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(23), s. 1535-1549.
- Koday, Z. (2020). İran'ın İdari Coğrafya Analizi. *Doğu Esintileri Dergisi*(12), s. 143-154.
- Korkusuz, T., Kayserili, A., & Özdemir, M. (2018). 2015 Rusya Jet Krizinin Palandöken Kış Turizmine Etkileri. *Osmanlı Hakimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu* (s. 494-508). Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Kuloğlu, A. (2009). Türkiye-İran-İrak-Suriye Dörtgeninde Gelişmeler. *Ortadoğu Analiz*, 87-92.
- Kurtcephe, İ., & Balcıoğlu, M. (1993). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4(4), s. 91-97.
- Kurtuluş, R. (2003). Maku. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 458-459). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2003). Maku. T. D. Vakfı içinde, *İslam Ansiklopedisi* (s. 458-459). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 296-297). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küpeli, Ö. (2009). Osmanlı Safevi Münasebetleri. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

- Lacoste, Y. (1976). *Coğrafya Savaşmak İçindir*. (A. Ertan, Çev.) İstanbul: Özne Yayınları.
- Lazarev, M. S. (1993). *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*. (M. Demir, Çev.) Ankara: Özge Yayınları.
- Lazarev, M. S. (1993). *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*. (M. Demir, Çev.) Ankara: Özge Yayınları.
- Lewis, C. T., & Short, C. (1958). *A Latin Dictionary*. Great Britain: Oxford at The Clarendon Press.
- Mansel, P. (1998). *Sultanların İhtişamı*. (N. Alemdar, Çev.) İstanbul: İnkılab Yayınevi.
- Marshall, T. (2020). *Coğrafya Mahkumları*. (M. Doğruer, Çev.) İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Mercan, A. N. (2011). Sınır Ticaretinin Geliştirilmesi ve Sınırların Serbest Yerler Haline Dönüştürülmesi. *Mevzuat Dergisi*, 14(158), 1-6.
- Mukaddem, A. (2008). Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hoy: Farsça ve Arapça Kaynaklara Göre. *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu*, (s. 470-477). Kırşehir.
- Muratgeldiev, Y., Küçüköyük, M., Bingöl, Ü., Güney, K., & Geven, F. (2000). İran-Turan Floristik Bölgesi. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 1, 119-124.
- Newman, D. (2000). *Boundaries, Territory and Postmodernity*. London: Routledge Publishing.
- Onat, H. (2013). İran İslam Devrimi ve Şiilik. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2), s. 223-256.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası, Kurtulus Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhan, O. (2000). *Sınır Ticaretinin Geliştirilmesi ve Sınırların Serbest Yerler Haline Dönüştürülmesi*. İstanbul: TO Yayınları.
- Öngör, S. (1963). Siyasi Coğrafya ve Politik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 18(1), s. 301-316.
- Özcan, C. C. (2017). *İran ve Türkiye Turizm İlişkileri*. Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM).

- Özcan, U. (2006). *Coğrafya/Mekân Üzerindeki Beşerî Etkinlik Açısından Batı Ortaçağı ve Feodalizm-Bizans İkililiği*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Özçağlar, A. (1988). Kazova'nın Coğrafyası. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Özdemir, S. (2020). Türkiye İran Sınır Meseleleri: 1913-1939. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, 18*(28), s. 163-188.
- Özey, R. (2002). *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Özey, R. (2002). *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Özey, R. (2002). *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özey, R., & Kocalar, A. O. (2019). *Siyasi Coğrafya* (13 b.). İstanbul: Aktif Yayıncılık.
- Özey, R., & Ünlü, M. (2020). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özgen, N. (2010). Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi, 19*(2), s. 1-25.
- Özgiray, A. (2000). *Tarihin İçinden*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özgüdenli, O. G. (2012). Urmiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt XLII, s. 179-180). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Paasi, A. (1996). *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border* (First Edition b.). Chichester: John Wiley & Sons.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*. Ankara: MEB Yayınları.
- Pehlivanoglu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastan Yayınevi.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *YAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi, 5*(1), s. 390-410.
- Roskin, M. (2009). *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya*. (B. Seçilmişoğlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Roskin, M. (2009). *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*. (B. Seçilmişoğlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.

- Sadıkoğlu, B. (2021). *Hakkari İlinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).
- Sançar, T. (2018). Yüksekova Havzası'nın (Güneydoğu Türkiye) Yükselim Hızı Tarihçesi'nin Araştırılması. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 61(2), s. 207-240.
- Sanghvi, R. (1971). *Aryamehr: İran Sahı Siyasi Bir Biyografi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Saray, M. (1999). *Türk- İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Saray, M. (2006). *Türkiye ve Yakın Komşuları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sarıkaya, M. S. (1993). Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı İran Münasebetleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 31(363), s. 406-422.
- Sarıkaya, Y. (2020). Başlangıçtan 15 Temmuz'a Ak Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri. *Turkish Social*, 1426.
- Seçilmiş, C., Kılıç, İ., & Doğanekin, A. (2017). Siyasi Krizlerin Turizme Etkisi ve Bir Kriz Yönetim Modeli Önerisi. *I. Uluslararası Turizm Geleceği Kongresi* (s. 498-505). Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Sekin, M. (2022). *Coğrafyanın İlminin Gelişim Süreci ve XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Müslüman Coğrafyacılar*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Sekin, Ş. (2021). Ruhani Dönemi İran Ortadoğu Politikası ve Suriye ile ilişkiler. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sela, A. (1999). *Political Encyclopedia of Middle East*. New York: Continuum Publishing Company.
- Seyidoğlu, H. (1992). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Güzem Yayınları.
- Simsir, B. N. (1981). *Atatürk İle Yazışmalar I*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sonyel, S. R. (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sorokin, P. (1994). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (M. Öymen, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sorokin, P. (1994). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (M. M. Öymen, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmez, M. (1995). *Sınır ve Kıyı Ticareti*. Erzurum: Yaylacık Matbaası.
- Sönmezoğlu, F. (1996). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Dergisi Yayınları.
- Spykman, N. (2013). Dış Politika ve Coğrafya I-II. E. Diri (Dü.) içinde, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler* (A. İ. Sökmen, Çev., s. 3-42). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Sümer, F. (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümer, F. (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümer, H. H. (1987). *Türkiye'nin Kara Ülkesinin Sınırları*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi.
- Şahin, C., & Belge, R. (2016). İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm. *Akademik Bakış Dergisi*(57), s. 439-467.
- Şahin, G., & Kahraman, M. (2017). Hakkâri'nin Turizme Yönelik Potansiyelleri Hakkında Bir Değerlendirme. *Coğrafya Dergisi*(34), s. 1-21.
- Şimşir, B. N. (1996). *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2022). *Aydeniz İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye İklimi*. Ankara: Araştırma Dairesi Başkanlığı Klimatoloji Şube Müdürlüğü. <https://mgm.gov.tr/iklim/iklim-siniflandirmalari.aspx> adresinden alındı
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2022). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE*. Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.
- T.C. Serhat Kalkınma Ajansı. (2011). *Serhat Bölgesi Sınır Kapıları İnceleme Raporu*. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.
- T.C. Urumiye Başkonsolosluğu. (2022, 11 21). <http://urumiye.bk.mfa.gov.tr/Mission>. T.C. Urumiye Başkonsolosluğu: <https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/bati%20azerbaycan%20eyaleti%20ostan%20tanitim%20kartı.pdf> adresinden alındı
- T.C.Hakkari Valiliği. (2010). *Hakkari*. (M. Top, Dü.) Ankara: Anıt Matbaa .

- Tamahkar, A. (2022, Haziran). Modernite Çerçevesinde Türk-İran İlişkileri (1923-1036). *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 7(14), s. 1-10.
- Tan, M., & Altundal, F. (2008). *Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- TBMM. (2022, 12 01). <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c009/b065/tbmm040090650182.pdf> adresinden alındı
- TDK. (2022, 11 29). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tuğlacı, P. (1987). *Çağdaş Türkiye*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, S. (1996). *Türk Devrim Tarihi III-Yeni Türkiye'nin Oluşumu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tutar, H., Kurğa, C., Bektaş, E., Elyıldırım, G., Erdal, M., & Sarışen, M. (2013). *Ağrı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*. Ağrı: Serhat Yatırım Ajansı Ağrı Yatırım Destek Ofisi.
- TÜİK. (2022, 11 20). *TÜİK*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Agustos-2022-45543> adresinden alındı
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (1997). *Ekonomik Coğrafya*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk İstiklal Harbi* (Cilt III). (1995). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Uzun, N. E. (2012). Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19(2), s. 115-134.
- Ülger, İ. (2004). *İbni Haldun Işığın Kaynağı Doğu*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Van Ticaret ve Sanayi Odası. (2017). *Gelincik Sınır Ticaret Merkezi*. Van: Van Ticaret ve Sanayi Odası.
- Yaman, A. E. (2003, Mayıs 01). II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Askerî Mülteciler ve Gözaltı Kampları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), s. 143 - 166.
- Yavan, N. (2005, Eylül 29-30). Bilim Felsefesi Bakımından Coğrafyada Pozitivist Yaklaşım. *Ulusal Coğrafya Kongresi*, (s. 405-414). İstanbul.
- Yazıcı, R. (1982). *Türkiye, İslam Ülkeleri Anlaşmalar ve Mevzuat*. Ankara: Gelişim Matbaası.

- Yazıcı, T. (1998). Hoy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt XVIII, s. 258). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yelisseyeva, N. V., & Manfred, A. (1978). *Yakın Çağlar Tarihi*. İstanbul: Konuk Yayınları.
- Yelisseyeva, N. V., & Manfred, A. (1978). *Yakın Çağlar Tarihi*. İstanbul: Konuk Yayınları.
- Yetişgin, M. (2007). Tarih, Coğrafya ve Sosyo-Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(1), s. 31-68.
- Yıldırım, K. (2014). *Ağrı İlinin Turizm Potansiyeli*. Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

